

Narkotikaprogram med domstolskontroll

- en kvalitativ undersøkelse av mulige årsaker
og virkninger

Ida Nafstad

Mastergradsavhandling i kriminologi ved institutt for kriminologi og
rettssosiologi

Juridisk fakultet ved universitetet i Oslo

Vårsemesteret 2006

DEL I: GRUNNLAG	1
1. INNLEDNING	5
1.1. PROBLEMSTILLING OG FORMÅL	5
2. STRATEGI	7
2.1. DISKURS	8
2.2. DATAINNSAMLING	8
2.2.1. INTERVJUENE	9
2.3. FORFORSTÅELSE	10
3. NARKOTIKAPROGRAM OG NARKOTIKAPOLITIKK	12
3.1. FRA ”DRUG COURT” TIL ”NARKOTIKAPROGRAM MED DOMSTOLSKONTROLL”	12
3.1.1. DRUG COURT	12
3.1.2. DOMMERLEDET NARKOTIKAPROGRAM (DN)	14
3.1.3. NARKOTIKAPROGRAM MED DOMSTOLSKONTROLL	15
3.2. NORGES NARKOTIKAPOLITISKE LINJE	17
3.2.1. KRIGEN MOT NARKOTIKA	18
3.2.2. DET DELTE NARKOTIKAFELTET	19
4. NARKOTIKA, STRAFF OG BEHANDLING	20
4.1. NARKOTIKA	20
4.1.1. RUSMIDDELBrukere	21
4.1.2. NARKOTIKARELATERT KRIMINALITET	22
4.2. STRAFF	23
4.2.1. VILKÅR FOR STRAFF	24
4.2.2. HVEM SITTEr I FENGSEL	25
4.2.3. § 12 – SONING	25
4.3. BEHANDLING	26
4.3.1. RUSREFORM OG INDIVIDUELL PLAN	27
4.3.2. TVANGSBEHANDLING	28
4.3.3. SKADEREDUKSJON	28
5. MAKT	30
5.1. TRE TYPER MAKT	31
5.1.1. STYRINGSMENTALITET	32
5.2. NYLIBERALISME	33
5.2.1. INDIVIDUALISERING	34
5.3. MAKTRESERVOARENE	35
5.3.1 PROFESJONENE OG MAKT/KUNNSKAP	37
5.3.2. DEN POLITISKE ØKONOMI	38
5.4. INKLUDERING OG EKSKLUDERING	39
5.5. MAKTEr OVER ORDENE	40
5.5.1. DISKURSEN	41

DEL II: INVOLVERTES STEMMER	43
6. HØRINGEN	43
6.1. HØRINGSINSTANSENS SYN PÅ NARKOTIKAPROGRAMMET	43
7. INTERVJUOBJEKTENE	46
7.1. SPØRSMÅLENE	48
7.2. INTERVJUOBJEKTENE OM NARKOTIKAPROGRAM MED DOMSTOLSKONTROLL	48
7.2.1. FORDELER MED NARKOTIKAPROGRAM MED DOMSTOLSKONTROLL	48
7.2.2. ULEMPER MED NARKOTIKAPROGRAM MED DOMSTOLSKONTROLL	49
7.2.3. HVA NARKOTIKAPROGRAMMET KAN TILFØRE DE EKSISTERENDE STRAFFEGJENNOMFØRINGSMULIGHETENE	50
7.2.4. HVORFOR PROGRAMMET KOMMER AKKURAT NÅ	51
7.2.5. VIL NARKOTIKAPROGRAMMET OPPNÅ MÅLET	52
7.2.6. HVEM ER MÅLGRUPPEN	53
7.2.7. NARKOTIKAPROGRAM MED DOMSTOLSKONTROLL ISTEDENFØR FENGSEL	55
7.2.8. HVORDAN GÅR BEHANDLING OG STRAFF SAMMEN	56
7.2.9. HVORDAN BØR SAMFUNNET IDEELT SETT BEHANDLE RUSMIDDELBRUKERE OG NARKOTIKAPROBLEMATIKK	58
DEL III - ANALYSE	61
8. INTERVJUENE OG FORMER FOR MAKT	61
8.1. NARKOMAN, PASIENT ELLER RUSMIDDELMISBRUKER	61
8.2. STYRINGSMENTALITET OG INDIVIDUALISERING	63
8.2.1. STYRINGSMENTALITET, INDIVIDUALISERING OG INTERVJUENE	63
8.3. KATEGORISERING	66
8.3.1. KATEGORISERING OG INTERVJUENE	66
8.3.2. BLØT OG HARD ENDE OG INTERVJUENE	67
8.4. KILDER TIL MAKT	68
8.4.1. PROFESJONENE, KUNNSKAPSPRODUSENTENE OG INTERVJUENE	69
8.4.2. DEN POLITISKE ØKONOMI OG INTERVJUENE	71
9. NARKOTIKAPROGRAMMETS LØSNINGER I FORHOLD TIL FORMÅL	73
9.1. STRAFF OG NARKOTIKAKRIMINALITET	73
9.1.1. RELATIVE STRAFFETEORIER OG LEGITIMITET	74
9.1.2. VILKÅRENE FOR STRAFF I FORHOLD TIL NARKOTIKAKRIMINALITET	75
9.1.3. STRAFF, ELLER ANDRE MIDLER FOR Å OPPNÅ ET MÅL	77
9.2. BLANDING AV FELTENE FOR STRAFF OG BEHANDLING	79
9.2.1. BEHANDLERENS ROLLE	80
9.2.2. STRAFFENS LENGDE	82
9.2.3. BEHANDLING OG ENDRING	84
9.3. INDIVIDUELL PLAN OG NARKOTIKAPROGRAMMET	85

10. SAMFUNNSMESSIGE FORUTSETNINGER FOR NARKOTIKAPROGRAMMET	88
10.1. INDIVIDUALISERING SOM FORUTSETNING	88
10.1.1. INDIVIDUALISERING AV NARKOTIKAPOLITIKKEN	89
10.1.2. INDIVIDUALISERING AV STRAFFEGJENNOMFØRINGEN	90
10.1.3. RESSURSER FOR Å VIRKELIGGJØRE VALGENE	91
10.2. KATEGORISERING SOM FORUTSETNING	93
10.3. MAKTRESERVOARER SOM FORUTSETNING	95
10.3.1. GRUNNLAG I PROFESJONENE	96
10.3.2. GRUNNLAG I DEN POLITISKE ØKONOMIEN	98
10.4. STRAFF, HJELP ELLER BEHANDLING	101
10.4.1. DE MOTSTRIDENDE FELTENE	101
10.4.2. Å REPETERE NOE SÅ LENGE AT DET FREMSTÅR SOM NATURLIG	102
11. IATROGENE FEEDBACKLØKKER	106
11.1. MULIGHETER FOR IATROGENE FEEDBACKLØKKER	108
11.1.1. NETTUTVIDELSE	108
11.1.2 INKLUDERING, EKSKLUDERING OG IATROGENE FEEDBACKLØKKER	110
11.1.3. INDIVIDUALISERING OG IATROGENE FEEDBACKLØKKER	111
11.1.4. VALG AV FELT OG IATROGENE FEEDBACKLØKKER	112
12. ALTERNATIVE LØSNINGER PÅ NARKOTIKAPROBLEMATIKKEN	114
12.1. AVKRIMINALISERING	114
12.2. KOLLEKTIVE LØSNINGER TIL FORDEL FOR INDIVIDUALISERTE	116
13. AVSLUTNING OG KONKLUSJON	119
13.1. ER DET FLERE ÅRSAKER TIL NARKOTIKAPROGRAMMET	119
13.2. VIRKNINGER AV NARKOTIKAPROGRAMMET	120
13.2.1. EN VANSKELIGERE LIVSSITUASJON FOR RUSMIDDELBRUKERE	121
13.2.2 KONSEKVENSENE	122
LITTERATURLISTE	123

DEL I: GRUNNLAG

1. Innledning

”I praksis sker tingene af helt andre grunde, end de ledsagende historier fortæller. [...] Den sociologiske oppgave bliver at forstå, hvordan disse diskrepanser oppstår.”

Stanley Cohen

1. januar 2006 iverksatte regjeringen et treårig prøveprosjekt i Bergen og Oslo som har fått navnet ”narkotikaprogram med domstolskontroll”. I denne avhandlingen vil flere sider ved dette narkotikaprogrammet bli behandlet. Jeg vil diskutere hvilken rolle narkotikaprogrammet kan komme til å spille for rusmiddelbrukere, og om programmet kan få en virkning for deres livssituasjon og posisjon i samfunnet. Jeg vil også drøfte hvilke politiske og samfunnsmessige forutsetninger som ligger til grunn for å kunne iverksette narkotikaprogram med domstolskontroll.

1.1. Problemstilling og formål

Som Cohen (1994) skriver i sitatet ovenfor, finnes det flere grunner til at noe skjer enn det man ser umiddelbart. Det er ulike årsaker til at tiltak blir iverksatt og at nye programmer ser dagens lys, men det er ikke alltid alle grunnene er synlige ved første øyekast. Det kan være for at ingen enda har satt ord på grunnene eller oppdaget dem. Det kan være et resultat av at en gitt rutine er så tilvant at man ikke setter spørsmålstegn ved hvorfor, eller det kan være grunner noen rett og slett ikke vil fortelle. Det kan også være andre og sammensatte årsaker til at grunnene ikke fremtrer klart. I løpet av avhandlingen vil det bli diskutert om det er flere årsaker til at narkotikaprogram med domstolskontroll iverksettes enn det offentlig dokumenter kan fortelle og det man får et direkte inntrykk av.

Narkotikaprogrammet vil bli vurdert opp mot det jeg anser som samfunnets mest virksomme maktformer. Disse formene for makt blir innfallsvinkler til å analysere og diskutere narkotikaprogrammet med. Det er foretatt intervjuer med ansatte i instanser som

kommer til å bli berørt av narkotikaprogrammet. Disse kommer til å bli brukt for å studere om maktformene som blir tatt opp har en funksjon i tilknytning til programmet, og om intervjuobjektene forholder seg til, og er med på å reprodusere disse maktformene.

Et svært viktig formål er å finne ut om det er andre årsaker til iverksettelsen av narkotikaprogram med domstolskontroll enn det som blir presentert for offentligheten. Ved en slik tilnærming vil det kunne bli mulig å se om narkotikaprogrammet kan føre til konsekvenser for rusmiddelbrukere, konsekvenser som ikke har blitt vurdert. For å se nærmere på eventuelle konsekvenser, må premissene være så fullstendig som mulig. Av den grunn blir det viktig å lete etter andre årsaker til hvorfor et narkotikaprogram iverksettes. Målet for avhandlingen er ikke å predikere fremtiden ved å slå fast hvordan narkotikaprogrammet kommer til å bli, og hvilke konsekvenser det etterlater seg, men å se på mulige virkninger av samfunnsmessige mekanismer. Dette vil jeg gjøre ved hjelp av veletablert kriminologisk og sosiologisk teori, i vekselvirkning med andres og mitt eget empiriske arbeid.

Intensjonen med denne avhandlingen er å forklare og å finne årsaker til hvorfor narkotikaprogram med domstolskontroll iverksettes, hva programmet kan medføre for rusmiddelbrukere som en utsatt gruppe, og hvilke premisser programmet hviler på. Som en tilnærming til problemstillingen, vil noen prinsipielle spørsmål i forhold til narkotika og straff bli diskutert. Jeg tar opp problemstillinger når det gjelder programmets innhold i forhold mål, og hvilke forutsetninger som må være til stede i et samfunn for å kunne iverksette et narkotikaprogram. Videre ser jeg på om programmet kan skape iatrogene feedbackløkker¹. En viktig årsak til å studere og diskutere dette, er å komme så nær hovedmålet for avhandlingen som mulig, nemlig å kunne si noe om hvilken effekt narkotikaprogram med domstolskontroll kan få for livssituasjonen til rusmiddelbrukere generelt. For å nå et slikt mål, er det essensielt å søke flere alternative forklaringer til opprettelsen av narkotikaprogrammet enn det offentlige dokumenter fremstiller.

¹ "Iatrogene feedbackløkker" er et medisinsk uttrykk Cohen (1994) har hentet fra Ivan Illich (1977): "Limits to medicine", og satt i sosiologisk kontekst. Cohen bruker uttrykket som en betegnelse på opprydding av skader et system selv skaper (iatrogen), og som igjen fører til nye skader (feedbackløkker). Begrepet blir klargjort og satt i sammenheng i kapittel 11.

2. Strategi

”Hva vi kaller våre data er i virkeligheten vår egen konstruksjon av andre folks konstruksjon av hva de og deres landsmenn holder på med.”

Geertz²

Etter inspirasjon fra Neumanns (2001) definisjoner av diskursen har jeg valgt å kalle dette kapittelet strategi, og ikke metode. Når jeg kaller fremgangsmåten min for strategi istedenfor metode, viser det et ønske om å ta avstand fra antakelsen om at man kan ta en uavhengig variabel og si noe om den i forhold til en fast, avhengig variabel. Altså å anta dette fordrer at det finnes en fast, objektiv virkelighet man kan sammenligne med, noe jeg ikke anser at er mulig. Ved å ensidig holde seg til faste metoder, kan man risikere å ikke komme seg ut av rammene om metoden først er valgt. Neumann (ibid) skriver hvordan metode i seg selv er gjennomsyret av makt, slik at ved å velge seg bort fra en spesifikk metode velger man seg bort fra en maktressurs. Derfor unngår jeg å definere en gitt metode for arbeidet mitt, men heller ta opp de overhengende vitenskaplige tradisjonene denne avhandlingen er inspirert av.

Tilnærmingen til materialet i avhandlingen vil bli gjort etter en kvalitativ og hermeneutisk tradisjon. Larsson (2001) skriver om ulike måter å forstå hermeneutikken på. Én forståelse av hermeneutikken er at den er et perspektiv, den er et vitenskapsteoretisk ståsted, eller en filosofi med klare idealer. Jeg vil bruke den som et perspektiv. Hermeneutikken fungerer som kjent ved at hver nye del man tar for seg, øker forståelsen for en helhet, som gjør at man igjen kan forstå en ny del. Jeg kommer til å ta utgangspunkt i bakgrunns materialet om narkotikapolitikk og teori, presenterer deretter empirien for så å slå de to delene sammen i en helhetlig analyse av narkotikaprogram med domstolskontroll, dets funksjoner, årsaker og virkninger i avhandlingens tredje del. Denne tilnærmingsmåten gjør også at det skapes større forståelsen av hver del, etter hvert som delene settes sammen til en helhet. Empirien og teorien blir satt inn i en kontekst som øker kunnskapen innenfor temaet avhandlingen tar opp.

Larsson (2001) skriver at: *”Ren objektiv viten og ”fakta” i den sosial verden eksisterer ikke uavhengig av menneskelig fortolkning”* (ibid: 27). Det jeg presenterer er andres fortolkning, som jeg har tolket og som leseren igjen fortolker. Jeg mener ikke at jeg presenterer en objektiv sannhet, men en måte å se verden på og en forståelse av den. Larsson

² Referert i Larsson (2001)

(ibid) problematiserer dette med å spørre hvorfor det er interessant for andre hva jeg har funnet ut og presenterer, om det ikke er noe annet enn mitt eget syn på verden. Han konkluderer med at en indikator på at det man presenterer er en holdbar tolkning, er at den har større forklaringspotensial enn andre. Tolkningen må være konsistent, og delene i forklaringen må følge hverandre logisk.

2.1. Diskurs

Thagaard (2002) skriver at en diskurs er hvordan personer forholder seg til kulturelt etablerte måter å snakke om bestemte temaer. Diskursen kan forstås både som en analytisk tilnærming og som en maktteori. Jeg vil presentere den analytiske delen av diskursen her, mens jeg presenterer den teoretisk under kapittelet om makt. Det er egentlig ingen klare skiller mellom diskurs som analyse og diskurs som teori. De flyter i hverandre, det er bare ulike innfallsvinkler. Diskursanalysen kommer ikke til å bli den primære tilnærmingen til stoffet. Jeg vil likevel ta i bruk en slik analyse der det er nærliggende for å forklare sammenhenger, eller for å belyse temaet fra ulike vinkler. Hovedpoenget til diskursanalyse, skriver Neumann (2001), er å studere mening, og de sosiale institusjonen som bærer mening. Det er å se hvordan det eksisterer en rekke handlingsbetingelser for det sagte og det gjorte. Dermed er diskursanalysen i seg selv kritisk, da poenget er å vise at ting er et utslag av diskurs og kan være annerledes. De ulike diskursene kan komme frem ved å bli satt opp mot hverandre, og sett på i forhold til narkotikaprogrammet, narkotikafeltet og teorien.

2.2. Datainnsamling

Denne avhandlingen om narkotikaprogram med domstolskontroll vil dels være en analyse av intervjuer og offentlige dokumenter, dels en tilnærming bygget på allerede eksisterende teori, og en kombinasjon av disse. Jeg har intervjuet et utvalg av 10 instanser, basert på deltakelse i høringen om narkotikaprogrammet. Når jeg valgte ut intervjuobjekter, forsøkte jeg å få en bredde av de som kommer til å bli berørt av narkotikaprogrammet på ulike måter. Intervjuobjektene representerer 10 forskjellige innfallsvinkler og perspektiver til narkotikaprogrammet. Å få frem perspektiver fra flere ulike instanser, som kommer til å bli

berørt av programmet på forskjellige måter har vært det styrende i utvelgelsen av intervjuobjekter. Intervjuobjektene er politidirektoratet, kriminalomsorgen, Tyrilistiftelsen, WayBack (Stiftelsen livet etter soning), RIO (Rusmisbrukernes interesseorganisasjon), LMS (Landsforbundet mot stoffmisbruk), Den norske advokatforeningen, LAR øst (Legemiddelassistert rehabilitering i helse øst), kriminalomsorgsavdelingen i politi- og justisdepartementet og en tingrettsdommer. De offentlige dokumentene er ulike handlingsplaner fra departementene, særlig angående straff, rus og behandling. Det er NOUer, odelstingsproposisjoner, stortingsmeldinger, kongelige resolusjoner, lover og forskrifter som omhandler narkotikaprogrammet, og andre dokumenter som berører temaet. I tillegg har jeg med alle høringsuttalelsene fra høringen om innføring av dommerledet narkotikaprogram. Teoriene jeg bruker er, stort sett, klassiske kriminologiske og sosiologiske tilnærminger. De blir brukt som verktøy til å analysere programmet og intervjuene.

Neumann (2001) hevder at man ikke kan lese alt, i motsetning til Foucault, som sier at man skal lese alt som er skrevet. Jeg har bare intervjuet et lite utvalg av de som har deltatt i høringen, og som kommer til å bli berørt av narkotikaprogrammet. Dokumentene jeg har lest og teoriene jeg har satt meg inn i, er naturligvis også et utvalg. Det er derfor en risiko for at relevante tekster ikke blir tatt hensyn til. Poengene forandrer seg ikke i vesentlig grad i forhold til problemstillingen om jeg hadde tatt med mer.

2.2.1. Intervjuene

Intervjuene jeg har gjort, er alle rundt en time lange. De foregikk i lokalene til intervjuobjektene. Jeg tok opp alle intervjuene på minidisc eller kassett, la dem inn på data og behandlet dem der. Intervjuene var semistrukturerte, det vil si at jeg hadde en intervjuguide som utgangspunkt, men fulgte den ikke slavisk. Intervjuguidene følger ikke med som vedlegg, på grunn av at jeg bare fulgte dem delvis. De kan derav bli misvisende for hva intervjuene inneholdt. Noen spørsmål ble ikke spurt, noen spørsmål kom i tillegg, og ordleggingen var annerledes i intervjusituasjonen enn i intervjuguiden. Intervjuene ble foretatt over en tidsperiode på åtte måneder, fra juni 2005 til februar 2006. Dette kan ha hatt en viss betydning både for spørsmålene jeg stilte og for de svarene jeg fikk, da bestemmelsene om hvordan narkotikaprogrammet skulle bli, utviklet seg i denne perioden. Ulike innspill i media i perioden kan også ha hatt betydning for svarene. For de som var først ute i intervjuperioden, var det bare et halvt år siden høringen, mens det var over ett år for de siste. Denne forskjellen på avstand i tid kan også ha påvirket intervjuresultatet. Min egen utvikling i denne perioden

når det gjelder forståelse for temaet, kan muligens også ha spilt en rolle i dialogen mellom intervjuobjektene og meg. Intervjuene er preget av mye uklarhet rundt hvordan programmet kommer til å bli, i og med at det ikke hadde startet opp på tidspunktet for de fleste intervjuene.

Alle intervjuobjektene har gitt et informert samtykke til deltakelse, og ingen ønsket å bli anonymisert. Jeg vil likevel unngå å bruke navn. Jeg vil fremstille intervjuobjektene uttalelser på bakgrunn av hver enkelts stilling, og hvilken instans de arbeider i. Deres uttalelser vil ikke bli fremstilt som et uttrykk for en personlig oppfatning løst fra den posisjonene de er i. Jeg mener dette blir tydeligere om jeg bruker navnet på instansen istedenfor personen. De enkelte instansene jeg snakket med, var utslag av bevisste valg, men det var mer tilfeldig hvem jeg fikk snakke med innenfor hver enkelt instans. Det var ikke nødvendigvis den jeg sendte brevet til som ble intervjuet, men den det passet for, som hadde satt seg inn i programmet. Ved de fleste anledninger ble det likevel naturlig at jeg intervjuet den som hadde skrevet høringssvaret.

Et vesentlig spørsmål blir her om de enkeltpersonene jeg har valgt å intervju, kan representere hele den instansen de jobber i. Lipsky (1980) har studert hvordan de som sitter på gatenivå i et byråkrati, utfører politikken i praksis. Det er de som bestemmer selve utformingen, det er de som utfører alle vedtak og formål til daglig. Han skriver om lavere funksjonærer i offentlig stillinger. Selv om jeg ikke bare har intervjuet mennesker i offentlig stillinger, mener jeg at Lipskys studier også passer på dem jeg har intervjuet i private stillinger, da alle er i tjenesteytende instanser som er rettet mot befolkningen. Det er interessant og relevant å se hva de som skal gjennomføre narkotikaprogrammet tenker, og hvilke holdninger de som kommer til å bli berørt av programmet i hverdagen har. Det er de som utformer politikken i praksis, selv om de ikke har vært med på å vedta den.

2.3. Forforståelse

Det er flere sider ved bakgrunnen min som utgjør viktige elementer i forforståelsen min. Jeg mener det er viktig å klargjøre dette her, da forforståelsen min vil prege avhandlingen i form av problemstilling og analyse, hvilke løsninger, tilnærminger, teorier og forståelser som blir brukt. Jeg vil nevne spesielt tre forhold av betydning som sannsynligvis vil sette preg på avhandlingen. For det første har jeg i en årrekke vært politisk aktiv på venstresiden, jeg har drevet med fangepolitikk i forhold til soningsforhold, overvåkning og spørsmål om

avkriminalisering. For det andre har jeg en stilling som ekstravakt ved et lavterskeltilbud i rusmidleletaten. Arbeidet har ført til at jeg har fått en oversikt over rusfeltet og sett det innenfra. Ikke minst har jeg hatt sjansen til å se og ta del i hverdagen til flere rusmiddelbrukere. For det tredje sonet jeg tre uker i Fredrikstad fengsel mens jeg arbeidet med avhandlingen. Jeg har dermed selv fått føle på kroppen hva det vil si å sitte i fengsel, blitt kjent med andre fanger og sett hvilke forhold de lever under. Det er naturlig å tenke seg at disse erfaringene kan gi farge til min behandling av tema.

Poenget med å forklare dette, er at nå er en viktig del av min bakgrunn, og premissene mine tolkninger hviler på klarlagt. Uansett hvor nøytral jeg forsøker å forholde meg, er mine erfaringer en del av min livsverden, og former hvordan jeg responderer på ting og forholder meg til dem. At jeg har så klar forforståelse på feltet, har gjort at jeg er særlig bevisst på min egen posisjon, og har forholdt meg til den aktivt under hele prosessen med avhandlingen.

3. Narkotikaprogram og narkotikapolitikk

”Hvem vil make å få narkotikakontrollen tilbake til det vanlige, det trivielle – til et sømmelig verktøy til bekjempelse av det usømmelig?”

Nils Christie og Kettil Bruun

I dette kapitlet presenteres bakgrunnsstoff som forteller om grunnlaget for narkotikaprogram med domstolskontroll. Her vil det bli tatt opp hvordan narkotikaprogrammet startet, hva som var ideen bak og hva et slikt program inneholder. Den narkotikapolitiske situasjonen i Norge vil også bli presentert under dette kapitlet, for slik å kunne se hva som er rammen rundt, og hvilket politisk klima narkotikaprogram med domstolskontroll blir opprettet i.

3.1. Fra ”Drug Court” til ”Narkotikaprogram med domstolskontroll”

Det norske narkotikaprogram med domstolskontroll tok veien fra det amerikanske drug court via dommerledet narkotikaprogram. I det følgende kommer en presentasjon av disse tre ulike formene, og en beskrivelse av hvordan drug court endte opp med å bli narkotikaprogram med domstolskontroll her i Norge.

3.1.1. Drug Court

Den første drug court ble opprettet i Dade County i Florida i 1989. I denne spesialdomstolen får de som står tiltalt for narkotikarelaterte lovbrudd, tilbud om en domstolsovervåket behandling, istedenfor den dommen som vanligvis ville følge av den forbrytelsen vedkommende står tiltalt for. De fleste senere drug courter er bygd på denne første, selv om alle har sine egne varianter. Det vektlegges i drug court-modellen at de skal utformes lokalt. Fra 1989 økte antallet av drug courter raskt, før 1999 var omme var det etablert 400 i USA. I dag er det 1600 drug courter i USA, inkludert de under planlegging. Siden starten har amerikanske drug courter hatt 400.000 deltakere. 1997 statistikk rapporterer at 71 % gjennomfører. Residivismen, gjentakelsesgraden, er mellom 4 % og 29 %. Til sammenligning er residivismen 48 % i amerikanske fengsler (NADCP, 2006). Drug court startet som et

alternativ for de letteste lovbrysterne, og brukere av de letteste rusmidlene. De dømte var som oftest tiltalt for lovbrudd som oppbevaring og bruk av narkotika. Senere har drug court utviklet seg til å også gjelde tyngre rusmiddelbrukere (ibid, 2006). Andre land som har drug court i dag er Canada, Australia, Skottland og Irland.

Motivasjon for å ha en drug court blir beskrevet som et middel til å stoppe misbruk av alkohol og andre narkotiske stoffer, og relatert kriminell aktivitet (Defining drug courts 1997: 7). På hjemmesidene til "National Association of Drug Court Professionals" (NADCP), som er USAs sammenslutning av alle som arbeider i drug court systemet, beskrives drug court slik: *"A drug court is a special court given the responsibility to handle cases involving substance-abusing offenders through comprehensive supervision, drug testing, treatment services and immediate sanctions and incentives"* (NADCP, 2006). En domstolsovervåket behandling er ikke som en tradisjonell rehabilitering for rusmiddelbrukere. Det er en behandling med utgangspunkt i en domstol, hvor en dommer aktivt følger og har mulighet til å gripe inn i prosessen. Dommeren følger den dømte tett under hele behandlingen, fra starten med planlegging av en individuell gjennomføringsplan og gjennom tre fasene, som består av avrusning, intensiv behandling og en overgangsfase. Dommeren er med på å sette mål og delmål for den dømte, og blir fortløpende oppdatert av behandlingspersonalet, slik at sanksjon eller belønning kan utdeles. Om den dømte fullfører programmet, med en varighet på minst ett år, er belønningen at retten frafaller anklagen, reduserer eller setter til side dommen, tilbyr lavere straff eller en kombinasjon av disse (Defining drug courts 1997: 7).

Den irske drug court-modellen, som ble opprettet i 2001, ligner den amerikanske. Men i Irland, i motsetning til USA, er sosialtjenesten og opplæringsmyndighetene med i teamet som skal rehabilitere den dømte (Dommerledet narkotikaprogram, 2004). I Irland er målgruppen og målet for programmet definert som: *"... drug addicts who are convicted of non-violent crimes can get a much-needed chance to escape the cycle of drugs, crime and prison"* (District Drug Court Treatment Programme, 2006). For å kunne bli dømt til programmet må man være over 17 år, bo i Dublin og ha et ønske om å slutte med narkotika. Skottland opprettet, i likhet med Irland, drug court i 2001. Målet der er å redusere narkotikarelatert kriminalitet, redusere eller eliminere lovbrysters rusavhengighet og undersøke nytten av drug court til disse formålene. For å bli dømt til drug court, må lovbrysteren være over 21 år gammel og ha alvorlige rus- og kriminalitetsproblemer. I motsetning til Irland og USA bruker Skottland i svært liten grad fengsel som sanksjonsmiddel ved brudd på vilkårene for dommen (Eley mfl. 2002).

Fellestrekk for drug court-modellene i USA, Irland og Skottland er et sterkt innslag av dommerdeltakelse i behandlingsforløpet, og at saken man er dømt for blir slettet fra rullebladet ved gjennomført program.

3.1.2. Dommerledet Narkotikaprogram (DN)

Den norske varianten, dommerledet narkotikaprogram, er inspirert av den irske og den skotske drug court-modellen. Justisdepartementet med daværende justisminister Odd Einar Dørum (V) i spissen var på studietur i Irland og Skottland våren 2003. Aftenposten (05.04.03) skriver at studieturen møtte en drug court-modell som var domsstolsstyrt, men med et tverrfaglig behandlingstiltak for rusrelaterte forbrytelser. I den irske modellen blir det idømt betinget dom med vilkår, hvor vilkåret er å følge den domstolsledede behandlingen. En viktig del av dommen er *”riset bak speilet funksjonen; i Irland er riset bak speilet at du må sone på vanlige vilkår dersom du misbruker den sjansen du har fått, sa Dørum.”* (Aftenposten 05.04.03)

Studieturen til Irland og Skottland førte til at justisdepartementet, i august 2003, oppretten *”Arbeidsgruppen for utredning av mulighetene for Drug Court i Norge”*³. Arbeidsgruppen skriver: *”Det er spesielt erfaringene fra Irland og Skottland som har gitt arbeidsgruppen inspirasjon til å se nærmere på hvordan en norsk modell kan utformes”* (Dommerledet narkotikaprogram, 2004: 3). *”Rapport 2004: Dommerledet Narkotikaprogram”* ble ferdigstilt, og lagt frem for justisdepartementet i september 2004. Målet med dommerledet narkotikaprogram ble i rapporten definert som; *”å styrke den samlede innsatsen for tunge rusmiddelmisbrukere som har et stort behov for hjelp og behandling”* (ibid: 6). Metoden for å få til det, skissert i grove trekk, er å starte et DN-team bestående av en koordinator, en friomsorgskonsulent, en konsulent for helse, en sosialkonsulent, politiet, en opplæringskonsulent og en kontaktperson i aetat. I tillegg tenker man å knytte til seg frivillige organisasjoner. DN-teamet skal finne sted i et eget DN-senter som rommer alle de tilbud den dømte måtte trenge. Dommeren er tiltenkt en sentral rolle i dommerledet narkotikaprogram.

³ Arbeidsgruppen besto av: Rådgiver Rune Fjeld i Justisdepartementet i Justisdepartementet (leder), Seniorrådgiver Lars Meling i Justisdepartementet i Politiavdelingen, rådgiver Hege Glasø Wiggen i Domstoladministrasjonen, tingrettsdommer og avdelingsleder Wenche Fliflet Gjelsten i Oslo tingrett, Kst. førstestatsadvokat Morten Holmboe i Riksadvokatembetet, Assisterende direktør Jan-Erik Sandlie i Kriminalomsorgen region øst, seniorrådgiver Torbjørn K. Brekke i Sosialdepartementet, rådgiver Christiane Sørby Hansen i Sosialdepartementet, underdirektør Kari Grette i Helsedepartementet, rådgiver Eirunn Lysø i Barne- og familiedepartementet, rådgiver Grete Haug ved Læringssenteret/Utdanningsdirektoratet, rådgiver Arild Rygge fra Aetat Arbeidsdirektoratet

Dommeren skal lede det enkelte programmet, være deltaker i en sentral koordineringsgruppe og deltaker i en lokal styringsgruppe (ibid).

7. oktober 2004 ble rapporten sendt ut på høring med frist til 1. desember samme år. Det kom inn 93 tilbakemeldinger. Av disse uttrykte 65 høringsinstanser støtte til programmet, 5 instanser var nøytrale når det gjelder å støtte eller ikke, men de kommenterer enkeltpunkter i programmet, 9 instanser var negative til programmet, mens 14 ga tilbakemelding på at de ikke kom til å uttale seg.

3.1.3. Narkotikaprogram med domstolskontroll

Det ble vedtatt en treårig prøveordning med narkotikaprogram med domstolskontroll i Oslo og Bergen 17. juni 2005: *”Lov av 17.6.2005 nr. 92 om endringer i straffeloven åpner for at domstolene i en prøveperiode kan sette som vilkår i en betinget dom, at domfelte gjennomfører et narkotikaprogram”* (Iverksettelse av prøveordning med narkotikaprogram med domstolskontroll, 2006). Loven, som har virkning fra 1.1.2006, ble vedtatt i stortinget på bakgrunn av Odelstingsproposisjon nr 81 2004-2005 (Om lov om endringer i straffeloven, 2005). Lovendringene som muliggjør narkotikaprogrammet er lagt til i straffelovens § 53 nr. 3 og 6, og i § 54 nr 1 og nr 2⁴. Det er fastsatt en forskrift som følger § 53 nr. 6 (forskrift om prøveordning med narkotikaprogram med domstolskontroll, 2005). Det er også gitt kriminalomsorgens sentrale forvaltning fullmakt til å gi ytterlige retningslinjer. Disse skal utarbeides i samarbeid med berørte instanser (kongelig resolusjon av 16.12.05). I praksis vil narkotikaprogram med domstolskontroll fungere slik at man får en betinget straff på vilkår av å gjennomføre narkotikaprogrammet, istedenfor en fengselsstraff.

I odelstingsproposisjonen (Om lov om endringer i straffeloven, 2005) som fulgte bearbeidelsen av høringsrunden, var det noen sentrale forandringer fra dommerledet narkotikaprogram. Den mest fremtrede endring er i forhold til dommerrollen. I høringen gikk høyesterettsjustitiarius, Agder lagmannsrett og Den Norske Dommerforeningen i mot den dommerrollen som var skissert i dommerledet narkotikaprogram. De mente at den tiltenkte

⁴ § 53 nr 3: *”Retten kan også sette andre vilkår for utsettelsen [betinget dom], bl a:[...] at den domfelte gjennomfører promilleprogram eller narkotikaprogram med domstolskontroll”*. § 53 nr. 6: *”Kongen kan også som en prøveordning bestemme at det skal etableres narkotikaprogram med domstolskontroll for rusmiddelmisbrukere som er dømt for narkotikarelatert kriminalitet”*. § 54 nr. 1: *”Når den domfeltes forhold gir grunn til det, kan retten ved kjennelse i prøvetiden oppheve eller endre fastsatte vilkår og sette nye vilkår. Finner retten det påkrevd, kan den også forlenge prøvetiden, men ikke til mer enn fem år i alt. Ved vilkår om narkotikaprogram og promilleprogram kan kriminalomsorgen bringe saken inn for retten med begjæring om slik kjennelse”*. § 54 nr. 2: *”Dersom den domfelte alvorlig eller gjentatt bryter fastsatte vilkår, kan retten bestemme ved dom at straff helt eller delvis skal fullbyrdes. Ved vilkår om narkotikaprogram og promilleprogram kan kriminalomsorgen bringe saken inn for retten med begjæring om slik dom”*.

dommerrollen, som innebar sterk involvering fra dommerens side i rehabiliteringsopplegget til den dømte ville gå utover dommeres habilitet og uavhengighet. Fordi deltakelse i en slik straffegjennomføringen innebærer tett samarbeid med deler av forvaltningen og med ulike etater. Kritikken ble tatt hensyn til. Konsekvensen ble at dommerens rolle i narkotikaprogram med domstolskontroll ikke er annerledes enn den som i dag tilligger domstolen, dommeren skal ikke delta i teamet eller oppfølgingen av den dømte. Årsaken til det nye navnet ”narkotikaprogram med domstolskontroll” ligger i at beslutninger om endringer i vilkårene for deltakere i programmet må taes opp i domstolen. I de tilfeller endringer i vilkårene skal skje, må kriminalomsorgen begjærer dette for domstolen. Ot. prp. Nr. 81 sier at dette engasjementet fra domstolens side vil: ”... styrke autoriteten som er nødvendig for å kunne gjennomføre programmet på en vellykket måte” (ibid).

For å bli dømt til narkotikaprogram, må det foretas en personundersøkelse i forkant. Personundersøkelsen er obligatorisk i forkant av dommen, Det er påtalemyndigheten som etter påtaleinstruksen og eget skjønn henviser aktuelle kandidater til en personundersøkelse, som kriminalomsorgen har ansvaret for. I forskrift om prøveordning med narkotikaprogram med domstolskontroll § 5 står det hvordan personundersøkelsen skal foregå. Undersøkelsen blir foretatt av de ansatte i teamet under ledelse av kriminalomsorgen. I personundersøkelsen skal den undersøkte få tilstrekkelig informasjon om narkotikaprogrammet til å kunne ta en avgjørelse om deltakelse eller ikke:

”I forbindelse med personundersøkelsen, skal siktede gis utførlig informasjon om ordningen med narkotikaprogram, herunder om konsekvensene ved eventuelle brudd på vilkår som er satt for programmet og av at samtykket til å delta i programmet trekkes tilbake”
(forskrift om prøveordning med narkotikaprogram med domstolskontroll, 2005).

For å være aktuell til et narkotikaprogram, må vedkommende ha innrømt forholdene han eller hun står tiltalt for, være motivert til et program og gi et informert samtykke til å delta i programmet istedenfor å sone en fengselsstraff. Det er også et kriterium at man er bosatt i en av prøvekommunene, og har narkotika som hovedmisbruk. I praksis skal narkotikaprogrammet være et individuelt tilpasset rehabiliteringsopplegg:

”Det kan inneholde individuelt tilpassede behandlingsopplegg, henvisning til tverrfaglig spesialisert behandling for rusmiddelmisbrukere, behandling i kommunehelsetjenesten, utdannings- og arbeidstiltak, booppfølging, fritidsopplegg, oppfølging av sosialtjenesten og andre tiltak som er viktige for den enkeltes rehabilitering og integrering i samfunnet.”

Videre heter det:

”Narkotikaprogrammet skal nedfelles i en gjennomføringsplan. Planen skal inneholde obligatoriske tiltak, inkludert krav om jevnlig urinprøver, som er felles for alle domfelte, og individuelle tiltak som planlegges i samarbeid med den enkelte. Gjennomføringsplanen skal utformes slik at den gir domfelte klarhet og forutsigbarhet om hva som er vilkårene for å delta i programmet” (forskrift om prøveordning med narkotikaprogram med domstolskontroll § 7).

Programmet blir utført av et tverretattlig, tverrfaglig team ledet av en teamkoordinator. Koordinatorrollen skal kriminalomsorgen fylle. De andre deltakerne i teamet skal være representanter fra den kommunale sosialtjenesten, opplæringssektoren og spesialisthelsetjenesten. Hvilke øvrige instanser som skal være representert i teamet, vurderes lokalt (Ibid § 8). Programmet kan vare i inntil 5 år (ibid § 10). Ved alvorlige brudd på vilkårene eller ved brudd på programmet, må den dømte utholde en subsidiær fengselsstraff.

Det går frem av ot. prp. nr 81 at målet med et narkotikaprogram er todelt. På den ene siden skal det forbedre de praktiske hjelpe- og behandlingstilbudene for tungt belastede rusmiddelbrukere, og på den andre siden skal det forebygge ny kriminalitet (Om lov om endringer i straffeloven, 2005). Hvilke vekt som er lagt på de to ulike delene er forskjellig prioritert i USA, Irland og Skottland. Norge har valgt å legge like stor vekt på begge de to delene.

3.2. Norges narkotikapolitiske linje

Fekjær (2004: 333) skriver at den norske narkotikapolitikken er ekstremt restriktiv. Norge er bundet av internasjonale avtaleverk om narkotikaregulering, ved å ha ratifisert flere narkotikatraktater. Christie og Bruun (2003) forteller hvordan de internasjonale traktatene forandret seg gjennom forrige århundre. De tidlige traktatene inneholdt artikler for staters atferd, de inneholdt ingenting om straff. Det var først i 1961 det ble anbefalt å bruke frihetsstraff for å få bukt med narkotika (The single convention i 1961, art. 36). I 1972 anbefales det at man i tillegg til straff bruker behandling, utdanning, ettervern, rehabilitering og sosial integrasjon (Christie og Bruun 2003: 105). Christie og Bruun peker på at narkotikareguleringen har gått fra markedsregulering til individregulering. Nordens sosial- og

justisministere vedtok i 1982 at det overordnet målet i narkotikapolitikken er at Norden skal bli et narkotikafritt område (Fekjær 2004: 46).

Med FNs narkotikakonvensjoner ble en lang rekke stoffer forbudt. Narkotikabruk har etter hvert blitt et hett politisk tema. Det har blitt viktig for politikere å vise handlekraft overfor narkotikaforbrytelser, noe en kraftig økning av strafferammen for narkotikaforbrytelser de siste drøyt 35 årene viser. I 1968 ble strafferammen hevet fra seks måneder til sels år, i 1972 ble den hevet til 10 år, i 1981 til 15 år og til sist i 1984 ble den hevet til lovens strengeste straff, 21 års fengsel. Fekjær (2004) skriver at den dramatiske straffeøkningen kan sees som et bilde av hvor viktig det er for politikere å vise muskler i kampen mot narkotika.

3.2.1. Krigen mot narkotika

Christie og Bruun (2003) beskriver narkotikapolitikken som en krig. Sammenligningen blir foretatt for å understreke krigsretorikken som brukes i narkotikapolitikken. En velegnet fiende har blitt narkotikabrukeren og narkotika, og det settes i sving alle mulig midler, også de med store menneskelig omkostninger, for å kunne vinne over fienden. Det er en ufarlig løsning for et samfunn å bruke narkotika som den store fienden som alle kan samles om. Det angriper ingen av samfunnets grunnleggende institusjoner, det rammer de svake gruppene. Fekjær (2004) er også inne på den individuelle orienteringen i forhold til narkotikapolitikk, når han snakker om behandling av rusmiddelbrukere: *”Det retter seg mot et avvikende mindretall og lar den øvrige befolkningen være i fred. Derfor er behandling en populær og ukonvensjonell metode for å bekjempe rusproblemer”* (ibid: 311). Christie og Bruun (2003) forklarer at samfunnet aldri kommer til å bli helt fritt for narkotika, likevel bare fortsetter krigen: *”Krigen er tapt, men fortsetter. Intet tyder på at den kan vinnes, men generalene vil ikke gi opp, bare øke innsatsen – gjøre mer av det hittil virkningsløse”* (ibid: 13). Norge har, som nevnt, tradisjon for en svært restriktiv narkotikapolitikk. Det viser seg for eksempel i at lovens strengeste straff kan benyttes på narkotikakriminalitet. Christie og Bruun (ibid) mener at det er her den største faren ligger. Krigen mot stoffene er farligere enn selve stoffet, krigen har flere omkostninger: *”En av de farligste former for bruk av narkotika er den politiske”* (Ibid: 17). Fekjær (2004) sier at utviklingen innen narkotikafeltet er økt bruk, økte skader, sammen med en stadig strengere politikk, samtidig som det ikke finnes noe forskning som underbygger effekten av tiltakene mot narkotika.

3.2.2. Det delte narkotikafeltet

De offentlige dokumentene speiler et noe annet bilde av narkotikapolitikken. I regjeringens handlingsplan mot rusmiddelproblemer 2006-2008 er visjonen frihet fra rusmidler, mens målet er en betydelig reduksjon i de sosiale og helsemessige skadene av rusmiddelbruk. Man vil søke å forebygge skader som følge av rusmiddelbruk, og å behandle og redusere de skader som allerede er oppstått. Innsatsen for å oppnå dette skal rettes mot både tilbuds- og etterspørselsiden ved narkotika. Strategiske mål for narkotikapolitikken er å redusere tilbudet av ulovlige narkotiske stoffer, motvirke rekruttering, øke andelen rusmiddelbrukere som kommer seg ut av misbruket eller får økt livskvalitet, etablering av alternativer til åpne salgs- og samlingssteder og redusere narkotikarelatert kriminalitet (Regjeringens handlingsplan mot rusmiddelproblemer 2006-2008: 7). Her ser vi Norges todelte arbeid i forhold til narkotikaproblematikk, på den ene siden skal allerede etablerte rusmiddelbrukere hjelpes, mens man på den andre siden sikter mot et narkotikafritt samfunn. Denne todelingen fører i praksis til at innsatsen deles av både helsetjenesten og sosialtjeneste på den ene siden, og av politi, domstol og kriminalomsorg på den andre. Samfunnets innsats mot narkotika blir slik en blanding av straff, hjelp og behandling. Narkotikapolitikken er et sammensatt felt som omfatter både kriminalitet, sykdom og sosiale problemer. Men kriminalitetsaspektet overskygger altså langt på vei de andre aspektene ved narkotika og narkotikabrukere. Det skal likevel sies at man kan se tegn til at narkotikaproblematikken ikke ensidig blir oppfattet som et kriminalitetsproblem. Papendorf (2004) skriver om at vi nå kan se en viss oppmykning i nulltoleransepolitikken ved innføring av flere skadereduserende⁵ tiltak, noe som antakelig har blitt fremtvunget av den høye overdosestatistikken Norge ligger på. Men en oppmykning kan synes vanskelig å få til. Årsaken til det, sier Papendorf (ibid), er at man ved en oppmykning av den restriktive linjen blir nødt til å innrømme at visjonen om det narkotikafrie samfunnet er feilslått, det innebærer en innrømmelse av å ha tapt krigen mot narkotika. Likevel har man innsett at det må gjøres noe for å få ned den høye dødeligheten blant rusmiddelbrukere. Tiltak som har blitt iverksatt den siste tiden, er oppretting av lavterskeltiltak med blant annet helsehjelp og utdeling av sprøyter, et forsøksprosjekt med sprøyterom i Oslo og metadonsubstituerings.

⁵ Jeg kommer nærmere inn på skadereduksjon i kapittel 3.3.3.

4. Narkotika, straff og behandling

”Sprog sees ikke som et uproblematisk system av begreper som referer direkte til ting og fenomener, men som et sosialt system som (også) følger sin egen logikk, og denne logikken er virkelighetskonstituerende for mennesker.”

Iver B. Neumann

Ord og begreper kan forstås på ulike måter, og ulike mennesker legger forskjellige verdier i begrepene. Jeg vil derfor definere, forklare og utdype de viktigste begrepene som narkotikaprogrammet med domstolskontroll berører; narkotika, straff og behandling. Jeg vil fremstille disse slik jeg ser dem. Å ha begrepene og det de innebærer klart for seg, hvordan jeg ser på dem og hva jeg legger vekt på, skaper en nødvendig base for forståelse av avhandlingen.

4.1. Narkotika

I Norge defineres narkotika som de stoffene som til enhver tid måtte befinne seg på Helsetilsynets liste, også kalt narkotikalist. Listen har sitt utspring i norsk ratifisering av FNs narkotikakonvensjoner. FN har hittil stått for tre narkotikakonvensjoner. Den første kom i 1961. Senere har det kommet en narkotikakonvensjon i 1971, og den siste kom i 1988 (Fekjær 2004: 24). Felles for de stoffene som blir kriminalisert, er at de ikke har noe til felles. Det er ikke funnet noen likhetstrekk mellom de ulike stoffene som blir kalt narkotika. Fekjær (ibid) skriver at et fellestrekk mellom stoffene på narkotikalist er at de havner der når rusmiddelbrukere tar stoffene i bruk. Ofte kan det være meget tilfeldig hva som blir narkotika og ikke: *”Hva som kalles narkotika bygger altså på skjønnsmessige avgjørelser. Men hvilken side av gjerdet de faller ned på, har dramatiske konsekvenser for hvordan et stoff oppfattes”* (ibid: 24). Christie og Bruun (2003) minner om at ord er maktmidler, det er hensiktsmessig fra et kontrollsynspunkt å definere det man ønsker å kontrollere som narkotika. De konkluderer med at narkotika ikke finnes, det er et ord man kan ta i bruk for å skape

kamperedskap mot stoffer man vil stenge ute, og for å tegne en grense mot de stoffene man ikke ønsker kontrollert (Christie og Bruun 2003: 62).

4.1.1. Rusmiddelbrukere

Den gruppen av rusmiddelbrukere jeg vil fokusere på i denne avhandlingen, og som narkotikaprogram med domstolskontroll antakelig vil bli rettet mot, er rusmiddelbrukerne på gata. Med dette mener jeg, sagt med Johansen (2002), ”narkomiljøet”. I dette miljøet finnes de som bruker illegale rusmidler. Det er de uten fast arbeid og bolig, som lever av sosialbidrag, prostitusjon og/eller narkotikarelatert kriminalitet.

Det er vanlig å kalle brukeren av narkotika for rusmiddel*mis*brukeren. Jeg vil holde meg unna begrepet ”misbruker”, og heller forkorte det til ”bruker”, noe jeg forklarer i det følgende. Christie og Bruun (2003) problematiserer misbrukerbegrepet, de sier det er uklare og fine linjer mellom hva som er bruk og misbruk. Får man for eksempel metadon på resept, er det bruk, da det ikke er ulovlig, men bruker man metadon uten resept, altså på den ulovlige måten, er det misbruk. Christie og Bruun (ibid) peker også på at begrepet ”misbruker” er stigmatiserende i større grad enn ”bruker”: *”Misbrukeretiketten gir større krigsberedskap”* (ibid: 65). Fekjær (2004: 152) understreker også det problematiske med en avgrensning mellom bruk og misbruk: *”Hvor ofte må en bruke heroin for å være narkoman, og hvor mye må en ta per gang? Det finnes ingen klare svar”*. Jeg er ikke i en posisjon hvor jeg i alle situasjoner i avhandlingen kan ta stilling til hva som er bruk, og hva som kan betegnes som misbruk. Jeg vil heller ikke stille meg selv som dommer over hva som er misbruk eller bruk. Jeg synes at det er noe ufarliggjørende ved å si ”bruker”. Det å bruke er et kjent begrep, alle er brukere av noe. Det blir et bidrag til å minke en oss og dem-avstand og gjøre det lettere for ikke-brukere å identifisere seg med brukere av narkotiske stoffer. Jeg kommer derfor konsekvent til å bruke begrepet ”rusmiddelbruker”. Jeg anvender denne betegnelsen om det skulle dreie seg om lovlig eller ulovlig bruk, store eller små inntak av stoffer.

Det er ikke lett å tallfeste hvor mange rusmiddelbrukere det er i Norge. Forsøk på tallfesting har gitt svært ulike tall, avhengig av hvilke metoder som har blitt brukt. De mest brukte tallene på antall rusmiddelbrukere, som både forskere og media har benyttet seg av, er 11.000 eller 0,3 % av befolkningen (Fekjær 2004). Men dette er svært usikre tall, fordi det er uklart hva som skal til for å komme inn under definisjonen. Dette gjelder spørsmål som hvem man skal kalle rusmiddelbruker, hvor ofte må man ruse seg, med hvilke stoffer og hvor mye om gangen.

De som ender opp med å bruke rusmidler jevnlig, preges av de samme kjennetegn som flere andre avvikergrupper i samfunnet, som for eksempel gjengangere i fengslene⁶. De kommer i stor grad fra det vi kan betegne som lavere sosiale lag, de er skoletapere, mobbeoffer og har gjerne en psykiatrisk historie. Fekjær (2004:81) skriver: ”*Selv om det forekommer enkelte unntak, er hovedregelen at narkomane har hatt store personlige problemer i oppveksten. Problemene debutterer ikke med stoffbruken, men forverres under livet på siden av det etablerte samfunnet.*” Og videre: ”*De fleste kriminelle narkomane har blitt arrestert for kriminalitet før de ble etablerte misbrukere*” (Fekjær 2004: 168). Dette betyr at narkotikabruken ikke alltid er det største problemet til rusmiddelbrukere. Rusmiddelbrukere utgjør den største delen av dem som sitter i fengsel. Friestad og Hansens (2004: 61) undersøkelse finner at 60 % av innsatte i norske fengsler definerer seg selv som brukere av narkotika. De tyngste rusmiddelbrukerne er sterkt preget av sykdommer, blant annet på grunn av uhygienisk livsførsel, dårlig ernæring og/eller manglende bruk av lege og tannlege⁷ (Fekjær 2004: 171). Det er de sosialt utslåtte som er daglige rusmiddelbrukere. Dette er den samme gruppen som før var gatealkoholikere. Gruppen brukere er den samme, det er rusmidlene som forandrer seg. ”*Gårsdagens gatealkoholikere er dagens gatenarkomane*” (ibid: 82). Det å være rusmiddelbruker er høyst sosialt betinget, det er ikke biologiske faktorer som fører til rusbruk, men faktorer som oppvekst, levekår og sosial omgangskrets.

4.1.2. Narkotikarelatert kriminalitet

I forskrift om prøveordning med narkotikaprogram med domstolskontroll § 3 defineres narkotikarelatert kriminalitet som: ”... *overtredelser av straffeloven § 162 og legemiddeloven § 31 annet ledd, lovbrudd begått under påvirkning av illegale rusmidler og lovbrudd begått for å finansiere eget rusmiddelmisbruk.*” Straffelovens § 162 sier: ”*Den som ulovlig tilvirker, innfører, utfører, erverver, oppbevarer, sender eller overdrar stoff som etter regler med hjemmel i lov er ansett som narkotika.*” Legemiddelovens § 31 annet ledd gjelder besittelse og bruk av narkotika. Narkotikarelatert kriminalitet er et forholdsvis vidt begrep. Følger man denne forskriftens definisjoner kan man si at begrepet innebærer det å være rusmiddelbruker (kjøpe, selge, bruke og oppbevare rusmidler), og alle andre lovbrudd rusmiddelbrukere til en hver tid måtte gjøre i kombinasjon med det å være rusmiddelbruker. Det er viktig å ta med seg

⁶ FAFO-rapporten: ”Levekår bland innsatte” (Friestad og Hansen 2004) viser hvordan innsatte i norske fengsler skårer lavt på levekårsindikatorne

⁷ 70-80% har hepatitt C, 80 % er feil- eller underernærte, 75 % har alvorlig jernmangel, 70 % har eller har hatt mavesår (Fekjær 2004: 172)

at de aller fleste som blir straffet for å selge narkotika selv er rusmiddelbrukere (Andenæs 1996: 78). Det er ingen distinkt forskjell mellom kjøper og selger på dette nivået. Bildet av en kynisk bakmann og et lettlurt offer på gatenivå, forekommer sjelden.

Begrepet kriminalitet er i seg selv problematisk. Her gir jeg en kort definisjon. Høigård (2003) skriver om kriminalitet at: *"I vrømmelen av brysomme, ofte slemme eller farlig handlinger i samfunnslivet er et ytterst lite utsnitt handlinger utvalgt som bærere av kriminalitetslogoen. Kriminalitetsspørsmålet er et spørsmål om definisjonsmakt"* (ibid: 189). Hun skriver videre at det ikke er farlighetsgraden til handlingen eller hvor plagsom den er som blir bestemmende for reaksjonen, men fattigdom og utstøting. Det er viktig å ha med seg at kriminalitet ikke er en gitt faktor, det er handlinger som blir navngitt, hva som faller under definisjonen er noe vi til en hver tid må bestemme oss for. Hvem som ser hvilke handlinger utført av hvilke personer kan være avgjørende for hvordan handlingen ender med å bli definert. Et av Christies (2004) viktige poenger er at jo nærmere sosialt vi står en person jo vanskeligere blir det å definere handlingene til vedkommende som kriminelle, blant annet fordi man da har et helt arsenal av handlingsårsaker å gripe fatt i for å forklare.

4.2. Straff

Den tradisjonelle definisjonen av straff er: *"et onde som staten tilføyer en lovovertreder på grunn av en lovovertrædelse, i den hensikt at det skal føles som et onde"* (Slettan og Øye 2001: 10). Slettan og Øye (ibid) sier at straff brukes for å hindre uønskede handlinger og utrykke klander, og er det sterkeste middelet vi kan bruke på dette. Det er to hovedteorier på hvorfor vi vil påføre noen dette onde, kalt relative og absolutte straffeteorier. I følge de absolutte straffeteoriene straffer vi som en gjengjeldelse man gjør seg fortjent til ved å begå et lovbrudd. I de relative teoriene forklares straffen som et middel til samfunnsforsvar, straffen er bare legitim om den har en samfunnsnytte. Det er de relative straffeteorier som står sterkest i dagens rettsapparat. Straffen kan beskytte samfunnet både individualpreventivt og allmennpreventivt (ibid: 10-11). Individualprevensjon skal hindre lovbrøyteren i å begå nye lovbrudd, både ved at vedkommende sitter innesperret i fengsel, og det av den grunn blir vanskelig å utføre lovbrudd (uskadeliggjøring). Og ved at straffen får den som har brutt loven på bedre tanker (forbedring), eller skremmer vedkommende fra å gjøre noe slikt igjen (avskrekking). Allmennprevensjon skal funger ovenfor resten av samfunnet. Straffen skal statuere et eksempel, den skal vise hva som skjer hvis man gjør noe galt. Den skal også trekke

opp linjer i samfunnet mellom hva som er rett og galt, mellom hva samfunnet aksepterer og ikke, og ut fra det være moral- og vanedannende (ibid). Slettan og Øye (ibid) legger til at straffen ikke bare skal være nyttig, den skal også være rettferdig: ”*Hensynet til rettferdighet og humanitet begrenser bruken av straff*” (ibid: 14).

4.2.1. Vilkår for straff

Andenæs (1996: 64) stiller opp tre vilkår som kan stå som kriterium for at det skal være på sin plass å straffe en bestemt type handling: Det må være en atferd som er samfunnsmessig uønsket, straffebudet må la seg håndheve uten å krenke andre og samfunnsmessig viktigere interesser og straffebudet må ikke ha uønskede sidevirkninger som oppveier fordelene. Andenæs (ibid) legger også til at vi ikke bør bruke trussel om straff om det samme formålet kan oppnås ved hjelp av andre og mer lempelige midler.

Siden narkotikalovbrudd er tema her, kan det være på sin plass å stille seg spørsmålet om slike handlinger kvalifiserer til straff etter Andenæs (1996) sitt skjema og de relative straffeteoriene. Straffeapparatet ser ut til å mene at handlinger som går under samlebetegnelsen narkotikalovbrudd, oppfyller kravene til straff. Apparatet bruker i alle tilfelle svært ofte straff ovenfor disse handlingene. I 2003 var narkotikakriminalitet hovedlovbrudd i 40 % av alle straffereaksjoner for forbrytelser (Statistisk Sentralbyrå, 2005). Når det er snakk om narkotikarelatert kriminalitet, innebefatter også det en del andre lovbrudd enn det rene narkotikalovbruddet, særlig vinningskriminalitet. De narkotikarelaterte lovbruddene kommer ikke klart frem i statistikken. Går vi til Fafo - rapporten ”Levekår blant innsatte” (Friestad og Hansen, 2004), ser vi hvor mange innsatte i fengsel som bruker narkotika. Blant intervjuobjektene i rapporten definerer seks av ti (60 %) innsatte seg som rusmiddelbrukere. Nå kan en ikke slå fast at alle disse er i fengsel pga narkotikarelatert kriminalitet, men slår en tallene fra Statistisk Sentralbyrå sammen med tallene fra levekårsundersøkelsen, kan en anslå at mellom ca. 40 % og 60 % blir straffet for narkotikarelatert kriminalitet. Siden straffeapparatet reagerer så ofte på den type handlinger, kan det vitne om at Andenæs sitt første vilkår for straff, at atferden er samfunnsmessig uønsket, er oppfylt⁸.

Hva med resten av vilkårene Andenæs (1996) stiller opp? At straffebudet må la seg håndheve uten å krenke andre og samfunnsmessig viktigere interesser, og at straffebudet ikke

⁸ Jeg kommer til å gå nærmere inn på denne diskusjonen i kapittel 9.1, da den er mer komplisert enn det kan se ut som her.

må ha uønskede sidevirkninger som oppveier fordelene innebærer flere store spørsmål. Hvor mye ressurser bruker samfunnet på å bekjempe narkotikakriminalitet til fordel for annen type kriminalitet? Trækker vi på noen etiske og moralske verdier vi setter høyt i samfunnet i våre forsøk på bekjempelse av narkotikakriminalitet? Blir det færre narkotikalovbrudd ved å straffe handlingen, er straff det beste middelet til å oppnå det vi ønsker når det gjelder bekjempelse av narkotikakriminalitet, kan det samme formålet oppnås ved hjelp av andre og lempeligere midler? Bare om vilkårene er oppfylt vil det være legitimt å straffe narkotikakriminalitet. Dette er noe vi må ha i bakhodet til spørsmålene blir tatt opp i analysedelen.

4.2.2. Hvem sitter i fengsel

For første gang har vi fått en stor kartlegging av levekårene til innsatte i norske fengsler. Fafo ga i 2004 ut en rapport etter en landsdekkende levekårsundersøkelse blant innsatte i norske fengsler (Friestad og Hansen, 2004). Levekårene til de innsatte forteller langt på vei hvem vi fengsler. Undersøkelsen viser at to av tre innsatte har en oppvekst preget av alvorlige problemer. Tre av ti hadde kontakt med barnevernet før fylte 16 år og tre av ti har hatt familiemedlemmer som har vært i fengsel. Fire av ti har ungdomsskole som lengste fullførte utdanning, syv av ti var arbeidsledig på fengslingstidspunktet. Kriminalitet og sosialhjelp er hovedinntektskilden til de fleste. Fire av ti er under fattigdomsgrensa, en av tre er bostedsløse, halvparten har en eller flere kroniske sykdommer, og seks av ti innsatte er rusmiddelbrukere. Disse tallene gir et klart bilde av hvem som er i fengslene. Det dreier seg om de i samfunnet med få ressurser. Jeg mener dette viser at vi i Norge fengsler fattigdom og rusproblemer⁹.

Foucault (1977) skriver at det er ikke tilfeldig hvem vi straffer: ”*Under navn av forbrytelse og lovovertrædelse dømmer man nok fremdeles juridiske gjenstander som er definert av Loven. Men samtidig dømmer man lidenskaper, instinkter, anomalier, vanførhet, mistilpasninger, virkninger av miljø eller arv*” (ibid: 21).

4.2.3. § 12 – soning

Straffegjennomføringslovens § 12 åpner for at man kan sone deler av eller hele fengselsstraffen i en institusjon hvis: ”... *oppholdet er nødvendig for å bedre domfeltes evne til å fungere sosialt og lovlydig, eller andre tungtveiende grunner taler for det.*” Med § 12 –

⁹ Denne uttalelsen har jeg hentet fra et radiointervju med Hedda Giertsen høsten 2005

soning eksisterer det allerede et alternativ med å sone fengselsstraffen samtidig som man får behandling. Det som skiller ordningen fra narkotikaprogrammet er for det første at man med § 12 – soning må begynne soningen i fengsel, og så søke seg videre derfra til en institusjon. For det andre er det vanlig at bare deler av straffen sones i institusjon, ikke hele. Den dømte blir dessuten sluppet ut når straffen er sonet ferdig, og ikke når behandlingen er ferdig. For det tredje er man ved § 12 altså inne på en institusjon, og ikke ute i samfunnet, som vil være tilfelle for de som soner i et narkotikaprogram. I tillegg kommer tverrfagligheten i narkotikaprogrammet, som ikke er innbakt i § 12 – soningen, hvor det varierer hva som tilbys i de ulike institusjonene.

4.3. Behandling

Fekjær (2004) presenterer rusbehandlingshistorien. Frem til sekstitallet ble rusmiddelbruk karakterisert som legemiddelmisbruk, og behandlingen var helsevesenets ansvar, under psykiatrien. Den første rene behandlingsinstitusjonen for rusmiddelbrukere var ”Statens klinikk for narkomane” som kom i 1961. Uteseksjonen ble startet opp i 1969, for å drive oppsøkende virksomhet blant risikoutsatt ungdom. Utover på syttitallet ble det opprettet en rekke bo- og arbeidskollektiver for rusmiddelbrukere. På åttitallet kommer flere terapeutiske samfunn. Metadonbehandling ble forbudt i 1976, men kom tilbake i 1991 som en midlertidig ordning for HIV - positive. Et prøveprosjekt med metadon for noen få utvalgte starter i 1994, ordningen ble gjort til et permanent landsomfattende tiltak fra 1998, og senere utvidet til også å gjelde behandling med Subutex. Prosjektet har fått navnet LAR (legemiddelassistert rehabilitering). Navnet skal gjenspeile at behandlingen inneholder flere elementer enn bare et russubstitutt. I dag er det ett års ventetid for å få metadon i Oslo.

Fekjær (2004) skriver at de fleste rusmiddelbrukere i dag har vært avvent fra rusmidler mange ganger, frivillig eller ikke. Men det virkelige problemet er ikke å avvenne seg, problemet er å ikke starte igjen. Fekjær (ibid: 225) sitere en rusmiddelbruker: ”*Problemet er ikke å slutte med stoff, men å leve et annet liv*”. Man må også huske at det slett ikke er alle rusmiddelbrukere som vil slutte. En amerikansk undersøkelse viser at 39 % av spurte rusmiddelbrukere ikke ønsker å slutte (Fekjær 2004: 213).

I ”Regjeringens handlingsplan for rusmiddelproblemer 2006 – 2008” identifiseres det at en av de viktigste utfordringene i behandlingsapparatet er å koordinere ulike typer tjenester, slik at avhengighet, helseproblemer og sosiale problemer kan behandles på samme tid.

Handlingsplanene understreker også viktigheten av at tilbudet er individuelt tilrettelagt. Det skal i tillegg legges bedre til rette for innsattes rehabilitering. Samarbeidet mellom kriminalomsorgen, helsetjenesten og sosialtjenesten skal intensiveres. Av kritikkverdige saker i dagens rusbehandling peker handlingsplanen på alvorlige mangler ved tilgang på opplysning, råd og veiledning, tildeling av tjenester uten at det blir fattet vedtak og tildeling av midlertidig husvære. Tjenester er i for liten grad innrettet etter rusmiddelbrukeres behov, i tillegg til at rettsikkerhetene er for dårlig ivarettatt ved tildeling av tjenester. Mange rusmiddelbrukere følges ikke opp slik de har krav på (Regjeringens handlingsplan for rusmiddelproblemer 2006 – 2008: 11).

4.3.1. Rusreform og individuell plan

På bakgrunn av Sosialdepartementets ot.prp. nr. 54 ble rusreform I og II iverksatt 1. januar 2004 (Om lov om endringer i lov 13. desember 1991 nr. 81 om sosiale tjenester m.v.: 2003). Rusreform I omhandler ansvarsfordeling mellom kommune, fylkeskommune og stat. Med unntak av spesialiserte helsetjenester skal kommunen ha det samlede ansvaret for tiltak for rusmiddelbrukere. Ansvarsfordelingen er gjort for å legge til rette for at kommunen skal kunne planlegge helhetlige tiltakskjeder til beste for brukerne. Rusreform II vil forenkle ansvarsfordelingen ytterligere, nivået fylkeskommunen forsvinner. Kommunen får fylkeskommunens oppgaver; tiltak og institusjoner som yter spesialiserte sosiale tjenester og omsorg til rusmiddelbrukere. Staten får ansvaret for hele spesialisthelsetjenesten¹⁰, mens kommunen får ansvaret for resten. Det sentrale med denne reformen er å gi kommunen et helhetlig ansvar for rusmiddelbrukere som trenger hjelp (ibid: 13).

Rusreform II innebærer en lovfestet rett til individuell plan (i sosialtjenesteloven § 4-3a). Hensikten er å gi et *”helhetlig, koordinert og individuelt tilpasset tjenestetilbud”* (Om lov om endringer i lov 13. desember 1991 nr. 81 om sosiale tjenester m.v.: 2003). Målet med individuell plan er *”å styrke brukernes [rusmiddelbrukerens] selvbestemmelse og innflytelse i sitt møte med tjenesteapparatet, samt å sikre at tjenestene er utformet med utgangspunkt i brukernes behov”* (Ibid). Detaljene om individuell plan er gitt i *”forskrift om individuell plan etter helselovgivningen og sosialtjenesteloven”*. I praksis skal individuell plan *”kartlegge tjenestemottakerens mål, ressurser og behov for tjenester på ulike områder, samt å vurdere og koordinere tiltak som kan bidra til å dekke tjenestemottakerens bistandsbehov”* (forskrift

¹⁰ Spesialisthelsetjenesten: *”omfatter sykehus og institusjoner innen det psykiske helsevernet samt en rekke andre spesialiserte institusjoner og privat praktiserende spesialister”* (Informasjon om pasienters rettigheter).

om individuell plan etter helselovgivningen og sosialtjenesteloven § 2b). Med andre ord har alle rusmiddelbrukere lovfestet rett til å få kartlagt sine behov og få de tilbudene de trenger for å dekke behovene, det er hver enkelt kommunes oppgave å gjennomføre dette. Det står i samme forskrift § 2c at det tverretatlige samarbeidet skal styrkes.

4.3.2. Tvangsbehandling

Det finnes noen muligheter for å sende rusmiddelbrukere til tvangsbehandling. I lov om sosiale tjenester under kapittel 6 om "særlige tiltak overfor rusmiddelbrukere" åpnes det for bruk av tvangsbehandling mot de som utsetter sin fysiske og psykiske helse for særlig fare ved omfattende, vedvarende rusmiddelbruk, om andre behandlingstilbud ikke er tilstrekkelig. Tvang kan dessuten benyttes overfor gravide rusmiddelbrukere. Man kan holdes i opptil tre måneder på et tvangsvedtak. Vedtak om tvangsbehandling blir truffet av fylkesnemnda. Gravide kan holdes hele svangerskapet, men spørsmålet om fortsatt tvangsbehandling skal taes opp hver tredje måned.

4.3.3. Skadereduksjon

Skadereduksjon er ikke direkte behandling, det er en innsats for å minimere skadene som oppstår ved å være rusmiddelbruker, både fysiske, psykiske og sosiale skader. En vanlig definisjon av skadereduksjon er: "*harm reduction is to reduce the social, medical and economic costs of drug use to users and to society at large*" (Fekjær, 1996). Det har til tider vært vanskelig innenfor rammene av den narkotikapolitiske debatten i Norge å innføre skadereduserende tiltak. Kjernen i debatten om hvorvidt skadereduserende tiltak skal innføres eller ikke har ligget i nullvisjonen, visjonen om et narkotikafritt samfunn. Vanlige argumenter er at innføring av ulike skadereduserende tiltak er med på å legitimere bruk av narkotika. Fra et skaderduksjonsperspektiv derimot hevdes det at man ikke kan stå og se på mennesker gå til grunne om man kan være med på å avhjelpe situasjonen, om så bare litt, uavhengig av det ulovlig aspektet ved selve bruken av narkotika. Fekjær (2004) sier at å ikke bruke skadereduserende tiltak er "*å la det beste (rusfrihet) være det godes (bedringens) fiende*" (ibid: 270). Skadereduserende tiltak settes inn når det ikke er realistiske muligheter innen overskuelig tid til å stoppe rusmiddelbruk. Tiltak som settes inn er for å bedre helsetilstand, forebygge overdosedødsfall, redusere kriminalitet eller andre skadelige handlinger, øke muligheten til arbeid og utdanning og rett og slett gi et mer verdig liv (Ibid). Konkrete

eksempler på skadereduserende tiltak er sprøyterom, gratis sprøyteutdeling, metadon og subutex, lavterskel helse- og botilbud.

5. Makt

”Når et individ har muligheten til å forbli fritt, hvor begrenset dets frihet enn måtte være, kan makten underkaste det styring. Der det ikke finnes kapabilitet til å nekte eller å gjøre opprør, finnes det ikke makt”

Michel Foucault

Dette kapittelet danner den teoretiske rammen rundt avhandlingen. Jeg vil beskrive det jeg anser som de mest relevante formene for makt. Makttypene blir utgangspunktet for å studere narkotikaprogram med domstolskontroll. Jeg vil tilnærme meg narkotikaprogrammet via disse maktformene for å lete etter uuttalte begrunnelser til iverksettelsen av narkotikaprogrammet, og dermed kunne se konsekvenser av programmet klarere.

Mathisen (2002) presenterer de tre vanligste måtene å forstå makt på. Den første, viljesmakt, har sitt utspring fra Max Weber. Viljesmakt forstås som den muligheten A har til å få B til å gjøre noe mot sin vilje. Den andre maktformen er strukturmakt, som stammer fra Marx sine teorier. Forståelsen av strukturmakt går ut på at makten finnes i faste strukturer i samfunnet. Strukturene kan blant annet være økonomiske, sosiale eller politiske. Den tredje måten å forstå dette på finner vi i Foucaults begrep mikromakt. Denne makttypen finnes overalt i alle relasjoner, den kan ikke eies, den må ha en avsender og mottaker for å virke, det som skjer mellom dem er makt. Makt er relasjonelt, makt eksisterer ikke uten relasjoner. Samtidig er makt til stede i alle relasjoner, det sosiale eksisterer ikke uten makt. Foucault (2002) beskriver makten slik: *”Makten er ingen substans. Den er heller ikke en mystisk egenskap som man må foreta utgravninger for å finne opphavet til: Makten er ikke annet enn en særegen type relasjoner individene imellom, og disse relasjonene er spesifikke”* (ibid:113). Dette er slik jeg forstår maktbegrepet, og vil bruke det i avhandlingen. Jeg vil bruke Foucaults (ibid) og Cohens (1994) maktforståelser, supplert av Baumans (2001) teorier om individualisering. Jeg vil se på makten i diskursen ved hjelp av Neumann (2001) sine definisjoner, og hans videreutvikling av Foucaults resonnementer og maktforståelse.

5.1. Tre typer makt

Foucault skiller igjen mellom tre ulike maktformer (Neumann 2002: 11-14). Det er dominans, strategi og styringsmentalitet. *Dominans* er en direkte maktform. Det er ingen tvil om hvem som er utøver og mottaker av makten. Dominans som maktform er avhengig av motmakt. Uten motmakt er det ikke en form for maktutøvelse, da det i slike tilfeller er snakk om utøvet tvang. I *strategi*, som er tilstedeværende i alle menneskelige relasjoner, er det mer uklart hvem som er utøver og mottaker, det er en løpende kamp om å dominere. Styringsteknikken *disiplinering* er virksom i både strategi og dominans. Formålet med disiplinering er å tilpasse individet inn i en bestemt rolle. Individet kan både bli maktmottager via dominans, og spille rollen som tautrekker via strategi. Foucaults tredje maktform er *styringsmentalitet*. Styringsmentalitet er min oversettelse av det franske "Governmentalité", som er en blanding av ordene "government" og "mentalité". Det er et todelt ord som rommer både det å styre og en mentalitet. "Governmentalité" er et begrep skapt av Foucault. Neumann (2002) har oversatt Foucault (2002), og begrepet "governmentalité" til norsk. Oversettelsen han bruker er "regjering". Neumann (2003) bruker også "regjering" i egne utgivelser. Jeg vil heller bruke oversettelsen styringsmentalitet. Etter min oppfattning er våre assosiasjoner og konnotasjoner til begrepet regjering allerede så veletablert, at det er bedre å bruke en annen oversettelse for å få frem meningen så tydelig som mulig¹¹. Styringsmentalitet er en direkte oversettelse av det franske ordet, det dekker hva begrepet handler om, og det får også med seg den doble betydningen som ligger i "governmentalité". Neumann (2002) definerer styringsmentalitet slik: "*Regjering [styringsmentalitet] er en type maktrelasjon som funksjonelt sett kommer mellom dominans og strategi, og som er knyttet til det refleksive – til hvordan selvet regjerer seg selv. Det dreier seg om "styring av individer ved hjelp av deres egen sannhet"*" (ibid: 14). Kort sagt blir individet styrt til å styre seg selv, eller det blir disiplinert. Det er snakk om et strategisk handlende dominert individ.

Jeg kommer til å analysere narkotikaprogrammet med utgangspunkt i styringsmentalitet. Årsaken til det er at jeg mener en kan se et tydelig innslag av styringsmentalitet i narkotikaprogrammet. Det er domstolen og straffeapparatet som dømmer tiltalte til å gjennomføre et narkotikaprogram, altså maktformen dominans. Den tiltalte har på forhånd sagt ja til å gjennomføre program istedenfor fengsel, og har vist seg skikket til dette i en

¹¹ At jeg har valgt en annen oversettelse gjør at alle steder hvor jeg henviser til Neumann og styringsmentalitet, har jeg byttet ut hans begrep regjering med styringsmentalitet. Direkte sitater vil være ordrett.

personundersøkelse. Det dreier seg altså om et strategisk handlende individ, som har valgt bort fengsel til fordel for noe annet. Den tiltalte blir videre styrt (ved dom) til å styre seg selv (gjennomføre programmet). Her kan vi også se en individualisering, som er en viktig del av styringsmentaliteten.

5.1.1. Styringsmentalitet

Styringsmentalitet er en metode for å styre menneskene i et samfunn, ved hjelp av deres egen virkelighetsforståelse. Foucault (2002) beskriver styringsmentalitet slik:

”Med regjering [styringsmentalitet] forstår jeg den helheten som dannes av institusjonene, av prosedyrene, analysene og refleksjonene, overslagene og taktikkene som gjør det mulig å utøve denne spesifikke, men like fullt komplekse maktformen, og som har befolkningen som sitt fremste siktemål, den politiske økonomi som sin viktigste form for viten, og sikkerhetsanordninger som sin grunnleggende instrumentelle teknikk” (ibid: 68).

Styringsmentalitet ble i følge Foucault (ibid) skapt historisk ved at liberale grupper, som var en del av et makttungt borgerskap på 1800-tallet, stilte spørsmålstegn ved den autoritære og dominerende staten som preget datidens samfunn. De mente at siden samfunnet er en enhet, burde man stimulere samfunnets egenorganisering og gjøre statens makt mindre. De liberale fremmet synet om at individet skulle være fritt, og måtte individualiseres ytterligere for å kunne fylle den samfunnsmessige rollen. Dette førte til to dilemmaer for staten. For det første spørsmålet om hva man skulle gjøre med de som ikke ville eller ikke kunne individualiseres, og for det andre det å måtte gi avkall på den eksisterende maktformen som ble brukt for å herske og for å maksimere statens produktivitet (Neumann, 2002). Løsningen på disse problemene ble styringsmentalitet, en styringsform hvor staten skal intervenere i mindre grad og menneskene skal være sin egen kontrollinstans. Det dreier seg altså om en blanding av individualisering og det totalitære. Menneskene skal styre seg selv, mens det er måten de skal styre seg selv på som blir grepet tak i. Neumann (ibid) oppsummerer Foucault (2002) og skriver at styringen er: *”... en stadig tiltakende orkestrering av hin enkeltes handlinger, en internalisering av styringsprinsipper, eller om man vil, styring av styring”* (Neumann 2002: 20). Bauman (2001) griper også fatt i den nye styringsformer, som skjedde i denne tidsperioden, det han kaller moderniteten:

”Den oppgaven frie individer ble stilt overfor, var å bruke sin nye frihet til å finne den rette nisjen og å slå seg ned der ved å være konform; ved trofast å følge de regler og atferdsnormer som var identifisert som rette og riktige i forhold til den plasseringen de hadde fått” (ibid: 17).

Neumann (2003:10) beskriver hvordan styringsmentalitet fungerer på fire måter. For det første forventes det at alle skal styre seg selv. For det andre er det en form for indirekte styring, som er et forsøk på å komplettere institusjoners og konkrete personers direkte styring. For det tredje skjer det et forsøk fra maktutøvere på å tildekke maktutøvelsen. For det fjerde er styringsformen avhengig av kunnskapsprodusenter som kan formulere og kontrollere at befolkningen har et ”normalt levesett”.

Styringsmentalitet kan beskrives som hvordan grupper i samfunnet blir styrt til å styre seg selv, og hvordan det gjelder uskrevene regler for ulike sosiale grupper. Man kan også legge an et individperspektiv, ved å se hvordan hver enkelt blir styrt til å styre seg selv. Det er det siste perspektivet jeg vil fokusere på. Jeg vil altså ikke gå konkret inn på hvordan styring som forventes innenfor de ulike sosiale gruppene i samfunnet, da oppgaven ikke går ut på å sammenligne forskjellige grupperinger. Jeg vil ta opp selve mekanismen i styringsmentalitet, og hvordan den påvirker mennesker. Men man kan ha i bakhodet at det ikke er de samme reglene som gjelder for alle grupper, og at styringsmentalitet kan sees på som en måte å kontrollere ulike grupperinger med spesielle krav for hvordan de skal styre seg.

5.2. Nyliberalisme

I sin analyse av dagens maktform skriver Neumann (2003) at styringsmentaliteten kan karakteriseres som nyliberal. I stor skala er nyliberalismen en verdensomspennende økonomisk og politisk orden. I denne ordenen er privatisering og markedsmekanismer den essensielle styringsformen, hvor staten skal intervenere i minst mulig grad. Et viktig element i den nyliberale styringsformen for å få disse mekanismene til å fungere, er individualisering, som blir beskrevet nærmere i neste kapittel. Bauman (2001) skriver at vi har en utsøkt tilpasningsdyktig lydighet overfor standarder som settes, vi blir lokket og forført til å følge disse mekanismene, ikke tvunget. En ytre tvang blir forkledd som utøvelsen av den frie vilje. Mathiesen (1978) kaller det samme fenomenet for den skjulte disiplinering. Denne typen av disiplinering beskriver en holdnings- og handlingsmessig innordning under de politiske standpunktene som er dominerende i samfunnet. Den skjulte disiplinering er strukturell, man

handler som forventet i forhold til den posisjonen man har i samfunnet. Det er nettopp hver enkelts posisjon og forventningene til den som er disiplinerende, den utgjør et totalt press. Den skjulte disiplineringen regulerer hverdagen, det dagligdagse. Man forholder seg til og etterlever det dominerende systemet i et samfunn uten nødvendigvis å ha et aktivt forhold til det. Den skjulte disiplineringen er med på å sikre at flertallet av befolkningen aksepterer og etterlever et nyliberalistisk styresett, med vekt på individualisering til fordel for en aktiv stat. Det er med på å sikre styringsmentalitet, da man ikke oppfatter makten som tvang, men som et utslag av den fri vilje.

Økt individualisering gjør individet ansvarshavende i større grad, og samfunnet i mindre grad. Som Neumann (2003) formulerer det: ”... *individets frihet til å velge selv har fått forrang fremfor felles, samfunnsmessige normer og regler*” (ibid: 11). Nyliberalismen bærer preg av en din egen lykkes smed-tankegang, hvor årsak og virkning er individets ansvar, noe som innebærer at hvert enkelt individ må bære ansvaret for sin egen livssituasjon

5.2.1. Individualisering

Individualisering, sier Bauman (2001: 44), består i å: ”... *forvandle menneskets ”identitet” fra noe som er ”gitt”, til en ”oppgave” og å gi aktørene ansvaret for å utføre oppgaven og for konsekvensene (også bivirkningene) av deres innsats.*” Bauman (ibid) beskriver dagens samfunnsform med begrepet ”flytende modernitet”. Et samfunn med flytende modernitet er privatisert og individualisert. Individet har i stor grad blitt frigjort fra autoritær makt, individet skal danne seg sitt eget liv og sin egen identitet. Alle livets valg er overlatt til enkeltmennesket. Dermed får hver enkelt også ansvaret for utfallet av de valg man tar, som Bauman (ibid) sier det: ”*Både frelse og straffedom er noe du skaper selv og er bare ditt anliggende – det er resultatet av hva du, den frie aktør, fritt har gjort med ditt liv*” (ibid: 79). Samfunnets ansvar for de som faller utenfor er redusert.

Flytende modernitet beskriver et samfunn fullt av valgmuligheter. Det å være individ er det samme som å stadig velge. Valgene utføres for å skape seg en identitet, og gjennom det maksimere sin egen lykke. For å få mest ut av valgene, er det viktig å aldri binde seg opp, slik at man ikke kan fortsette å velge. Ved valg av identitet må man sørge for at den er solid nok til å bli anerkjent som en identitet og fleksibel nok til å ikke hindre fremtidig bevegelsesfrihet. På grunn av at valgmulighetene hele tiden må holdes åpne, finnes det ikke noe endelig mål, bare metoder, skriver Bauman (2001). Dette gjør også at det verken finnes noen endelig seier

eller noe endelig nederlag. Å skape sin egen identitet, kan derfor være et prosjekt med sterkt nedbrytende virkninger, og føre til en tilstand preget av angst og risiko.

Samfunnet er slik at valgmulighetene ikke er de samme for alle, selv om det kanskje blir fremstilt sånn. Bauman (2001) skiller mellom en juridisk autonomi og en faktisk autonomi, altså hva man legalt kan velge mellom, og hva man rent faktisk har mulighet til ut fra egne ressurser. Teoretisk er valgene der for alle, men det er likevel ikke alle som har ressursene til å virkeliggjøre valgene. Å ha færre ressurser betyr ikke nødvendigvis at man får mer hjelp utenfra. Individualiseringen er en felles oppgave for alle, under svært forskjellige forhold. Individualiseringen skaper tapere, men det fremstår som at feilen med ens eget liv har en selvansvaret for, og det er bare en selv som kan reparere det, ved å prøve på nytt og på nytt.

5.3. Maktreservoarene

Som jeg har vært inne på er det grunnleggende i styringen av seg selv, at man styrer seg riktig. Det gjelder å velge rett. De som ikke klarer å styre seg selv korrekt i forhold til det som er forventet, eller ikke vil, blir tatt hånd om av ulike institusjoner, ettersom hvilke problemer som er knyttet til det å styre seg selv. Dette er en form for siste utvei, eller et ris bak speilet for de som av ulike årsaker ikke styrer seg i henhold til normen. Institusjoner som fengsler, sykehus, psykiatriske institusjoner og lignende, kan brukes når styringen har gått galt. Det er viktig å kunne styre seg korrekt, men hvem bestemmer hva som er den riktige og den gale måten å gjøre dette på, altså hvem eller hva er det som blir bestemmende for den dominerende styringsmentaliteten? Her vil jeg trekke Cohen (1994) inn i bildet med hans tanker om maktreservoarer; kildene til makt som etterlater seg nye former for makt. Han beskriver hvor makten kommer fra og hvordan den blir brukt. I denne sammenhengen blir det kildene til de rette valgene, hvor det å velge rett i seg selv blir en maktform. Cohen skisserer fem ulike typer maktreservoarer; fremskrittet, organisasjon, ideologi, profesjon og politisk økonomi. Disse fem fungerer hver for seg som maktreservoarer, men de er også gjensidig avhengige.

Fremskrittet fremtrer som velmenende, da ting alltid kan bli bedre. Det er ikke mange som har mistillit til et fremskritt. Fremskrittets intensjoner er selvinnlýsende, altså kan mye oppnås i fremskrittets navn. Man vet at ting stadig forandrer seg, men kan ikke vite hvordan. Dette skaper en usikkerhet som kan gjøre det til en selvfølgelighet å tilpasse seg noe som er fremskrittetsrettet.

Nye reformer og ordninger skal virke i allerede etablerte *organisasjoner*. Reformen har en tendens til å bli tilpasset de organisasjoner og strukturer som allerede eksisterer. Nye ordninger må tilpasses organisatoriske begrensninger, budsjetter, teknologi og det som ligger klart i organisasjonen. Det gjør at mye makt ligger i hvordan organisasjoner er utformet, og hvordan den fungerer. Mellom ulike organisasjoner skjer det en strategisk maktkamp mellom ulike interesser, utfallet skaper nye maktformer. Cohen (1994) hevder at de strategiske maktkampene ikke nødvendigvis er mellom jevnbyrdige. Makten virker sterkest i organisasjonene der den gamle garde sitter, som politiet, dommerne, påtalemyndighetene og institusjonenes personale: ”*Alt afhængigt af situationen er forskellige grupper inden for det ”traditionelle systempersonale” mest magtfulde*” (ibid: 118). På en måte blir det et spørsmål om vane og tradisjon.

*Ideologi*ens formål er å tjene som retorisk instrument. Det dreier seg om språket man bruker, hva som ligger i ordene. Hva man velger å kalle innretninger er en makttype¹² (isolat kan for eksempel bli til eneromsterapi). For å bruke denne formen for makt må man vite ideenes, teoriens og idealenes status, for så å trekke på disse i språket når nye innretninger utformes.

Det ligger makt i *profesjonene*. Ekspertene innenfor sin profesjon vet hva som skal gjøres, de blir stolt på, og for mange profesjoners del er det bare disse som har lovmessig rett til å gjøre nettopp det de gjør, som leger eller politi. Mye av ekspertenes makt ligger i det å kunne gruppere og klassifisere, og derav skape motsetninger. Å skille ut en gruppe ved diagnose, sortering eller utvelgelse gir også mulighet til å intervenere, hvor muligheten til å intervenere selv skaper grobunn for nye klassifikasjoner. Cohen (1994) hevder at et mål for profesjonene er å opprettholde egen profesjon.

Cohen (1994) fremhever at alle statens handlinger er rettet mot å opprettholde det økonomiske systems funksjonalitet, det er dette som er den *politisk økonomi*. Her kommer nyliberalismen inn i bildet. Handlinger som fremmer individualisme og et styre med vekt på markedskrefter, fremstår som legitimt.

I sin konklusjon når det gjelder maktreservoarene, fremmer Cohen (1994) at disse teoriene er forskjellige og motstridende måter å se samfunnet på, men de er likevel komplementære, hver av dem avler makt på sine områder. Dette er fem kilder til makt, som ved bruk fører til en representasjon og skaper en sannhet om hva som er rett og gal styring av selvet. Som vi har sett, er det en infrastruktur av maktformer som skjer kontinuerlig, gjerne

¹² Jeg kommer nærmer tilbake til dette i kapittelet 5.5. Makten over ordene

ubevist, og er med på å skape en forståelse hos enkeltindivider av hvordan de skal opptre og styre seg selv, og også forventninger om at andre styrer seg selv etter visse metoder. Det kan antas at den bevisste bruk av disse maktformene også kan forekomme, uten at jeg har noe formål om å bevise det her. Av maktreservoarene vil jeg fokusere på politisk økonomi og på profesjonene, innebefattet hvordan makt og kunnskap er tett forbundet¹³.

5.3.1 Profesjonene¹⁴ og makt/kunnskap

Der Cohen (1994) opererer med profesjonsbegrepet, snakker Neumann (2003)¹⁵ om kunnskapsprodusenter. Kunnskapsprodusentene er de profesjonene som overvåker at vi lever normalt og påvirker oss til å ta de rette valgene, det er eksperter og interesseorganisasjoner som er aktive aktører i det offentlige rom. Neumann (ibid) tenker antakelig her på de mer dagligdagse valgene, som å spise sunt, trene riktig, gifte seg og slike ting som skaper en grunnleggende konformitet. Kunnskapsprodusentene frembringer en forståelse av hva som er det lykkelige liv, og dermed også for hva som ikke er det. Det skaper et skille mellom hva det er å lykkes og å feile i livet, et skille mellom de som har tatt de riktige valgene og de som ikke har gjort det. Neumanns (ibid) kunnskapsprodusenter har kunnskap om hvordan de rette valgene skal tas, mens Cohens (1994) profesjoner har kunnskapen om menneskene som tar disse valgene.

Cohens (1994) profesjonelle er de som kommer inn i bildet når det oppstår problemer med valgene, de kommer for å lede den ulykkelige på rett vei. Ved å peke på hva som er gal styringsmentalitet, beviser profesjonene hva som er riktig. Det er politiet som tar hånd om de som utøver ulovligheter, eller det er psykologene som tar hånd om de utbrente og deprimerte. Cohen (ibid) kaller profesjonenes makt for ”det tekniske fix”, noe som gir profesjonene viten og teknikker de er alene om å beherske, rett og slett en form for monopol. En sentral kilde til makt i profesjonene, er kunnskapen til å klassifisere, til å fortelle hvilke mennesker som passer i hvilke kategorier. Det kan for eksempel være hva det vil si å ha en depresjon og hvilke typer mennesker som lider av dette, hva det vil si å være rusavhengig, og hvilke

¹³ Foucault (1977) var svært opptatt av makt/kunnskapssymbiosen i sitt tidlige forfatterskap. Han forklarer grunnleggende hvordan makt og kunnskap forutsetter hverandre gjensidig, den ene kan ikke eksistere uten den andre. Mye av senere samfunnsvitenskapelig litteratur bygger på Foucaults makt/kunnskapsfremstilling, også Cohen (1994)

¹⁴ Jeg er klar over at det finnes mange og inngående studier, og teoretiseringer rundt profesjonsbegrepet. Jeg kommer ikke til å forholde meg til denne store diskursen, jeg vil bare bruke noen utvalgte teoretikere (spesielt Cohen 1994) på profesjonsbegrepet. Hele profesjonsdiskursen er for stor til å ta opp i denne avhandlingen.

¹⁵ Han skriver dette i sin analyse av styringsmentalitet som er en utbygging av Foucaults ideer

personer som er det. Er det videre snakk om en ulovlig rusavhengighet eller er det en legal. Profesjonene besitter kunnskapen til å gi svar på dette, og når de har avsagt et svar, kan de intervenere. På denne måten skaper de både boksene, og menneskene til å fylle dem, som derav rettferdiggjør at boksene i det hele tatt eksisterer. Profesjonene skaper et nettverk av ulike kategorier mennesker, hvor hver kategori har et tilhørende sett av hva som er de riktige valgene for den kategorien de hører hjemme i. Dette er noe satt på spissen for å kunne tydeliggjøre forholdet mellom makt og kunnskap.

Før en person som står tiltalt for narkotikarelatert kriminalitet kan få tilbud om narkotikaprogrammet, må vedkommende gjennom en personundersøkelse som kartlegger faktorer som hvem personen er, kriminelle fortid og rusfortid, og fremtidige behov. Det er ulike profesjoner som har laget undersøkelsen og som utfører den. I disse profesjonene kan en tydelig se båndet mellom makt og kunnskap, og utøvelsen av en ekspertise som får store konsekvenser, både for de som får tilbud om programmet, og de som får avslag. I personundersøkelsen blir det skapt kategorier og foretatt klassifiseringer av hvem som passer til narkotikaprogram og hvem som hører hjemme i fengsel. Gjennomføringen av programmet skjer i regi av et team satt sammen av ulike profesjoner og eksperter på sine felt. Profesjonene avgjør progresjonen og har stor betydning i forhold til de vilkår som blir satt i retten. De avgjør hva som er bra og dårlig styring i programforløpet.

5.3.2. Den politiske økonomi

I dagens politiske økonomi er nyliberalismen med privatisering og markedsmekanismer den essensielle styringsformen, mens staten skal intervenere i minst mulig grad. Økt individualisering omrokker en tradisjonell ansvarsfordeling mellom individ og samfunn, det gjør individet ansvarshavende i større grad, og samfunnet som helhet i mindre grad. Foucault (2002) skriver at styringsmentalitet har den politiske økonomien som sin viktigste form for viten, og at: *"Denne styringsstaten [...] forholder seg til og benytter seg av instrumentalisering av økonomisk viten"* (ibid: 70). En viktig kunnskap om hvordan man skal styre seg selv er altså relatert til den politiske økonomien.

Christie (2004) bruker Østerberg oppdeling når han skriver om hvordan vi kan dele inn samfunnet i ulike institusjoner. Det er én institusjon for produksjon av varer og tjenester, én for reproduktive institusjoner, én for makt og politikk og én for bearbeiding av symboler og forståelser. Dagens situasjon er at institusjonen for produksjon av varer og tjenester, eller formålsrasjonalitet og pengebytte, eser ut og tar over de andre. Denne ene institusjonen har

blitt de andre overlegen og får total dominans. Christie (ibid) kaller det en mono-institusjonell situasjon: *”Vi har med vår samfunnsform beveget oss meget langt i retning av den situasjon hvor den ene institusjon dominerer det hele. Moderniteten har produksjon, penger og konsum i sentrum”* (ibid: 41). Dette er en del av den politiske økonomi, samfunnets institusjoner er gjennomsyret av en økonomisk tankegang, alt som utføres må rettferdiggjøres med monetære begrunnelser. Det innebærer at det som er av verdi er det som kan telles og måles, slik man kan med penger. Bare på denne måten kan man vite hva som er den reelle verdien av det som blir utført.

Vi kan se hvordan den politiske økonomi, styringsmentalitet og profesjonene går sammen. De er basert på kunnskap, individualisering og kategorisering. Konsekvensen blir at maktmekanismene blir opprettholdt. Individualisering og kategorisering skaper bedre betingelser for alternative straffereaksjoner. Med narkotikaprogrammet blir de som anses egnet til å gjennomføre programmet silt ut fra de som skal i fengsel. De som blir dømt til narkotikaprogram blir ansvarliggjort i større grad i forhold til sin egen straffegjennomføring. Styringsmentalitet innebærer en underforeliggende egen lykkes smed-tankegang, hvor individet ansvarliggjøres for sin egen lykke. Et viktig spørsmål blir om disse mekanismene kan komme til å prege narkotikaprogrammet.

5.4. Inkludering og ekskludering

De store spørsmålene er hvem som kan styre seg selv og ikke, og hva vi skal gjøre med de som ikke kan styre seg selv, og hvilken profesjon som skal ta hånd om dem. Her kan andre maktformer enn styringsmentalitet gjøre seg gjeldende. Når noen ikke styre seg selv frivillig, kommer dominans inn i bildet:

”Når regjering [styringsmentalitet] ikke fører til det som til enhver tid og på ethvert felt oppleves som en normal grad av orden, vil man finne dominans. Det subjekt som ikke klarer å styre seg selv, vil fortsatt kunne sperres inne på et sykehus, i et fengsel osv. når det oppstår et behov for å bruke skarpere lut”
(Neumann 2003: 32-33).

Cohen (1994) skiller mellom fengsel og alternativer til fengsel, han beskriver hvordan det han kaller bifurkasjonen mellom den bløte og den harde enden fungerer¹⁶. De i den bløte ende, får soning ute i samfunnet i ulike programmer, mens de i den harde enden blir plassert i fengsel. Det er selvfølgelig et definisjonsspørsmål hvem som til enhver tid havner i hvilken ende, klassifiseringen skjer ved hjelp av profesjonene. Den bløte og den harde enden fungerer som en symbiose. Den harde enden legitimerer den bløte, den skal berolige offentligheten, virke avskrekkende for de i den bløte enden og trekke opp skillelinjen mellom godt og ondt. Den harde enden inneholder et arsenal av symbolske funksjoner, den blir stående som et ris bak speilet i forhold til den bløte enden. Den bløte enden står for atferdskorrekasjoner, og fungerer som opplæringsinstitusjon i å styre seg selv. Cohen (ibid) beskriver den bløte enden som: ”*symbolske legitimeringsøvelser, der tjener til å ”skjule” og aflede oppmerksomheten fra de repressive tendenser, der viser seg andre steder*” (ibid: 133). Altså er både den bløte og den harde ende, spekket med symbolikk, som legitimerer hverandre.

De som havner i den harde enden, og altså er definert som de som i minst grad er kapabel til å styre seg selv, blir ekskludert fra samfunnet, i form av fengsel eller andre lukkede institusjoner. De man anser at ikke kan styre seg selv, ekskluderes, de settes utenfor samfunnsfellesskapet. De med mindre problemer med å styre seg selv, de i den bløte enden, inkluderes i samfunnet i ulike varianter. Det kan være i form av ulike programmer i kriminalomsorgens regi, samfunnsstraff, betinget straff eller lignende. Poenget er at de i den bløte enden skal føres tilbake til samfunnet. Det blir antatt at disse fremdeles er mulige å korrigere, slik at de kan styre seg selv.

Både for de som inkluderes og de som ekskluderes blir det foretatt en mer grundig klassifisering i etterkant. For de inkluderte vil det dreie seg om i hvor stor grad de skal inkluderes, hvor stramme vilkårene deres skal være. For de ekskluderte gjøres det en gradering av ekskluderingen, for eksempel fra åpen til lukket soning.

5.5. Makten over ordene

Det er en annen form for makt jeg også mener er viktig å ta opp, makten over ordene. Jeg har allerede så vidt vært innom makten over definisjonene under avsnittet om ideologi som en av

¹⁶ Ordet bifurkasjon tar Cohen (1994: 313) fra Anthony Bottoms (1977): “*Reflections on the Renaissance of Dangerousness*” som brukte begrepet om oppsplittingen av den moderne britiske straffepolitikk mellom ”farlige” forbrytere og ”normale” lovovertrедere. Den bløte ende beskriver de ”normale” lovovertrедerne, mens den harde ende beskriver de ”farlige”.

maktreservoarene, og i kapittel 2.1. om diskurs. Sagt med formann Mao kommer ikke ordene fra himmelen. Definisjonene og hvilke kategorier de hører inn under, har ikke et naturlig gitt utgangspunkt. Det er en form for makt som har produsert ordenes bruks- og definisjonsområder, og det er en form for makt som viderefører dem. Det er dette systemet som utgjør diskursen.

5.5.1. Diskursen

”En diskurs er et system for frembringelse av et sett utsagn og praksiser som, ved å innskrive seg i institusjoner og fremstå som mer eller mindre normale, er virkelighetskonstituerende for sine bærere og har en viss grad av regularitet i et sett sosiale relasjoner” (Neumann 2001: 177). Makt produseres gjennom diskursen. Neuman (ibid) skriver at verden hele tiden er i endring, derfor er det makt i evnen til å fryse mening. Man kan fryse mening ved å repetere noe så mye at det til slutt fremstår som naturgitt og selvfølgelig. Videre forklarer Neumann (ibid) hvordan diskursen er gjennomsyret av makt, den fører til at sosiale praksiser blir gjort til rutine, noe som fører til at praksisene blir selvopprettende og et bestemt sett av relasjoner forblir som de er, som en normalitet. Derfor er også all diskurs politisk, sier Neumann (ibid). Diskursen forteller en gruppe mennesker hvem de er, for slik å skape og representere et handlende kollektiv, hvor bærere av andre diskurser enn den dominerende mister legitimitet.

Målet med å analysere diskursen, er å forsøke å avdekke handlingsbetingelsene for det talte og det gjorte, for igjen å kunne se hvordan et utsagn kan aktivere en serie sosiale praksiser (Neumann 2001). Med en diskursanalyse kan en se hvorfor narkotikaproblematikk primært er et kriminalpolitisk spørsmål, til fordel for eksempelvis helse- og sosialpolitikk. En kan med en diskurs forklare hvordan det har seg at opprinnelsen til et rehabiliteringsprogram, som narkotikaprogram med domstolskontroll er, har sin opprinnelse i politi- og justisdepartementet og ligger under kriminalomsorgen. Det er en del av diskursen at narkotikapolitisk problemløsning av denne sorten ligger til justisdepartementet. Det er ikke noe naturlig gitt, men en refleksjon av et sett sosiale relasjoner som har fått utvikle seg, blitt institusjonalisert og derav fremtrer naturlig. Selve grunnfundamentet som narkotikaprogrammet er bygd på, ligger i diskursen, i det at initiativet til programmet kom fra politi- og justisdepartementet. Diskursen henger nøye sammen med de andre maktformene jeg har beskrevet. Styringsmentalitet er et utslag av diskursen, og danner i seg selv en diskurs. Hva som er korrekt styringsmentalitet, er et utslag av diskursen. De ulike profesjonene

opprettholder sin egen diskurs, sin makt til å kunne definere. Definisjonen av hva som er bløt eller hard ende, er også bestemt av en diskurs. Diskursen konstruerer virkeligheten. Dette betyr at det jeg skriver også er en del av en diskurs, jeg kan ikke frigjøre meg fra diskursen, men jeg kan forsøke å avdekke den.

DEL II: INVOLVERTES STEMMER

6. Høringen¹⁷

”Å ha en sak ute på høring vil si at departementet ønsker å ”høre” hva berørte parter har å si til et forslag som man arbeider med. Bakgrunnen er ønsket om å bedre kunne vurdere de økonomiske og administrative konsekvenser av offentlige tiltak.”

Informasjon fra regjeringen og departementene

Høringen som politi- og justisdepartementet sendte ut til det som da het dommerledet narkotikaprogram, ble avsluttet 1. desember 2004. Det kom inn 93 tilbakemeldinger. Av disse uttrykte 65 høringsinstanser støtte til programmet, fem instanser var nøytrale med hensyn til å støtte eller ikke, men de kommenterer enkeltpunkter i programmet, ni instanser var negative til programmet, mens 14 ga tilbakemelding på at de ikke kom til å uttale seg. Dette kan anses som en stor støtte til programmet fra de som deltok i høringsrunden, nærmere bestemt ca 70 % positive, nesten 10 % negative og ca 20 % som var nøytrale eller unnlot å uttale seg.

6.1. Høringsinstansenes syn på narkotikaprogrammet

Det var altså ni tilbakemeldinger på høringen som var kritiske. Tre av de som var kritiske (Høyesterettsjustitiarius, Agder lagmannsrett og Den norske Dommerforeningen) går imot dommerrollen det er lagt opp til i programmet. De mener en slik rolle vil gå utover dommernes habilitet og uavhengighet. Oslo statsadvokatembeter går mot på grunn av det manglende behandlingstilbudet, fordi programmet vil diskriminere ikke-kriminelle og fordi samtykke til et slikt program ikke kan ansees som reelt frivillig, alternativene tatt i betraktning. Krom (Norsk forening for kriminalreform), WayBack og SON (Straffedes organisasjon i Norge) mener at avkriminalisering er den beste veien å gå, og at andre prioriteringer er

¹⁷ Fakta om høringen tar utgangspunkt i selve høringsuttalelsene. Et oppsummeringsnotat av høringsrunden, datert 02.02.05, fra justis- og politidepartementet har hjulpet meg til oppsummeringen nedenfor

viktigere, som LAR og § 12-soning. Kriminalomsorgen region nord hevder at programmet kan komme til å bli for ressurskrevende i forhold til effekt. FO innvender at en burde forholde seg til det ordinære tjenesteapparatet heller enn å bygge et nytt på siden.

I de positive uttalelsene er det en gjenganger at ressursene må sikres om det skal være mulig å få til programmet. Flere utaler seg om at det ikke kommer til å bli nok ressurser slik det er planlagt, og at dette må sikres skal programmet kunne gjennomføres.

Når det gjelder hvem som bør være målgruppen for et slikt program er det mange som understreker utvelgelsesprosess og personers motivasjon som viktig for deltakelse i programmet. Det er delte meninger om dømte med store psykiske lidelser skal kunne delta, det vektlegges at psykiatri ikke bør være hovedproblemet, og at det kanskje ikke er lurt å starte med denne gruppen i et prøveprosjekt. Noen legger vekt på at programmet kan diskriminere kvinner, i og med at det er færre kvinnelige rusmiddelbrukere som livnærer seg av kriminalitet i forhold til menn. Det gjør at når kvinner kommer opp for retten vil de ikke ha mange nok lovbrudd bak seg til å kvalifisere for et narkotikaprogram. Det er også delte meninger om hvilke lovbrudd som kan føre til narkotikaprogram, mange vil ikke ha med voldslovbrudd. Kriterier for samfunnsstraff er blant annet at straffens formål ikke må tale mot den type straff som reaksjon, flere mener at det samme må gjelde for narkotikaprogrammet. Mange høringsinstanser vektlegger at det ikke gagnar rusmiddelbruker å havne i fengsel, og at man derfor må ha et alternativ.

Hele 20 av 44 instanser som har uttalt seg på området mener at narkotikaprogrammet, og derav kriminalitet ikke skal gi forrang til behandling eller sosiale ytelser. Dette problemet kan bare løses ved at alle som har behov for det, får behandling og bolig uavhengig av om de er straffet eller ikke, mener noe. Det gjør at det generelle behandlingstilbudet må styrkes, om man skal få til narkotikaprogrammet. Mens noen mener at de dømte må ha forrang med hensyn til beskyttelse av samfunnet og bekjempelse av kriminalitet.

Noen av de som er generelt positive til programmet, er skeptisk til hvor reelt et samtykke fra den dømte til å delta i programmet er, alternativet tatt i betraktning. Det er også vanskelig å se rekkevidden av hva det samtykkes til, blant annet fordi innholdet og lengden i narkotikaprogrammet ikke er fastsatt. Man vet ikke på forhånd hva man skal igjennom.

Noen mener at blandingen mellom straff og behandling bør utredes mer da det medfører etiske dilemmaer. Hvor går grensene mellom det som er straff og det som er behandling, og hva blir langtidseffekten.

Når det gjelder selve innholdet i narkotikaprogrammet er det flere som vektlegger at en individuell plan må være sentral. Bolig og nettverk fremheves også som viktig. Det er viktig

for mange at ressursene til narkotikaprogrammet ikke går utover ressursene til de etablerte tilbudene til hjelp og behandling, som legemiddelassistert rehabilitering. Flere høringsinstanser tok opp sanksjoner og reaksjoner. Det stilles spørsmål om det kan bli dobbeltreaksjoner på samme handling, og hva som skjer ved brudd på vilkår, som en sprekk. En rekke høringsinstanser mener det er behov for opphold i institusjoner.

Det er flere som poengterer viktigheten av å klargjøre rollene og ansvarsområdene til de involverte bedre. Rollene må også tydeliggjøres i enkeltsaker og i enkeltvedtak. Det må i tillegg skapes rom for frivillige organisasjoner i programmet.

7. Intervjuobjektene

”The actions of most public service workers actually constitute the service ”delivered” by government. Moreover, when taken together the individual decisions of these workers become, or add up to, agency policy.”

Michael Lipsky

Av de som deltok i høringen, har jeg valgt å intervju 10 instanser (se kapittel 2.2.). De jeg har intervjuet, fordeler seg omtrent prosentvis likt som i høringsrunden med henhold til positiv og negativ innstilling til narkotikaprogrammet. Nedenfor følger en kort presentasjon av intervjuobjektene. Felles for dem er at deres hverdag, på den ene eller den andre måten, vil bli berørt av narkotikaprogrammet.

WayBack (stiftelsen livet etter soning) er en organisasjon som bidrar med et tilbud til fanger når de slipper ut av fengsel. På hjemmesiden deres beskriver de seg selv som *”tidligere straffedømte som hjelper oss selv og andre til et liv uten kriminalitet og rus”* (WayBack, 2006). WayBack begynner arbeidet med å tilrettelegge og planlegge livet etter soningen for fanger allerede når de sitter i fengsel, via en fadderordning. Jeg snakket med en prosjektmedarbeider ved WayBack.

Det er Oslo tingrett som skal være den ene domstolen som skal behandle saken om narkotikaprogram med domstolskontroll, og derfor også en av de to domstolene som skal føre kontroll med programmet. Jeg intervjuet en *dommer i Oslo tingrett..* Dommeren jeg intervjuet skal være med på å følge opp narkotikaprogrammet i Oslo tingrett.

RIO (Rusmisbrukernes Interesseorganisasjon) drives av tidligere rusmiddelbrukere. RIO representerer et alternativ nettverk til et rusnettverk. De arbeider for å synliggjøre rusmiddelbrukere som en ressurs i samfunnet, og søker å ivareta rusmiddelbrukeres interesser (Rusmisbrukernes Interesseorganisasjon, 2006). Jeg intervjuet daglig leder.

LAR øst (Legemiddellassistert rehabilitering i helse øst) er et nasjonalt kompetansesenter og regionsenter for helseregion øst. LAR øst er også et behandlingssenter for Oslo. De godkjenner søknad og behandlingsplan, og driver poliklinisk pasientbehandling. Målet er å skape et helhetlig rehabiliteringsopplegg som er støttet av legemidler (LAR øst, 2006). Hos LAR øst intervjuet jeg en sjefpsykolog.

På hjemmesidene til *kriminalomsorgen* beskriver de seg selv på denne måten: ”*Kriminalomsorgen er samfunnets straffegjennomføringsapparat. Straffen skal gjennomføres på en måte som sikrer samfunnet og gir domfelte best mulige forutsetninger for en kriminalitetsfri tilværelse*” (Kriminalomsorgen, 2006). En representant fra kriminalomsorgen skal være teamleder i narkotikaprogrammet. Som samfunnets straffegjennomføringsapparat har de hovedansvaret for gjennomføringen av narkotikaprogrammet. Jeg intervjuet assisterende regionsdirektør i kriminalomsorgen region øst.

Det er *politidirektoratet* som har ansvaret for igangsettingen av deltakelse i narkotikaprogrammet, og det er også de som uttaler seg på vegne av politiet på spørsmål om narkotikaprogram med domstolskontroll. ”*Politidirektoratets hovedoppgaver er faglig ledelse, styring, oppfølging og utvikling av politidistriktene og politiets særorganer. Det er politidistriktenes og særorganenes overordnede myndighet og nærmeste støttespiller*” (Politiet, 2006). Jeg intervjuet en juridisk rådgiver og en inspektør i seksjonen for organisert kriminalitet samtidig.

Tyrilistiftelsen er en privat stiftelse, som går under spesialisthelsetjeneste. De tilbyr behandling og oppfølging til rusmiddelbrukere. De som får inntak hos Tyrilistiftelsen blir ikke kalt pasienter, men elever. Tyrilistiftelsen har mange års samarbeidserfaring med kriminalomsorgen, de er involvert i § 12 soning og prosjektet ”Stifinnern” i Oslo fengsel (Tyrilistiftelsen, 2006). Jeg intervjuet rådgiveren for ledelsen i Tyrilistiftelsen.

Den norske advokatforeningen er yrkessammenslutningen til norske advokater. Jeg intervjuet en forsvarsadvokat.

LMS (landsforbundet mot stoffmisbruk) er en paraplyorganisasjon med ca. 70 lokalforeninger, som organiserer familie og pårørende til rusmiddelbrukere. Virksomheten dreier seg hovedsakelig om generelt informasjons- og holdningsarbeid, og utvikling av hjelpetiltak rettet mot foreldre og pårørende til rusmiddelbrukere (Landsforbundet mot stoffmisbruk, 2006). Jeg intervjuet informasjonssjefen.

Kriminalomsorgsavdelingen i politi- og justisdepartementet (heretter kalt justisdepartementet), er de ansvarlige for utarbeidelsen av narkotikaprogrammet. Jeg intervjuet en seniorrådgiver i utviklingsseksjonen i avdelingen.

7.1. Spørsmålene

Spørsmålene som ble stilt til intervjuobjektene fordeler seg i kategorier, eller bolker. Den første kategorien er korte personlige opplysninger om utdanning og yrkeserfaring, den andre inneholder noen generelle oversiktsspørsmål. Det er en bolk om målgruppen for programmet, en bolk som tar for seg kombinasjonen av straff og behandling, og en om rusmiddelbrukere i fengsel, og kriminalisering av rusmiddelbrukere som gruppe. Spørsmålene varierer noe i forhold til intervjuobjektet, da jeg tilpasset intervjuene ut fra hvem jeg snakket med og hva de hadde skrevet i høringsuttalelsen sin. Intervjuene forandret seg også noe i takt med at kunnskapen min på feltet økte. Alle fikk det samme avsluttende spørsmålet om hva de så for seg som idealtilstanden når det gjelder samfunnets håndtering av rusmiddelbrukere og narkotikaproblematikk.

7.2. Intervjuobjektene om narkotikaprogram med domstolskontroll

Når jeg skriver hva de enkelte intervjuobjektene har sagt, bruker jeg deres egne termer og begreper. For eksempel kaller LAR øst rusmiddelbrukere for pasienter, mens politidirektoratet kaller de narkomane, og kriminalomsorgen sier rusmiddelmisbrukere. Dette gjør jeg bevisst, da hvilke termer og begreper man velger å bruke kan fortelle noe i seg selv (jfr. diskursen). I presentasjonen av hva intervjuobjektene har svart, omtaler jeg dem som tidligere drøftet ikke med navn, jeg presenterer dem som den instansen de er ansatt eller organisert i. Noen av uttalelsene må stå for den enkeltes eget syn, men alle snakker i kraft av den posisjonene de har, og med bakgrunn i høringsuttalelsen til instansen de jobber i. De uttaler seg i kraft av den politikken og kulturen de er en del av. Dette er ikke offisielle utsagn fra de ulike instansene, men et uttrykk for holdninger og meninger innenfor hvert enkelt sted og profesjon. Neumann (2001) skriver at mennesker lager sin historie, men ikke under betingelser de selv har valgt. Historiene som intervjuobjektene gir meg, har en plattform i konteksten de er en del av.

7.2.1. Fordeler med narkotikaprogram med domstolskontroll

Jeg startet alle intervjuene med å få en generell uttalelse av hva intervjuobjektene synes er positivt og negativt med dommerledet narkotikaprogram. Slik fikk intervjuobjektene en

mulighet til selv å peke på de temaene de synes er mest sentrale, og fremtredende ved programmet.

De fleste mener at den viktigste fordel med narkotikaprogrammet er at rusmiddelbrukere får et annet tilbud enn fengsel. De mener det er positivt med muligheten for at soning kan brukes til noe konstruktivt med hensyn til fremtiden, som rehabilitering og fremtidig deltakelse i samfunnet (LAR øst, advokatforeningen, Tyrilistiftelsen, RIO, tingrettsdommeren, justisdepartementet og LMS). RIO legger til at det beste med programmet er at man tar utgangspunkt i brukerens ressurser. LMS tenker på de unge. De som har gjort noe dumt får en ny sjanse, og slipper å få saken på rullebladet, slik at det ikke får en negativ påvirkning på fremtidige jobb og utdanningsmuligheter. Politidirektoratet mener generelt at alle tiltak som kan redusere bruk av narkotika, er positivt, og at programmet kan fungere som et ledd i politiets plan for bekjempelse av narkotikakriminalitet, på etterspørselsiden. Kriminalomsorgen viser til at det har manglet et straffegjennomføringsalternativ mellom fengselssoning og samfunnsstraff, de tror at narkotikaprogrammet kan fylle ut det hullet. Tingrettsdommeren peker på det samme, at samfunnsstraffen ikke har nok struktur, mens fengsel verken virker kriminalitetsstoppende eller rusmiddelmisbrukstoppende. Med et narkotikaprogram vil deltakerne få mye tettere oppfølging. Muligheten for å fange opp de gjengangerne som ikke får noe annet tilbud i dag, er det WayBack ser som den største fordel.

7.2.2. Ulemper med narkotikaprogram med domstolskontroll

Den dominerende meningen når det gjelder generelle ulemper med narkotikaprogrammet, er eventuelle problemer med gjennomføringen som kan oppstå (justisdepartementet, LAR øst, RIO, advokatforeningen, Tyrilistiftelsen, politidirektoratet). Det ble pekt på flere mulige problemer. Det kan bli for lang ventetid før saken kommer opp for domstol, og før programmet kan startes. Det er et krevende og kostbart program. Programmet er avhengig av at man får de riktige personene til å arbeide i gjennomføringen av programmet (justisdepartementet). Det er en fare for feilbehandling uten at det blir forstått av dem som skal følge opp deltakeren (LAR øst). RIO mener det kan bli vanskelig å få til et tverrfaglig samarbeid. Både advokatforeningen og politidirektoratet sier at det i hovedsak er et politisk ønske som er vedtatt, uten at det har et godt nok forskningsmessig belegg. Man har ikke tenkt nøye nok gjennom rammen rundt programmet, og hvilket faglig program som skal knyttes til det. Tyrilistiftelsen sier at programmet kan bli for lite fleksibelt, man når ikke den gruppa som

har de største behovene for hjelp og behandling, de med omfattende rusproblemer og psykiske lidelser. Kriminalomsorgen snakker ikke om problemer med gjennomføringen, men synes som Tyrilistiftelsen at det kan være et problem i forhold til kombinasjonen av store rusproblemer og psykiske lidelser. De sier at programmet kanskje ikke er det rette i slike tilfellene.

WayBack sier at det å bli dømt til noe man ikke vil, aldri tidligere har fungert. Det er ikke noe som skulle tilsi at narkotikaprogrammet vil være bedre her. LAR øst poengterer at programmet kan gå utover den allmenne rettsfølelsen, hvis omtalen av narkotikaprogrammet blir at det er et lettvint alternativ for narkomane som begår lovbrudd, og det skapes et inntrykk av at nå blir de bare dulla med og slipper å sitte i fengsel. Tingrettsdommeren er inne på det samme, ulempen med programmet er at man helst ikke skal oppnå fordeler og rettigheter med å være kriminell. Bare LMS ser ingen klare ulemper med narkotikaprogrammet.

7.2.3. Hva narkotikaprogrammet kan tilføre de eksisterende straffegjennomføringsmulighetene

På dette spørsmålet svarer intervjuobjektene sprikende, med unntak av kriminalomsorgen, tingrettsdommeren og justisdepartementet som var inne på det samme. Kriminalomsorgen svarer at man skaper en type institusjon som ligger mellom fengsel og tradisjonelt friomsorgskontor. Man flytter samarbeidet fengslene har med skole og helsevesen ut i samfunnet, hvor man lar etatene sitte sammen. Justisdepartementet sier det blir et supplement til en gruppe som skal gjennomføre straff i samfunnet, og som trenger mer tilrettelagte tiltak rundt seg. Tingrettsdommeren peker også på dekningen av en mangel i straffegjennomføringen, og sier at narkotikaprogrammet vil være tilbud med større oppfølging enn vi har i dag, som ligger mellom samfunnsstraffen og ubetinget fengsel.

Tyrilistiftelsen svarer at dagsenteret skaper en god møteplass mellom kriminalomsorgen og behandlingsinstitusjoner, og at det vil tydeliggjøre en kombinasjon av rus, psykiatri og jobbing med kriminalitet. Advokatforeningen sier at det skaper et bredere spekter av reaksjonsformer som gir en større mulighet, noe som er positivt for samfunnet da man får forskjellige måter å gjøre opp for seg, avhengig av hva som lønner seg for den enkelte. LMS mener at tverrfagligheten i oppfølgingen vil være et nytt og positivt element. Politidirektoratet sier at det som ligger der som en mulighet allerede blir satt mer i system med programmet.

WayBack svarer at narkotikaprogrammet vil medføre en straffeskjerpelse, at det er åpnet for å sette vilkår på det som i dag er rene betingede straffer. De mener at det kan oppleves som en dobbeltstraff i og med at den dømte må i fengsel ved brudd på programmet. RIO er de eneste som mener at det ikke vil tilføre noe som helst, da rammene rundt er for trange, i teorien høres det bra ut, men det vil ikke fungere i praksis. LAR øst fikk ikke dette spørsmålet, men ser de mulige positive ringvirkningene for behandlingstilbudet ved at oppmerksomheten mot det eksisterende behandlingstilbudet blir større. Om man ser at behandlingstilbudet ikke har det den dømte trenger, så kan det generelle behandlingstilbudet oppgraderes fordi at mangelen blir oppdaget.

7.2.4. Hvorfor programmet kommer akkurat nå

Årsaken til at narkotikaprogrammet kommer nå, er et resultat av en utvikling som har pågått lenge, mener flere av de intervjuede (politidirektoratet, LAR øst, RIO, advokatforeningen). Intervjuobjektene har noe ulike forklaringer på hvordan utviklingen har foregått, og hva den har medført. Men alle mener at det enten er et problem som stadig har blitt verre, eller at samfunnets holdning til problemet er endret. Det er bakgrunnen for at det nå kommer tiltak som narkotikaprogrammet. Politidirektoratet sier at man har hatt et problem man ikke helt har klart å løse tidligere, og derfor kommer nye typer tiltak. De legger til at alt tar tid i forvaltningen. LAR øst mener at man trenger å se over tid at det er et problem, at fengsel ikke hjelper så godt for denne pasientgruppen. I tillegg er behandlingstankegangen i endring, noe som åpner for nye løsninger. RIO vektlegger utviklingen de siste ti årene, de har hatt mer fokus på rusproblematikken generelt, noe som gjør at man ønsker å se nye veier. Fokuset har lenge vært på at det er mange gjengangere blant de som er dømt for narkotikarelatert kriminalitet, og at man nå vil gjøre noe med den problematikken. Advokatforeningen mener årsaken er at det har pågått en politisk samfunnsdebatt. Problemet har kommet sterkere med årene, og så har man etter hvert sett og funnet ut at narkotikaproblematikken må behandles på en annen måte. Nå er de fleste i strafferettssystemet enige om at man ikke løser noen problemer med å plassere langtkommende innen narkotika i fengsel.

WayBack har også tidsperspektivet i tankene, de mener at programmet føyer seg inn i rekken av straffeskjerpene tiltak mot en veldig marginalisert gruppe. Helt siden syttitallet, når de tunge narkotiske stoffene kom på markedet, har det vært ført en krig med uortodokse politimetoder. Programmet er bare en ny metode i rekken, mener de. Tyrilistiftelsen og advokatforeningen trekker frem at samfunnets rådende holdninger er i stadig endring.

Narkotikaprogrammet er et uttrykk for samfunnets behov for å finne nye løsninger i forhold til kriminalitetsutviklingen. Det er et behov for humanisering av fengsel, og å finne andre straffeformer, sier Tyrilistiftelsen. Justisdepartementet peker på at man i hele Europa har vært bekymret for at det sitter en så overveldende del rusmisbrukere i fengsel. Utgangspunktet for programmet er nettopp at man har vært bekymret for dette, og derfor sett etter alternative soningstiltak, mener justisdepartementet. Narkotikaprogrammet er bare begynnelsen, alternative soningstiltak kommer til å utvikle seg fordi fengsel virker dårlig i forhold til rehabilitering. Kriminalomsorgen mener programmet kommer som følge av tilfeldigheter, og av kombinasjonen av mange små ting slik som gode ideer som sakte brer seg, og en justisminister (Dørum) som er opptatt av målgruppen og av at offentlige etater ikke klarer å samordnes. Dessuten at vi har en gruppe som trenger et alternativ ut i fra straffegjennomføringshensyn. Tingrettsdommeren bruker også tidligere justisminister Odd Einar Dørum til å forklare hvorfor narkotikaprogrammet kommer nå; det at han var i Skottland og Irland og ble imponert over programmet. Senere var hele arbeidsgruppen for utredning av dommerledet narkotikaprogram på de samme stedene, de syntes også det så veldig bra ut, spesielt det at en uheldig og ulykkelig gruppe blir tatt på alvor. LMS mener som kriminalomsorgen at årsaken til at programmet kommer nå er en kombinasjonen av flere ting. Man har fått erfaringer fra andre land, vi har hatt en statsråd som vil ha et ettermæle, man har sett at det er et bra tiltak som det er behov for og det har vært gehør for å tenke mer helhetlig rundt det, mener LMS.

7.2.5. Vil narkotikaprogrammet oppnå målet

Arbeidsgruppen for utredningen av programmet skrev i sin rapport at hovedfokuset for utredningen er å finne en måte for å styrke den samlede innsatsen for tunge rusmiddelbrukere som har et stort behov for hjelp og behandling (Dommerledet narkotikaprogram, 2004: 6). Intervjuobjektene fikk spørsmål om de tror at narkotikaprogrammet vil være et passende middel for å oppnå dette. Den samme formuleringen kommer i ot.prp. 81 (Om lov om endringer i straffeloven, 2005) som målet for programmet¹⁸. Selv om det er foretatt

¹⁸ I forskriften om prøveordningen med narkotikaprogram med domstolskontroll (av 16.12.05 nr. 1518) er formuleringen av formålet blitt noe forandret: *”Prøveordningen har som formål å forebygge ny kriminalitet og fremme domfeltes rehabilitering. Den skal også bidra til å forbedre de praktisk hjelpe- og behandlingstilbudene for rusmiddelmisbrukere som omfattes av ordningen. Gjennomføringen av narkotikaprogrammet krever en felles innsats og et forpliktende samarbeid mellom ulike sektorer og forvaltningsnivåer” (§ 1,2).* Den viktigste endringen i denne sammenheng er at *”tunge rusmiddelmisbrukere”* har blitt til *”rusmiddelmisbrukere som omfattes av ordningen”*.

forandringer av hovedmålet i den endelige versjonen av hvordan programmet blir, er kjernen likevel den samme, så svarene på dette spørsmålet er derfor relevant.

Tre av intervjuobjekter fikk ikke dette spørsmålet, RIO, justisdepartementet og politidirektoratet. På dette spørsmålet var det noe ulike holdninger; negative, avventende, positive og tvilende. Wayback mener at det ikke vil være hensiktsmessig. Årsaken til det er at man må møte mennesker der de er. En endringsprosess kan ikke bygge på at man hele tiden forteller folk hva de har gjort galt, det vil sannsynligvis ikke fungere. LAR øst er mer avventende i forhold til resultatet. De synes det er en spennende tanke, som har fungert i mange land. LMS tror det kan være et bidrag, men ikke en løsning alene. Tyrilistiftelsen stiller seg tvilende til om det vil være hensiktsmessig for *tunge* rusmiddelbrukere, og mener at den samlede innsatsen ikke må være forbeholdt deltakere i narkotikaprogrammet. Tyrilistiftelsen poengterer at de tunge rusmisbrukerne i fengsel, eller de med store psykiske lidelser allerede har rettigheter i forhold til helsetjenesten, ved spesialisthelsetjenesteloven. Programmet blir nyttigere for den gruppa med mindre problemer og kortere dommer, og som ellers ikke ville blitt henvist til behandling. Det samarbeidet som skal være i narkotikaprogrammet, burde være der for alle innbyggere uavhengig av om de er straffedømte, kriminelle eller ikke. Advokatforeningen sier at alternativet er at man ikke gjør noe, og at dagens system med å bruke kortvarig fengselsstraff for narkotikamisbrukere ikke har noe for seg. De tror derfor programmet er hensiktsmessig for målsettingen. Kriminalomsorgen sier at det i hvert fall ikke kan bli verre. Om man får det til å fungere, og får etatene til å samarbeide etter intensjonen, så blir det bedre. Tingrettsdommeren sier at det er hensiktsmessig på grunn av den tette oppfølgingen. Siden ingen ønsker å leve et så hardt liv, og siden alle på et eller annet tidspunkt ønsker å komme bort fra et slikt liv, er det et hensiktsmessig tiltak, mener tingrettsdommeren.

7.2.6. Hvem er målgruppen

Det var i utgangspunktet lagt opp til at målgruppen skulle være tunge rusmiddelbrukere, noe som ble forandret i forskriften til rusmiddelbrukere som er dømt for narkotikarelatert kriminalitet (se fotnote 18). "Tung" er nå borte i forskriften, men alle lovforarbeidene tilsier at det er denne gruppen det er ment for. Tyrilistiftelsen, WayBack, LMS og LAR øst mener derimot narkotikaprogrammet passer best for en yngre gruppe. Wayback sier det er viktig å hindre de unge i å komme inn i fengselsrutinene, og bli en taper og en gjenganger. LAR øst vil også hindre de uønskede effektene fengsel har på unge førstegangssonere, og mener at

man bør unngå at de unge knytter flere kontakter i kriminelle miljøer enn nødvendig. Om programmet vil ha de letteste i starten for å øve seg, så er det greit. Men det bør bli et tilbud til en større gruppe etter hvert, blant annet til de med dobbeltdiagnoser, som er de mest trengende til behandling og de vanskeligste å ha i fengsel. Tyrilistiftelsen mener at programmet vil fungere best for yngre folk med relativt korte dommer, som ikke har så alvorlige rus- og psykiatriproblemer. Det vil passe best for de som ikke trenger langvarig behandling over mange år. LMS sier at det er lettere for unge å komme tilbake til et vanlig samfunnsliv, mens det er mye vanskeligere for eldre å komme seg ut av situasjonen. Det er viktig å gi unge som har gjort feil en ny sjanse. Men for den gruppen må det ligge en helhetlig faglig vurdering til grunn. LMS ser ingen grunn til å kategorisk utelukke de med voldstiltale, eller med dobbeltdiagnoser.

Justisdepartementet og kriminalomsorgen mener narkotikaprogrammet må være for den tyngste gruppen. Begge har imidlertid et men når det gjelder de aller tyngste.

Kriminalomsorgen håper programmet blir så bra at det fanger opp den tyngste gruppen, men ikke de som er så tunge at de må i institusjon umiddelbart og bare være der. Det er bedre at de får sone på behandlingsinstitusjon i henhold til straffegjennomføringslovens § 12.

Justisdepartementet sier at det vil være lite gunstig å ta inn folk med store, sammensatte problemer, både av hensyn til vedkommende som kommer til å gå på nye nederlag, og av hensyn til programmet. Man må ha tro på at de man tar inn greier å gjennomføre, noe som blir vanskelig for de som har mange problemer i tillegg til rusproblemet. Advokatforeningen mener opplegget må være for en tyngre gruppe. Det passer best for de som har vært ute en vinterdag før, ikke for nybegynnere. De legger til at de fleste av de som bruker narkotika, har kommet langt, de bruker ikke narkotika for at det er kult eller greit eller for at de har lyst, de bruker det for at de må. Dermed er de aller fleste brukerne tunge. RIO sier at narkotikaprogrammet kan passe for alle om det er lagt opp bra nok. Systemet må være egnet til å ta imot hvem som helst, inkludert de med alkoholproblemer. Poenget er at man ikke må ta utgangspunkt i noen maler, men lage et individuelt tilpasset program. RIO er som LAR øst åpen for at man begynner med en lettere gruppe, for senere å utvide det til flere, og andre typer. Tingrettsdommeren tror narkotikaprogrammet tar sikte på gjengangere med et heroinmisbruk, som finansierer det med vinningskriminalitet.

7.2.7. Narkotikaprogram med domstolskontroll istedenfor fengsel

Intervjuobjektene fikk noe ulike spørsmålsstillinger innenfor dette temaet, men kjernen for alle var om narkotikaprogram med domstolskontroll kan erstatte fengsel for rusmiddelbrukere, eller føre til færre rusmiddelbrukere i fengsel. Jeg spurte også om det i det hele tatt bør være fengsel for narkotikarelaterte forbrytelser

Advokatforeningen mener at fengsel for denne gruppen først og fremst er en oppbevaringsanstalt. De mener at dette ikke er en riktig måte å behandle rusmiddelbruker, og håper derfor at narkotikaprogrammet kan erstatte fengsel. De er det eneste av intervjuobjektene som mener at narkotikaprogrammet helt kan erstatte fengsel. Men de legger til at skal det skje, kreves det en tilstrekkelig ramme rundt, man må tilrettelegge og tilpasse for gruppen.

Flere av intervjuobjektene mener narkotikaprogrammet bør ta av for noe av fengselsbruken for denne gruppen, men ikke alt (RIO, kriminalomsorgen, justisdepartementet, LAR øst). RIO er opptatt av at det skal gå en viss grense for når man må inn i fengsel. De poengterer at det kan bli mulig å si at man er narkoman, og derav har man ikke lov til å sitte i fengsel. Det må unngås. Kriminalomsorgen regner med fengselskøene blir mindre og presset på fengselsplasser går ned, fordi deltakerne rent faktisk ville vært i fengsel om de ikke deltok i narkotikaprogrammet. Justisdepartementet mener det er så få som skal i narkotikaprogrammet i forhold til alle som skal i fengslene, derfor vil programmet ikke slå sterkt ut på nedgang i fengselsbruk, men kan på sikt medvirke til det. De har en målsetting om at man over tid går ned fra 60 % rusmiddelbrukere i fengsel til 55 %. Dette forutsetter at man bygger flere alternativer til fengsel. De sier at man heller ikke kan overse at folk flest vil ha fengselsstraff for vinningskriminalitet. LAR øst synes det skal være fengsel for rusrelatert kriminalitet, siden så mye går utover andre personer. Dessuten har det en terapeutisk effekt, pasientene er like opptatt av rettferdighet som det vi andre er, de er ikke motstandere av å ta straffa si. Straffen er en måte å bli ferdig med det gale man har gjort. Det må likevel være grenser for hvor syke folk skal være når de blir plassert i fengsel.

Tingrettsdommeren mener man får se realistisk på tallene. Programmet er beregnet på å ta femten deltakere i året. Når man ser det i forhold til tre-fire tusen sprøytemisbrukere i Oslo, og antall innsatte i fengsler, ligger svaret der. WayBack sier at narkotikaprogrammet ikke kommer til å føre til færre narkotikabrukere i fengslene, til det er programmet for lite. Av nesten tolv tusen mennesker som soner i fengsel i året, skal det være 30 personer i narkotikaprogrammet. Det kommer ikke til å få noen effekt, det blir ikke målbart en gang.

WayBack mener som RIO at det går en grense for når man må benytte fengsel, og den grensen går ved voldsbruk. Det går en linje mellom den skaden en bare påfører seg selv og den som går utover andre. Samfunnet har en forpliktelse overfor offeret, men man kan gjøre det annerledes enn man gjør det i dag. For eksempel kan det skapes en arena hvor offer og gjerningsperson kan møtes. LMS sier også at det går en grense for når man må ta i bruk fengsel. De setter grensen mellom kjøp og salg. De som smugler inn og de som selger må få lange straffer, for de bidrar til å ødelegge andres liv. LMS påpeker likevel at det ikke er noen vits i å kriminalisere tunge brukere, som kanskje har en brukerdose på seg. Det hjelper ikke for dem å sitte i fengsel.

Tyrilistiftelsen sier det er et behov for å finne nye løsninger på kriminalomsorgsområdet, både i forhold til humanisering av fengsel, og å finne andre straffeformer. Jeg tok ikke opp dette spørsmålet direkte med politidirektoratet, men de var inne på at med mål om rehabilitering er neppe fengsel et egnet sted.

7.2.8. Hvordan går behandling og straff sammen

Straff kombinert med behandling er en klassisk kriminologisk problemstilling. Det rådet en behandlingsoptimisme i det norske straffeapparatet fra 30-tallet, som forsterket seg i 50-åra. På 60- og 70-tallet fikk behandlingstankegangen sterk motbør, både fra radikalt og konservativt hold. Dette tok straffeapparatet konsekvensen av. Selv om behandlingssideologien har overlevd som elementer ved straffen, sluttet man å begrunne straffen med behandling (Hauge 1996). Tretti år senere kommer narkotikaprogram med domstolsprogram som begrunnes i behandling¹⁹. Jeg spurte intervjuobjektene hvorfor de tror behandlingsbegrunnelsen for straff kommer tilbake igjen, og hvordan de tror det vil fungere å blande straff med behandling.

Flere av intervjuobjektene mener at det er positivt å kunne behandle istedenfor en fengselsplassering (politidirektoratet, Tyrilistiftelsen, WayBack, RIO, advokatforeningen). Politidirektoratet sier at siden det er frivillig å være med i narkotikaprogrammet, er de som er med motiverte, derfor er det uproblematisk. Dessuten har muligheten til å kombinere straff og behandling ligget i straffesystemet hele tiden, blant annet med § 12-soning og promilleprogram²⁰. Narkotikaprogrammet er mer enn behandling, det er også en erkjennelse

¹⁹ I forskrift om prøveordning med narkotikaprogram med domstolskontroll står det i § 1. Etablering og formål: "Prøveordningen har som formål å forebygge ny kriminalitet og fremme domfeltes rehabilitering"

²⁰ Promilleprogram er et straffegjennomføringsalternativ for de som er dømt for promillekjøring. Programmet er regulert i straffeloven § 53 nr. 6.

av at behandling i seg selv ikke er nok. Man blir dømt til å delta i et program som er langt mer enn bare behandling. Tyrilistiftelsen mener at det å dømme til behandling ikke er en straff, men en støtte til en beslutning den dømte har gjort. Man trenger av og til hjelp til å ta en beslutning om behandling, og så kan man bryte den senere om man vil. Men man kan ikke tvinge frem en forandring, og man kan heller ikke endre noen andre. Skal det fungere, er det viktig at det ligger en romslighet i programmet som gjør at man kan se bort fra en del regelbrudd underveis uten å straffes. Justisdepartementet sier at det hele tiden har vært en kultur for at behandlingsapparatet er en del av straffegjennomføringen. Det er ikke kjent at det har vært problematisk for institusjonene å koble straff og behandling. Hvor store problemer det kan bli, vil avhenge av hvordan programmet blir håndtert, hvordan det informeres og hvor tydelige teamet i narkotikaprogrammet er på den rollen de har. RIO mener at i utgangspunktet er behandling utenfor rettsvesenet mer motiverende. Men i situasjoner der en har begått narkotikarelaterte forbrytelser, så vil behandling være mer hensiktsmessig enn å sitte i fengsel. Behandling kan også starte inne i fengsel. Advokatforeningen sier at så lenge narkotika både er en sykdom og noen kriminelt, blir sammenblanding av straff og behandling en naturlig følge. Så lenge det ikke er definert ensidig som et sykdomsproblem, må straffesystemet gi reaksjoner.

Som Tyrilistiftelsen mener også LMS at man kan trenge hjelp til å ta en beslutning om behandling. De som er på gata, er ikke motivert til stort annet enn å skaffe penger til neste skudd. Om man kan få dem avruset, kan de bli i stand til å tenke klart, og da kan man motivere til behandling, mener de. Narkotikaprogrammet kan bidra til å sette mennesker i en tilstand der de blir i stand til å ta valget om behandling selv. Når det gjelder problemer som kan oppstå med dette, svarer LMS at det er nettopp det en prøveordning er til for, å vinne erfaring og vurdere situasjoner som oppstår. Tingrettsdommeren sier at deltakeren er fullstendig klar over at blandingen mellom straff og behandling er en del av det hele. Om deltakeren har tro på at narkotikaprogrammet gjør det mulig å komme inn i samfunnet på en ordentlig måte, er det verdt å forsøke.

LAR øst er noe skeptisk til blandingen mellom straff og behandling. Det mener det er uvant for behandlingsapparatet å miste noe av styringen. Det viktigste for å komme noen vei med behandling, er at pasienten forteller hva de gjør. Pasientene er allerede trent på å ikke fortelle noe, fordi det aldri lønner seg. Pasienten er nødt til å ha tillit til behandleren, noe som blir en faglig utfordring for de som arbeider med programmet. WayBack er svært negativ til denne blandingen, siden folk vil oppleve det som straff å bli dømt til behandling. For å klare å slutte å bruke rusmidler, må det være et brennende ønske om det, det må være en mening med

å slutte utover bare å slutte. Dette mener WayBack er en så lang erkjennelsesprosess at det ikke er mulig for domstolen å vekke den.

Kriminalomsorgen sier det er både merkelig og uheldig om det ikke skal være mulig å kombinere straff og behandling, og de kaster ballen over til behandlingseksperter for å avgjøre spørsmålet. Men straff kombinert med behandling har uansett sine fordeler. Det å tro på endring fra systemets side gjør noe med menneskesynet til de som arbeider med straffegjennomføringen, og det er en verdi i seg selv. Om de som står for gjennomføringen har tro på at de skal oppnå et rehabiliterende mål, gjør de en bedre og jobb, og vi får en mer human straffegjennomføring. Kriminalomsorgen understreker likevel at det er en livsfarlig tankegang å tro at de skal drive behandling. I straffegjennomføringen driver kriminalomsorgen med påvirkningsvirksomhet, og ikke behandling.

7.2.9. Hvordan bør samfunnet ideelt sett behandle rusmiddelbrukere og narkotikaproblematikk

Dette kom som et avsluttende spørsmål til alle intervjuobjektene. De fleste reagerte med at det var et veldig omfattende spørsmål, men alle svarte likevel hva de mener er det viktigste. Flere mener at vi nå er på riktig vei (advokatforeningen, kriminalomsorgen, LAR øst og Tyrilistiftelsen). Advokatforeningen sier at man er på rett vei med narkotikaprogrammet, men at man ikke helt vet hvordan man skal gjøre det ennå. Når det prøves det ut må man vite at man feiler, og man må akseptere det. Det viktigste er at rusmiddelmisbrukere ikke hører hjemme i noen fengselsinstitusjon, slik disse er bygd opp i dag. Kriminalomsorgen mener samfunnet er på rett vei siden narkotikaspørsmålet er gjort mer til et helse spørsmål, noe som gjør at rusmisbrukeren normaliseres. Tyrilistiftelsen legger vekt på rusreformen når de sier at vi er på riktig vei. Det har skjedd veldig mye bra etter den, men man bør innføre en forpliktelse til å følge opp hver enkelts individuelle plan. En rusmisbruker har behov for å arbeide med problemene sine hele livet, fordi det stadig vil oppstå situasjoner som gjør at behovet for å ruse seg kommer tilbake. Derfor er det viktig at systemene har en forpliktelse til å ta imot de som kommer tilbake. Man må lett kunne komme inn og fortsette der man slapp sist gang. LAR øst slutter seg til at det er et skritt i riktig retning siden avhengighet nå blir sett på som en lidelse, som innebærer pasientrettigheter og behandling. Men hvis noe skulle være annerledes, måtte det være at folk ikke blir gitt opp, de må få mange sjanser. Man må ikke stakkarsliggjøre folk, men ha forståelse for at årsaken til rusmiddelbruket er vanskelig å styre, og ha en respekt for at det kan skje men veldig mange. Man hører hele tiden at disse er

utenfor samfunnet, men de er en del av det. Det handler om å akseptere at narkotikaproblematikk angår oss alle, og sånn sett har samfunnet et ansvar for å prøve å gjøre noe med dette. I tillegg har vi som privatpersoner et ansvar for å være hyggelige og greie, og ikke gjøre det vanskeligere enn nødvendig for de som strever mest, samtidig som det må være lov til å sette grenser. Justisdepartementet, WayBack og politidirektoratet ser for seg store omveltninger om man skal nå en idealtilstand, men på helt forskjellige måter. WayBack har en omfattende og sammensatt løsning. For det første må man avkriminalisere narkotika, samtidig som man må begrense innførselen ved grensene. Deretter må man få bukt med produksjonen av narkotika ved å åpne for handel med den tredje verden, slik at de får selge sine matvarer på linje med industrilandene. Man må gjøre det attraktivt å produsere noe annet enn narkotika. På siden av dette er det viktig å bruke mye ressurser på barn og ungdom, skape tilbud som alle føler seg hjemme og velkomne i: *”Man må gi mennesker tro på at det er verdt å ta vare på samfunnet, at det er ålreit å leve her”*. Justisdepartementet vil bytte ut det de ser på som uverdige tilbud, som sosialkontor og trygdekontor, med samfunnsstillinger. Man må gi folk et verdig arbeid som de mestrer, til en god lønn. Man må forandre selvbildet hos folk fra å være mottaker til å være deltaker, bygge opp den friske biten maksimalt og hente ressurser hos klientene. Representanten for politidirektoratet ser for seg det ideelle samfunn som et samfunn hvor vi ikke produserer narkomane. Det optimale hadde vært å finne en medisin på linje med penicillin, som kunne behandle narkotikaavhengighet slik at man ble kvitt det. Ellers legges vekt på at forskning som dokumenterer farligheten av narkotika, er et viktig skritt. Man må videreføre den restriktive narkotikapolitikken. Den kan se ut til å ikke virke, men intervjuobjektet spør seg hvordan narkotikasituasjonen i Norge ville vært uten den. Dessuten er det viktig å bygge opp kunnskapen i befolkningen slik at de kan avdekke misbruk tidlig nok, og tørre å si fra til den det gjelder. Den kunnskapen må politiet være med på å bygge opp.

Det ideelle for RIO er om alle møter mennesker som mennesker, ikke som kriminell eller rusmisbruker, fordi alt handler om å bygge opp relasjoner med tillit, nettverk og fellesskap, dog med klare grenser. RIO tror at tingenes tilstand hadde vært bedre om man ble like flink til å sette handlingsplaner ut i livet som man er til å skrive dem, alt for mye penger går bort i byråkratiet.

LMS vil at det skal være nulltoleranse for narkotika, men legger til at det er en ren utopi at vi noen gang vil få et narkotikafritt samfunn. Det er likevel viktig å si at det er sånn vi ønsker at samfunnet skal være. For å få til dette må vi bruke all den store kunnskapen vi har om feltet på en fornuftig måte, ulike grupperinger må svelge i seg egne prestisje og klare å

samarbeide. Man må begynne et holdningsskapende arbeid allerede fra folk fødes, og fortsette med det ut skolen. I tillegg må foreldre være voksne, og kunne sette grenser basert på fornuft for barna.

Tingrettsdommeren sier at det ikke går an å gi et enkelt svar på spørsmålet, da det er en altfor usammensatt gruppe. Det er mange typer rusmiddelmisbruk, så alle må behandles individuelt. Samtidig må samfunnet beskyttes av ekstreme utslag som følge av rusmiddelmisbruk, i følge dommeren.

DEL III - ANALYSE

8. Intervjuene og former for makt

*”Det å oppdage noe nytt vil si at man ser det samme
som alle andre, men at man tenker noe annet”*

Albert Szent-Györgyi

Under dette kapitlet vil det bli samle noen tråder, teorien settes i forbindelse med empirien. Ved hjelp av maktformene som er beskrevet skal jeg analysere intervjuobjektene uttalelser. Jeg skal også analysere intervjuene i forhold til rapporten for utredningen av dommerledet narkotikaprogram, og odelstingsproposisjonen som omhandler narkotikaprogrammet.

8.1. Narkoman, pasient eller rusmiddelmissbruker

Jeg vil begynne med å ta fatt i ett spesielt begrep i intervjuobjektene fremstilling, nemlig betegnelse de bruker for rusmiddelbrukere. Det er en tydelig forskjell på hvilken betegnelse de ulike instansene bruker for rusmiddelbrukere. Variasjonene kan sees som utslag av intervjuobjektene forskjellige diskurser. Ved å analysere hvordan et begrep brukes kan man finne fastsatte handlingsbetingelser, man kan avdekke hvordan begrepet aktivere fastsatte rutiner for det sosiale, og hvordan det igjen bekrefter rutinene. Noe av dette er allerede diskutert under kapittel 4.1.1. om rusmiddelbrukere. Etter min oppfatning er den politisk korrekte benevnelsen i forhold til hva offentlige instanser bruker, *”rusmiddelmissbrukere”*. Det er den benevnelsen som går igjen i alle de offentlige dokumentene jeg har gjennomgått.

Når det gjelder begrepene RIO bruker om rusmiddelbrukere, kan man trygt si at kjært barn har mange navn. De bruker stort sett rusmisbruker, noen ganger narkoman, men også folk som lever på siden av samfunnet, førstegangskriminelle som gjør narkotikarelaterte forbrytelser, brukere og rusavhengige. LAR Øst bruker konsekvent pasienter eller pasientgruppen. Intervjuobjektet herfra påpeker også selv begrepet som brukes: *”Jeg sier pasienter, jeg, men der [i narkotikaprogrammet] heter det kanskje noe annet.”* Politidirektoratet bruker i hovedsak benevnelsen narkomane, og i begrenset grad misbrukere. Tyrilistiftelsen som behandlingssted bruker offisielt benevnelsen elever på alle som er til

behandling hos dem, men elever brukes ikke under intervjuet. Tyrilistiftelsen bruker sjelden spesifikke benevnelser, hovedsakelig brukes generelle termer som folk, de, dem, dømt, man, du. Men i de tilfeller de bruker spesifikke benevnelser, snakker de om de med omfattende rus og psykiske lidelser, gruppa, rusmisbrukere og person med rusproblem. Kriminalomsorgen snakker også stort sett i generelle termer. Bare et par ganger dukker begrepet rusmisbruker opp. Rusbruker, narkomane og gruppe brukes en gang hver. Advokatforeningen ordlegger seg primært med betegnelser av hva personen gjør, og ikke av hva personen er. Eksempler er personen som driver narkotikamisbruk, person med narkotikaavhengighet, personer som er narkotikamisbrukere, de som er langtommende innen narkotika, person som bruker narkotika. I tillegg brukes narkoman en del og narkotikamisbruker noen ganger. WayBack bruker generelle vendinger, men også noe bruk av betegnelsen narkoman. LMS bruker i hovedsak narkomane, men også noen ganger betegnelser på hva personene gjør, ikke på hva de er. Justisdepartementet sier rusmisbrukere og rusmisbrukergruppa, eller bare gruppa. Tingrettsdommeren bruker konsekvent betegnelsen rusmiddelmisbruker.

Rusmisbruker er det navnet som går igjen oftest, tett fulgt av narkoman, mens noen beskriver selve handlingen og ikke gruppen. Den diskursen som kanskje trer klarest frem er den LAR øst er en del av. De bruker konsekvent pasient som benevnelse, de er det til og med bevisst og forklarer at de gjør det. Det er tydelig at LAR øst er en del av en helsediskurs (og ønsker selv å plassere seg der) i sin omtale av rusmiddelbrukere, noe som tross alt er deres posisjon. Misbrukerdiskursen har jeg tatt opp under definisjonen av rusmiddelbrukeren. Der viser jeg til Christie og Bruun (2003) som peker på at begrepet er stigmatiserende. En stigmatisering skaper større krigsberedskap, i dette tilfelle mot narkotika. Å være stigmatisert betyr i stor grad også å være ekskludert, og medfører det å skille ut noe som annerledes fra resten. Jeg vil ut fra dette tolke rusmisbrukerdiskursen som en repressiv diskurs. Narkoman kan sees som et økenavn, det er en benevnelse på et sett relasjoner som følger det minste felles multiplum, å bruke et rusmiddel. Slik vil narkoman også være stigmatiserende, da en person blir tillagt en hel del tilleggskarakterstikker på bakgrunn av en. Jeg vil si at narkomandiskursen havner sammen med rusmisbrukerdiskursen. Å beskrive rusmiddelbrukere ut fra hva de gjør, ikke hva de er, mener jeg er en del av en annen diskurs. Her ser man hver enkelt som en person som utfører en gitt handling. Man danner ikke et helhetlig bilde av personen, med et påfølgende sett av egenskaper, på bakgrunn av en karakteristikk. Slik jeg ser det, kan dette utløse en helsediskurs, en sosialdiskurs eller en repressiv diskurs avhengig av i hvilken posisjon både den som beskriver og den som beskrives er i, og med hvilke handlinger man beskriver det en person foretar seg.

Her har vi altså de tre hoveddiskursene rundt rusmiddelbrukeren representert; helse-, sosial-, og kriminaldiskursen. Det er viktig å påpeke at nesten samtlige av intervjuobjektene brukte flere forskjellige begreper. Det kan settes spørsmålsteget ved om de ulike begrepene ble brukt i sammenhenger hvor intervjuobjektet beveger seg mellom diskursene. Det er ikke usannsynlig med tanke på at narkotikaprogrammet står nettopp med en fot i hver av de tre diskursene.

8.2. Styringsmentalitet og individualisering

Jeg har påstått at styringsmentalitet er den mest virksomme maktformen i dagens samfunn, og at individualisering er en stor del av hvordan denne maktformen gjør seg virksom. Er det mulig å se dette i intervjuene, spore om intervjuobjektene forholder seg til en slik maktform, og om de er preget av en styringsmentalitet? Som vi husker, er styringsmentalitet en styring av styringen (se kapittel 5.1.1.). Det forventes at hver enkelt skal styre seg selv innenfor gitte styringsrammer. Individualiseringen har gjort at hver og en har ansvaret for å danne sitt eget liv, hver og en har ansvaret for de stadige valgene vedkommende er nødt til å foreta, og ansvaret for negative eller positive virkninger av valgene. Bauman (2001) skriver at tar du valg som fører til negative konsekvenser, er det bare deg selv som kan rette opp feilen. Jeg vil se om det er en forventning blant intervjuobjektene til at det er hver enkelts ansvar å styre seg selv, ta de rette valgene og bære konsekvensene av valgene.

8.2.1. Styringsmentalitet, individualisering og intervjuene

En holdning som går igjen hos mange av intervjuobjektene (Tyrilistiftelsen, tingrettsdommeren, advokatforeningen, LMS, justisdepartementet, RIO) er at å begynne med narkotika er selvvalgt. Den som begynner har gjort et feil valg. Men når man først har blitt avhengig av narkotika er man ute av stand til å foreta selvstendige, fornuftige valg, det er noe utenfor en selv som tar disse valgene. Det den enkelte gjør, er ikke nødvendigvis det han eller hun egentlig vil. På dette stadiet definerer de fleste intervjuobjektene at rusmiddelbrukeren er utenfor samfunnet, man er ikke på linje med de andre, man befinner seg en annen plass. Når rusmiddelbrukeren har kommet i denne posisjonen, må han eller hun få hjelp til igjen å kunne havne i en situasjon hvor det er mulig å ta egne valg, og igjen være en del av samfunnet. LMS representerer en slik tankegang:

”Du kan jo si at det å begynne med narkotika er et valg du gjør, ikke sant, begynne å røyke hasj ikke sant, si ja takk til det. Det valget gjør du som person, ja eller nei til det, enten så gjør du det eller så gjør du ikke det. Og gjør du det, så gjør du dumme ting, gale ting. Og så tenker man som så at dette skal jeg slutte med, og så klarer man ikke det, så får man en avhengighet, og da overtar kroppen livet, og da er det ikke du selv som styrer altså. Så vi må på en måte ha høyde for det også, se det i en sammenheng. [...] Altså man må på en måte ta de valgene, og da må man bli satt i en tilstand som gjør at man kan ta valgene. Og det tror jeg det programmet kan bidra til for mange mennesker.”

Tingrettsdommeren sier at: *”Vi har jo en grunnleggende tro på at de fleste vil være med i samfunnet på lik linje med de andre, og så er det noen som har vært uheldig og falt utenfor.”* Det er viktig å få de som ikke er en del av samfunnet tilbake dit igjen, det oppfattes som en selvfølge at de aller fleste ønsker det. Tyrilistiftelsen beskriver billedlig det ansvaret man har for at rusmiddelbrukeren skal komme i en posisjon hvor det er mulig å foreta valg:

”Jeg tenker på den ene siden har du en forpliktelse til å hjelpe noen som har gått seg fast i en myr, og som holder på å synke. Som medmenneske har man et ansvar for å gå ut og strekke ut en hånd, og ikke bare vente til den andre tar tak, og faktisk dra den andre opp til han står på land. Og hvis han nå absolutt ønsker å hoppe tilbake igjen i myren så kan han få lov til å hoppe sjøl. Men han skal gjøre det valget i en situasjon hvor han står på kanten, og ikke når han ligger med hodet nesten under vann.”

Det er narkotikaprogram med domstolskontroll som skal sette rusmiddelbrukeren i stand til å ta det selvstendige valget. For det først skal vedkommende hjelpes til å ta valget om å gjennomføre narkotikaprogram, istedenfor å sone i fengsel. Deretter skal man gjennom hele programmet læres opp i å ta de selvstendige og riktige valgene. Ved utgangen av programmet er den tidligere rusmiddelbrukeren igjen en del av samfunnet, med ansvar for egne valg. Advokatforeningen mener rusmiddelbrukere må hjelpes tilbake til en posisjon hvor det er mulig å velge, om så med tvang, det er en type tvang som gjør at de bruker rusmidler, og det er en type tvang som kan hjelpe dem å slutte:

”De fleste av de som bruker narkotika er kommet langt, de gjør jo ikke det fordi at de har lyst til å bruke det, fordi at de synes det er kult eller greit å bruke det, de gjør det fordi de må bruke det, det er på en måte det som får dagen til å fungere og så videre. Da er det kanskje et tvangselement som også trengs.”

Advokatforeningen mener også at det ikke er i alle tilfeller at den potensielle deltakeren er i en posisjon hvor han eller hun kan velge å delta i programmet eller ikke: *”For det første så*

vil, noen vil si det uten å være det, andre vil ikke være i stand til å si det men egentlig mene det [motivert til å delta i programmet]”, det må være noen andre som utreder hvem som kan være med i programmet, sier advokatforeningen.

Alle disse intervjuobjektene forholder seg til et individualisert samfunn preget av styringsmentalitet, de bruker en slik samfunnsforms diskurs. De mener at det er en riktig og en gal måte å ta valg på, og de mener at om man tar de gale valgene, er man ikke en del av samfunnet. Det er gale valg som fører til at noen begynner å bruke narkotika. Å være samfunnsdeltaker, krever at man vet hvordan de riktige valgene skal gjøres. Det er individets ansvar å få til dette, med hjelp til korrigering for de som trenger det. Rusmiddelbrukere vet ikke lenger hvordan valgene skal gjøres når stoffene har tatt over livet deres, og derfor må man sette inn en innsats for å hjelpe dem til det. Den hjelpen som gis, er en opplæring og en rettledning i hvordan ta rette valg, hvordan være et individ i samfunnet.

En av de få som gikk helt på tvers av denne holdningen, var LAR Øst. De påpeker at rusmiddelbrukere slett ikke er utenfor samfunnet. Ved å akseptere at de er en del av samfunnet, vil man også innse at det er samfunnets ansvar å hjelpe: *”Altså de er jo en del av det, og det handler litt om det, å akseptere at dette har vi. Dette er naboen, dette er familien, dette er liksom der vi bor, dette angår alle sammen.”* Jeg vil påstå at denne tankegangen er en annen enn den som ligger i styringsmentalitet og individualisering. I følge LAR øst er det alles ansvar, rusmiddelbruk er et samfunnsmessig problem som trenger kollektive løsninger.

For WayBack er rusmiddelbrukere i stand til å ta egne valg: *”Jeg ønsker at samfunnet skal faktisk aksepterer og tolerer og inkludere både narkoman og prostituerte og de kriminelle som har valgt å ta skjeen i en annen hånd.”* Samfunnet må ha en aksept for at de også velger, selv om man er uenige i valgene. WayBack peker på at mulighetene og utgangspunktet ikke er det samme for alle: *”Hvis man da snakker til en ungdom om kultur og levestil og levesett og tankemåte som de aldri har vært i nærheten av å eie eller forstå noe av.”* WayBack sier man må akseptere, og ha en forståelse for at folk velger forskjellig ut fra det utgangspunktet de har. RIO snakker om at rusmiddelbrukere er utenfor samfunnet. Men legger også vekt på at ikke alle har de samme valgmulighetene, og at vi må ta høyde for det i samfunnet: *”Vi mennesker er ikke fritt vilt, at vi kan, vi lever i et sånn individualistisk samfunn da, hvor alle kan ta ansvar for sitt eget liv, heter det seg. Men det, ja jeg er overbevist om at ingen mennesker er i stand til.”* Likevel sier RIO at rusmiddelbrukere velger galt, de bruker ressursene sine på feil måte, men vi må måle det på en annen måte enn vi gjør i dag, i forhold til folks utgangspunkt. RIO advarer mot å lage et narkotikaprogram bare for de flinkeste, bare de som gjør rett valg. Både RIO og WayBack snakker med et utgangspunkt i et

individualisert samfunn preget av styringsmentalitet, men de tar i ulike grader avstand fra et slik samfunn. De konstaterer samfunnsformen med kritikken sin.

8.3. Kategorisering

I kapittel 5.4. om inkludering og ekskludering tok jeg opp forskjellen mellom den bløte og den harde enden. De man anser at det fremdeles er mulig å korrigere til å kunne foreta valg, og være en del av samfunnet igjen, blir inkludert i alternativer ute i samfunnet. Mens de en regner med at det er mindre håp for, blir ekskludert i den harde enden, fengselet. Cohen (1994), som diskuterer den bløte og den harde enden, skriver at de er en bifurkasjon som legitimerer hverandre. Jeg har sett på om det finnes en slik holdning i intervjuene, om intervjuobjektene forholder seg til en bløt og en hard ende, og om endene blir legitimerende for hverandre.

8.3.1. Kategorisering og intervjuene

Alle intervjuobjektene bruker kategorier for å beskrive rusmiddelbrukere og narkotikakriminalitet. Intervjuobjektene, med unntak av RIO, mener at ikke alle passer til narkotikaprogrammet, og skiller ut de som ikke er egnet. Det er noen forskjeller på hvem de mener må skilles ut og hvorfor. Årsaken til at noen må skilles ut, er dels av hensyn til programmet, dels til den dømte og dels av hensyn til samfunnet. Av hensyn til programmet argumenteres det med at det vil gå utover et prøveprosjekt som det er investert mye ressurser i, om det er for mange som ikke klarer å gjennomføre. Det argumenteres også for viktigheten av å først kjøre inn programmet med de som er lettest å ha med å gjøre. Hensynet til de dømte er dobbeltsporet, for det første må man passe på at de som ikke er egnet til programmet ikke går på nye nederlag. For det andre må man se til at som ikke er motiverte, ikke kommer med, for de kommer bare til å bruke programmet som en lettvinsoningsvei i forhold til å sitte i fengsel, og for å dra goder ut av programmet som bolig og metadon. For samfunnets del har det krav på beskyttelse, man må ikke la de farligste gå ute i samfunnet. Man må også passe på at den allmenne rettsfølelsen ikke blir svekket, ved at det samfunnet oppfatter som alvorlige kriminelle handlinger ikke fører til fengselsstraff.

Justisdepartementet begrunner at man må skille ut noen både med hensyn til den enkelte, og av hensynet til programmet:

”Hvis man har store sammensatte problemer, for eksempel perioder er kjempesjuk psykisk, så kan det være at du da ikke vil ta inn folk som bare vil gå på nye nederlag. Det tror jeg vil være lite gunstig både for prosjektet og for vedkommende. Så når man tar imot folk må man tro på at de greier å gjennomføre, og så må det være lista. Altså, man unngår nye nederlag for folk.”

Justisdepartementet begrunner også behovet for å skille ut noen av samfunnshensyn: *”Ja altså, det er noen med at hensynet til den alminnelige rettsikkerhetene i samfunnet, så vil de kanskje oppfatte det som urimelig at farlige voldsmenn skal få dette tilbudet.”*

Politidirektoratet slutter seg til justisdepartementet, de vil være forsiktige når det gjelder de med psykiske lidelser, og de vil ha noen forbehold med hensyn til at de dømte skal sone ute i samfunnet. Det nesten alle slutter opp om, er at de som tiltales for grov vold ikke skal kunne ta del i programmet, med begrunnelse i både å verne samfunnet, programmet og allmenn rettsfølelse.

LMS setter et skarpt skille mellom det å selge og det å bruke. De som selger, må ut fra hensyn til de skadelige konsekvensene de skaper for samfunnet, få lange fengselsstraffer: *”... som er solgt ulovlig av bakmenn som tjener store penger og snylter på skatten [...] Jeg synes de som selger og da bidrar til å ødelegge andre menneskers liv, det mener jeg skal være veldig lang straff for.”* Her kommer et samfunnsøkonomisk element også inn i bildet, nemlig at selgere, ved å ikke betale skatt, ikke bidrar med ressurser til samfunnet.

RIO er opptatt av at alle rusmiddelbrukere skal få være med i narkotikaprogrammet, alle kan nyttiggjøre seg programmet om det er lagt opp på en måte som tar imot alle. De er spesielt oppmerksom på at det blir feil om narkotikaprogrammet bare skal være for de flinkeste. De med dårlig utgangspunkt må også få komme med: *”Og sånn skal det ikke være, at det bare er den sterkeste rett, for å si det sånn. Det vil jo si det samme som, de ser på som mest håpløse, skal de bare bure dem inne resten av livet da?”*

8.3.2. Bløt og hard ende og intervjuene

Den bløte og den harde ende beskriver altså en inndeling av lovbrøyttere, hvor de i den bløte enden blir vurdert til å kunne inkluderes i alternative straffer ute i samfunnet, mens de i den harde enden ekskluderes. Teorien om den bløte og den harde ende går ut på at de er en symbiose, de kan ikke eksistere uten hverandre, og de legitimerer hverandre. Jeg vil påstå at det kommer frem i intervjuene at den harde enden, fengsel, legitimerer den bløte,

narkotikaprogram. Dette kommer spesielt frem i argumentene om den allmenne rettsfølelse. Man må ha noen i fengsel for at allmennheten ikke skal føle seg støtt. Man må sette en grense mellom hvem som kan gå fri, og hvem som ikke kan det. Dessuten fungerer fengselet som en garantist for at deltakerne i narkotikaprogrammet skikker seg ute i samfunnet, for om de ikke gjør det kommer riset bak speilet, resten av straffen må sones i fengsel. Som politidirektoratet sier: *”Det med at det er betinget straff med vilkår, at når du bryter så ligger det der som et ris bak speilet. Jeg håper at folk, ja skjærper seg når de vet at de kan åke inn hvis ikke.”* Jeg vil også påstå at det går frem av intervjuene at den bløte enden, narkotikaprogrammet, legitimerer den harde enden, fengsel. Nesten samtlige intervjuobjekter mener det er bra at det nå kommer et alternativ til fengsel, da det verken hjelper for kriminalitets- eller rusfrihet (se kapittel 7.2.1.). Men likevel skiller de ut noen som må i fengsel. Da er det i hvert fall et alternativ, bare man skikker seg godt nok, er tilstrekkelig motivert og ikke gjør de aller verste handlingene. Havner man i den posisjonen at straffen må sones i fengsel, kan man takke seg selv, samfunnet har i hvert fall prøvd å legge til rette for at man kan unngå det. Kriminalomsorgen skaper en ny kategori mellom fengsel og soning i frihet (samfunnsstraff), hvor de bruker de legitimerende argumentene; frihet men ikke for fri, tvang men ikke for tvangsmessig:

”Vi har en gruppe som ikke passer inn i samfunnsstraffen og som ikke hører hjemme i fengsel, og som bør få en annen type straff. Så derfor mener jeg det er et helt klart marked for dette [...] Her vil vi få en innføring i type institusjon som ligger litt mellom fengsel og tradisjonelt friomsorgskontor.”

Her blir en ny kategori konstruert, det er skapt en ny boks. Så kan man spørre seg om boksen skaper mennesker til å fylle den, eller om det er slik som kriminalomsorgen sier at gruppen av mennesker allerede er der, man lager en boks som passer til dem.

8.4. Kilder til makt

Maktreservoarene er kildene til makt som etterlater seg nye former for makt (som introdusert i kapittel 5.3). Maktkildene er med på å forme diskursen, som blir bestemmende for hva som er de rette og de gale valgene. Jeg vil se på om intervjuobjektene forholder seg til maktkildene, om de er med på å reprodusere dem og om de representerer en selv.

8.4.1. Profesjonene, kunnskapsprodusentene og intervjuene

Som vi så i kapittel 8.2. om hvordan intervjuobjektene forholder seg til individualisering og styringsmentalitet, kommer det frem at de mener profesjonene har en klar rolle i narkotikaprogrammet. Som Cohen (1994) forklarer, kommer de profesjonelle inn i bildet når det oppstår problemer med valgene, de kommer for å lede den ulykkelige på rett vei igjen. Ved å peke på hva som er gal styringsmentalitet, beviser profesjonene hva som er riktig. Flere av intervjuobjektene hadde samme synspunkter som Cohen (ibid) på dette området. Rusmiddelavhengige er, som diskutert ovenfor, ute av stand til å ta egne valg, derfor dømmes de til narkotikaprogram av profesjonelle, på bakgrunn av at de har hatt problemer med valgene. De dømmes på et profesjonelt grunnlag bestående av en omfattende personundersøkelse. De dømmes til å bli lært opp av en tverrfaglig gruppe profesjonelle, til å kunne foreta egne valg.

En sentral kilde til makt i profesjonene, er makten til å klassifisere. Blandingen mellom makt og kunnskap, skaper mulighetene til å klassifisere. De som besitter kunnskapen om menneskene kan definere, klassifisere og putte dem i de boksene de hører hjemme i. Som vi så i forrige kapittel, utførte så å si alle intervjuobjektene klassifiseringer, i det de pekte på hvem som måtte defineres ut av programmet og inn i fengsel. De definerte hvem som er i fengselsboksen, og hvem som er i narkotikaprogramboksen. Intervjuobjektene har kunnskap på sine områder og kategoriserer ut fra det. Intervjuobjektene hadde en tiltro til profesjonene som skal velge ut deltakere, og til de som skal lede narkotikaprogrammet. På spørsmål om hvordan straff og behandling kommer til å gå sammen, svarer kriminalomsorgen: *”så får det være de som er behandlingsekspertene som får si om de tror at behandling kan foregå i en sånn straffegjennomføringskontekst eller ikke. Det er veldig uheldig for oss om det ikke gikk an og det er merkelig om det ikke skulle gå an, men ikke vet jeg.”* De vet ikke om det går, men de har full tiltro til de som vet. Her kommer makt/kunnskapsparet til syne, profesjonene fremstår med kunnskap på sine felt og får tillit, og får derav makt til å utføre det de mener er det rette. Politidirektoratet ser på sin egen profesjon som den riktige til å være med på å velge ut hvem som kan ta del i programmet. De understreker seg selv som maktfaktor på området:

”Vi har signalisert herfra at det er viktig å være med, også for å få inn noen eierforhold fra politiets side hvis man skal være med på dette her. Og det er jo viktig, ikke minst å plukke ut riktige mennesker til å delta i programmet. [...] Politiet har også inngående kjennskap til mange forhold rundt disse narkomane som kan bidra i de vurderingene.”

Kunnskapen om ”de narkomane” skaper grunnlaget for politiets makt til å velge hvem som er en passende deltaker.

Kunnskapsprodusentene (se kapittel 5.3.1.) er de som passer på at vi lever normalt, og de som påvirker oss til å ta de rette valgene. Kunnskapsprodusentene er med på å definere hva det er å lykkes og hva det er å feile i livet, hvilke valg som er de riktige og hvilke som er de gale. Intervjuobjektene kan sees på som kunnskapsprodusenter selv, i form av makten de har fra stillingene de besitter. De kan også sees på som formidlere av hva andre kunnskapsprodusenter har påvirket dem til å mene. De har uansett klare definisjoner av hva som er riktige og gale valg, og hva som er en riktig og en gal måte å leve livet sitt på. Det var blant annet ikke noen som nevnte at kanskje rusmiddelbrukere ikke vil behandles, kanskje de ønsker det livet de lever. Det er ikke en del av diskursen. Diskursen tar det som en selvfølge at alle vil og alle skal behandles, for da får de et lykkeligere liv og kan ta del i samfunnet. Kunnskapsprodusentene forteller at det livet en rusmiddelbruker lever, er en feil måte å leve et liv på, det må forandres gjennom et omfattende program. Det er ikke bare rusmiddelbruken, men det er hele livet som leves feil, ”utenfor samfunnet”, utenfor styringsmentalitet, utenfor de definert rette valgene. Kunnskapsprodusentene kan bidra til å fortelle oss hvor hovedproblemet med narkotika ligger. LMS mener problemet ligger i selve bruken av rusmidler:

”Så i realiteten i dag, så når et menneske har et heroinproblem så kommer han på et metadonprogram, da setter staten deg over på et annet opiat som du blir avhengig av resten av livet. [...] Men mennesket vi snakker om her nå får ikke noe bedre liv, vi løser ikke noe problem med det.”

Skal livet leves lykkelig, kan man ikke ruse seg.

Tingrettsdommeren peker på at det er ikke nok å bare leve i samfunnet, man må også gjøre det på den riktige måten: *”Det er liksom ikke bare det å være ute hvis du ikke klarer å leve ordentlig [...]. Men har deltakeren tro på at dette gjør det mulig å komme inn i samfunnet på en ordentlig måte så.”* WayBack tenker litt på tvers av kunnskapsprodusentene; man må ikke fortelle folk hvordan de skal leve, men at de skal leve og ha en aksept for måten de gjør det på:

”Det å gi mennesker en tro på at dette samfunnet er verdt å ta vare på, det er faktisk ålreit å leve her, det er viktig. Og når ikke et barn og ungdom har opplevd det så må man ikke stille seg helt sånn fiendtlig overfor de handlingene de gjør, for de handler i tråd med det de har sett og den måten de har blitt håndtert på.”

Man må ikke kreve at folk skal oppføre seg på den ene eller andre måten, man må ha en forståelse for handlinger, mener WayBack.

8.4.2. Den politiske økonomi og intervjuene

Den politiske økonomi fremhever at alle statens handlinger er rettet mot å opprettholde det økonomisk systemets funksjonalitet, skriver Cohen (1994). Dagens økonomiske system preges av nyliberalismens markedslogikk. Det er, sagt med Christie (2004), det mono-institusjonelle system, hvor institusjonen for formålsrasjonalitet og pengebytte (institusjonene for produksjon av varer og tjenester) har invadert de andre institusjonene. I den politiske økonomi må ting kunne telles, måles og veies for å ha en samfunnsverdi. Jeg vil se om forholdet til et slikt samfunn, og en oppfattelse av narkotikaprogrammet med en slik formålsrasjonalitet, finnes i intervjuene.

Flere intervjuobjekter peker på at man må få til en effekt av programmet, siden det er lagt så mye ressurser i det. Politiet etterlyser en evaluering av hva av programmet kan komme til å ta av ressurser i forhold til hva det betaler tilbake: *”Det er jo helt fra første stund når vi sier at vi synes å se det mangler dokumentasjon på hva dette innebærer og hva er resultatene, hva er kost/nytte-effekten her.”* Effekten kan man få blant annet ved å velge de riktige deltakerne til programmet, de en har tro på at kan komme til å gjennomføre. Velger man ut de som ikke er så godt rustet, hvor det er tvil om de kan få det til, kan en sette hele programmet i fare med dårlige resultater. En kan stille seg spørsmålet om programmet er laget for programmets egen del, eller for å hjelpe tunge rusmiddelbrukere som har et stort behov for hjelp og behandling. Eller er det slik at samfunnet er så preget av den politiske økonomi at for å kunne rettferdiggjøre at man har et program for å hjelpe tunge rusmiddelbrukere, må det begrunnes i den politiske økonomi.

I diskusjonene om hvem som er best rustet til narkotikaprogrammet kan man finne en slik markedsøkonomisk tankegang. Det er ikke det at programmet skal tilpasses for å passe alle rusmiddelbrukere som kunne hatt behov for noe annet enn å sone dommen i fengsel, det er jakten på den rette som kan fylle rollen i programmet slik det er lagt opp. Det er den som man tror kan gjennomføre, den man kan telle, som skal være deltakeren. Advokatforeningen legger frem sitt syn på hvordan man skal finne deltakere til programmet:

”Du må mer se på personen, hvor er han i systemet, hvordan vurderes han rusmessig, hvilke muligheter har vedkommende. Men det er klart du må også ta en vurdering, altså et menneske du ser det ikke er håp for, det er ikke villig til noe som helst ting, kommer til å bryte ut med en gang. Da er det på en måte kanskje litt malplassert å bruke de pengene og ressursene på det.”

Jo flere man kan telle som gjennomfører, jo større suksess har programmet, og de investerte kronene har gitt avkastning. Tanken om at dette kan være et tilbud til alle rusmiddelbrukere som vil få mer igjen for å få en bolig, utdanning og arbeid enn å sitte i fengsel, virker fjernere, da det ikke er sikkert at man kan oppnå rusfrihet og kriminalitetsfrihet for alle disse. Dermed havner de på den negative siden av regnskapet. Kommer det for mange negative i regnskapet, kan ikke programmet lenger rettferdiggjøres, det mister sin legitimitet ved ikke lenger å være markedseffektivt.

LAR øst spør seg om det faktisk kan være en taktikk fra de som har utformet programmet sin side, det å søke suksess, å bare velge ut dem man tror har muligheten til å gjennomføre programmet. De mener at det i tilfelle er mer legitimt enn om programmet bare skal være for de med suksess:

”Så hvis det er sånn taktisk at dette er et prøveprosjekt og er avhengig av å få suksess for å bli et permanent tilbud, så er det jo smart ja. Men hvis dette er en tanke om at det bare er de som skal få prøvd det, så tror jeg nok jeg vil tenke meg litt mer om og spørre; hvorfor skal det ikke også være et alternativ for andre.”

RIO går hardt ut mot den nyliberalistiske tankegangen. De definerer at den er til stede blant annet i narkotikaprogrammet, med dem tar avstand fra en slik tankegang:

”Vi har hatt en rusreform der man bare skal behandle de flinkeste, og så skal man bare ha lavterskeltilbud til de andre. Her skal man ha en kostnads – bytte – effekt som hele byråkratiet er bygd opp under. Og det kan dette her [narkotikaprogrammet] også begynne å ligne på. Og det er bare de flinkeste som skal komme med, for alt skal måles. Og så kommer det inn her også.”

RIO beklager det om man ikke er villig til å sette inn nok ressurser på de vanskeligste.

9. Narkotikaprogrammets løsninger i forhold til formål

”Mellem ideen og virkeligheden, mellem tanken og handlingen, falder skyggen”

Eliot²¹

Cohen (1994) skriver at det er et langt sprang mellom målet for et program, dets hensikter, idealer, strategier og intensjoner, og det som skjer når programmet settes ut i livet, og møter organisasjonene. Når det settes ut i livet, møter det en hel del organisatoriske begrensinger. Cohen (ibid) sier at disse begrensningene ødelegger eller vanskeliggjør de opprinnelige målene. Han viser til Klein når han oppsummerer alt som kan gå galt; teorien bak programmet er ikke tilstrekkelig utviklet, et utvalg av deltakere som ikke er de programlogikken retter seg mot, feil valg av organer til å gjennomføre programmet, motstand fra ulike profesjoner, dårlig gjennomføring. Det kan altså skje mye i det programmet møter den virkelige verden, fjernt fra offentlige kontorers velmenende logikk. Jeg kan ikke forutse hva som vil skje i det programmet blir iverksatt, men jeg vil påpeke noen teoretiske betenkeligheter ved å sette intensjonene i programmet ut i livet. Jeg vil i det følgende se på metodene for å virkeliggjøre narkotikaprogrammets intensjoner, og da særlig på forholdet mellom straff og behandling.

9.1. Straff og narkotikakriminalitet

Når Hauge (1996) beskriver dagens strafferett, sier han at den er preget av en konservativ holdning i samfunnet som har ført til en økt tro på lov og orden, noe som igjen har gjort at sosiale tiltak blir nedprioritert i forhold til kontrolltiltak. *”Krav om økte ressurser til politi og fengselsvesen, strengere straffer og tvangsinngrep overfor grupper hvis livsførsel ikke aksepteres, blir fremsatt med økende styrke”* (Hauge 1996: 340). Når det gjelder narkotikaprogrammet, har dette utsagnet flere sider. Narkotikaprogrammet blir jo nettopp begrunnet i at rusmiddelbrukere ikke har utnytte av strenge straffer (fengselstraff). På grunn av dette vil en ha mindre ”lov og orden” og mer samfunnsrettede tiltak, som bolig, utdanning og arbeid. På den andre siden er det snakk om en livsførsel vi ikke kan akseptere, og som vi av den grunn presenterer for rettsapparatet. Rettsapparatet er den straffende institusjonen i

²¹ Sitert i Cohen (1994: 116)

samfunnet, og narkotikaprogrammet er en straff. Narkotikaprogrammet imøtegår kravet om en straffereaksjon for disse sosialt uønskede handlingene narkotikakriminalitet representerer. Det samfunnsrettede tiltaket som tilbys rusmiddelbrukere, foregår innenfor den straffende institusjonens kontekst. Dermed går man ikke på tvers av den konservative lov og orden-holdningen med et narkotikaprogram. Samtidig gjør man et forsøk på å rette opp de områdene hvor en ren straffekontekst kommer til kort. På denne måten imøtegår man både konservative ”lov og orden”-krefter, og radikale krefter som ønsker at straffen fylles med noe mer enn et fengselsopphold. Dette kan nok sees som en medvirkende årsak til den store støtten narkotikaprogrammet har fått. Programmet ble enstemmig vedtatt i stortinget, og 65 av 93 høringsinstanser ga sin støtte til det.

I kapittel 4.2. om straff satte jeg spørsmålstegn ved om narkotikakriminalitet i det hele tatt oppfyller kravene til straff, både når det gjelder de relative straffeteoriene og Andenæs (1996) sine kriterier for straff. Narkotikaprogrammet er kanskje en imøtekommelse av krav både fra konservativt og radikalt hold om hvordan man skal straffe rusmiddelbrukere. Men narkotikaprogrammet er fremdeles en straff, det gjør at det fremdeles er nødvendig å se på om de handlingene som narkotikaprogrammet skal straffe, oppfyller kravene.

9.1.1. Relative straffeteorier og legitimitet

Ødegård (200?)²² sier at rettsreglene våre når det gjelder narkotikalovgivningen har et tilfredsstillende legitimt grunnlag på grunn av at de både har folkets aksept og har et proseduralt grunnlag i den demokratiske konstitusjonen. Men, legger han til, bruker man andre kriterier for legitimitet, vil saken stille seg annerledes. Om man bruker argumentasjonsgyldighetens kriterier (Ødegård (ibid) viser her til Habermas), som skiller gode argumenter fra dårlige, er ikke straff for brudd på narkotikalovgivningen legitim. Dette er fordi den allmennpreventive effekten av å straffe disse lovbruddene aldri har blitt bevist. Ødegård (ibid) forklarer at dette ikke er gjort fordi straffen begrunnes med så mange motiver at det er umulig å skille ut en faktor for å undersøke den, legitimiteten blir ikke etterprøvbart. På bakgrunn av dette vil jeg si at det er vanskelig å begrunne straff for narkotikakriminalitet med allmennprevensjon. Det er problematisk å straffe noe ut fra en begrunnelse i en effekt som ikke lar seg etterprøve. Vi kan aldri vite om denne effekten vil inntreffe eller ikke.

Når det gjelder den individualpreventive virkningen, må vi se på om straffen har en funksjon overfor de som blir straffet for narkotikakriminalitet. Dette kan vi finne ut ved å se

²² Det er dette årstallet (200?) som er oppgitt i kilden.

på residivet, altså om de som blir straffet begår et lignende lovbrudd, og blir dømt for det på nytt. Om de begår lovbruddene på nytt, har ikke straffen, som skal hindre dette, hatt god nok virkning²³. Kriminalstatistikken viser at tre av fire straffede for narkotikakriminalitet i 2003 hadde blitt straffet for det samme i løpet av de siste fem årene (Statistisk Sentralbyrå b, 2006). Det betyr at det er en stor andel som straffen ikke fungerer individualpreventivt på. Jeg vil si at det er en såpass stor andel tilbakefall at fengsel for narkotikalovbrudd med en individualpreventiv begrunnelse er vanskelig å legitimere.

9.1.2. Vilkårene for straff i forhold til narkotikakriminalitet

Andenæs (1996) sine tre kriterier som må være til stede om det skal være legitimt å straffe, er for det første at straffebudet må gjelde en atferd som er samfunnsmessig uønsket. For det andre må straffebudet la seg håndheve uten å krenke andre og samfunnsmessig viktigere interesser. Og for det tredje må straffebudet ikke ha uønskede sidevirkninger som oppveier fordelene. Jeg har allerede lagt frem at atferden oppfattes som samfunnsmessig uønsket. Det gjenspeiler seg i det store antall narkotikadommer som behandles i rettsapparatet. Ut fra forutsetningen om at rettsapparatet igjen gjenspeiler den allmenne rettsfølelse, er narkotikakriminalitet noe samfunnsmessig uønsket. Andenæs (ibid) peker på at hva som er den allmenne rettsfølelsen ikke er lett å si, da meningene er så sprikende, i tillegg til at kunnskapen om hva folk mener er begrenset. Er ikke dommene i samsvar med hva folk mener, svekkes tilliten til rettsapparatet. Så på ett nivå må man anta at retten tilpasser seg det som er en del av den offentlig diskursen. Den offentlig diskursen på narkotikafeltet kom til synet i behandlingen av forslaget til narkotikaprogrammet. Det var en ting som langt de fleste var enige i; narkotikakriminalitet må straffes, men fengsel hjelper ikke. Alle intervjuobjektene mine pekte også ut noen rusmiddelbrukere som de mente at måtte straffes. På grunnlag av dette vil jeg påstå at diskursen i samfunnet går på at narkotikalovbrudd må straffes, mens det er større uenighet om hvordan det skal straffes.

Fekjær (2004) sier at rusmiddelbruk blir uønsket når rusatferden ikke lenger kan tåles av dem som står rundt. Krav om straff og behandling er ofte ikke av hensyn til rusmiddelbrukeren, men av hensyn til samfunnet rundt. Man kan spørre seg om hva som må

²³ Når man ser på tilbakefallsprosenten er det noen forbehold som må taes. For det første er det store mørketall, mange tilbakefall blir ikke oppdaget eller registrert. For det andre er det lettere for en tidligere straffet både å komme i politiets søkelys, og å få en dom (Statistisk sentralbyrå b, 2006). En tilbakefallsstatistikk er derfor ikke helt representativ. Jeg velger likevel å bruke den, da den gir et estimat på hvor mange som havner i fengsel flere ganger.

til for at det ikke skal tåles. Det kan være det moralske forkastelige ved å ikke "være en del av samfunnet", ikke ta de rette valgene, ikke betale skatt, ikke jobbe eller ta utdanning. Det kan være indignasjon og irritasjon over at vinningstyverier må til for å finansiere rusmiddelbruk. Det kan være at rusmiddelbrukere oppleves skremmende i gatebildet og tigging oppleves for nærgående. Det er uansett en viss terskel som må overstiges før samfunnet sier at dette er en rusatferd som ikke kan tåles, og denne terskelen defineres i forhold til diskursen i samfunnet. Når grensen er nådd, utløses en form for reaksjon; straff eller behandling. Andenæs (1996) peker på en annen årsak til den negative innstillingen til narkotika blant folk flest, rett og slett det at handlingen er belagt med straff. Slik oppnår man en vekselvirkning, eller en oppadgående spiral mellom å straffe narkotikakriminalitet og den allmenne rettsfølelsen. Det eksisterer en diskurs i samfunnet som sier at straffereaksjon overfor rusmiddelbrukere er ønskelig, bruken av de ulovlige stoffene har passert terskelen. Det er både et krav om straff, og om behandling. Vi kan si at Andenæs (ibid) sitt første krav til hva som må til for at straffen skal være legitim, er oppfylt.

Det andre kriteriet er at straffebudet må la seg håndheve uten å krenke andre og samfunnsmessig viktigere interesser. Andenæs (1996) skriver at det sjeldent har vært vellykket å løse sosiale problemer med straffelovens hjelp, og viser til løsgjengerloven og tvangsbehandlingen av alkoholikere frem mot 70-tallet. Alkoholisme var et sosialt problem som skulle løses med strafferettslige midler. På samme måte må rusmiddelbruk betraktes. Rusmiddelbrukere er våre dagers gatealkoholikere, sier Fekjær (2004), det er de samme menneskene, det er rusmiddelet som er byttet ut. Loven om løsgjengeri, og tvangsarbeid for de dømte, ble tatt ut av bruk blant annet fordi loven sto i strid med den gjeldende rettsoppfatningen. I sin ytterste konsekvens kan, som nevnt, selve rettsinstitusjonen miste legitimitet, om loven ikke stemmer overens med rettsoppfatningen. Har ikke den legitimitet mister rettsapparatet den nødvendige troverdigheten som trengs for at folk skal akseptere lover og regler, og til institusjonene som kontrollerer dem. Den gjeldende rettsoppfatningen er en viktig samfunnsmessig interesse som kan bli krenket når man velger å bruke strafferettslige midler på sosiale problemer. Dette alene gjør at Andenæs (1996) sitt kriterium nummer to ikke blir oppfylt. Det å risikere at hele rettsinstitusjonen kan miste legitimitet står sterkere enn å skulle straffe narkotikalovbrudd. Her må det taes forbehold om at dette kun er i den ytterste konsekvens, og bare om narkotikakriminalitet oppleves som et større sosialt problem enn som et kriminalitetsproblem. Holder man dette sammen med det første kriteriet, er det tvilsomt om den sosiale diskursen overgår kriminalitetsdiskursen på feltet. Andenæs (ibid) sier at frykten og avskyen som møter rusmiddelbruk reduserer evnen til å behandle

problemet rasjonelt. Man kan anta at det trækkes over samfunnsmessig viktigere interesser når en griper fatt i narkotikaproblemet som et samfunnsmessig problem med kriminalpolitiske virkemidler. Med narkotikaprogrammet skal den dømte behandle seg ut av narkotikakriminalitet og rusmiddelproblemer, ved hjelp av strafferetten. Om dette har Andenæs sagt: *"Gjennom sammenbruddet av behandlingsideologien lærte vi oss at vi ikke kan behandle oss ut av kriminaliteten"* (ibid: 154). Dette skaper et humanitetsproblem. Som Slettan og Øye (2001) sier, kan ikke straffen gå utover hensynet til rettferdighet og humanitet. Når vi tar tak i sosiale, samfunnsmessige problemer med straff, som er en bevisst påføring av et onde, går vi ut over straffens grenser for humanitet.

Det tredje kriteriet, hos Andenæs (1996), er at straffebudet ikke må ha uønskede sidevirkninger som oppveier fordelene. Han peker på noen alvorlige sidevirkninger ved straffebudet. Kriminalisering av narkotika fører til et høy pris på narkotika, noe som igjen fører til mer kriminalitet (særlig vinning) for å få tak i pengene. Ved å håndheve straffebudene som omhandler narkotika, øker man samtidig antall overtredelser av andre straffebud. I tillegg gir man grobunn for organisert kriminalitet i handelen med narkotika. Det betyr at bekjempelsen av narkotikalovbrudd rett og slett fører til en økning av andre lovbrudd. Man må kunne hevde at det er en uønsket sidevirkning som oppveier fordelene når man skaper flere lovbrudd ved å straffe ett. Dette kriteriet går mye over i kriteriet om at man ikke skal krenke andre og samfunnsmessig viktigere interesser. Å bryte samfunnsmessig viktige interesser, kan i mange tilfeller ha uønskede virkninger som oppveier fordelene. Når det gjelder det tredje kriteriet, vil jeg hevde at det å bekjempe narkotikakriminalitet med strafferettslige midler har ulemper som oppveier fordelene, og kriteriet er dermed ikke oppfylt.

9.1.3. Straff, eller andre midler for å oppnå et mål

Andenæs (1996) skriver at i tillegg til sine tre kriterier for at straff skal kunne legitimeres, må man vurdere om det samme målet man oppnår med straff, kan oppnås ved hjelp av mer lempelige midler. Med hensyn til hva som er målet med å straffe rusmiddelbrukere, hva det er vi ønsker, er det to forhold som peker seg ut; frihet fra kriminalitet og frihet fra rusmiddelbruk, både for den enkelte og for samfunnet som helhet. Når det gjelder narkotikakriminalitet, vet vi at de dømte generelt sett verken blir mindre kriminelle eller bruker mindre rusmidler av å bli straffet. Hva blir da hensikten med å straffe rusmiddelbrukere? Den offentlige begrunnelsen for å straffe narkotikalovbrudd, er at det virker allmennpreventivt, på etterspørsel- og tilbudssiden (ibid). Det er tenkt at lovgivningen

skal hindre tilgang til stoffene og sørge for at færre begynner å bruke dem. For de som er i et rusmiljø, og er rusmiddelbruker på daglig basis, betyr trusselen om straff lite (ibid). Det er altså en lovgivning og en straffetrussel som retter seg mot de som ikke bryter loven, og ikke mot de som bryter den daglig. Altså er mye av lovens funksjon rettet mot ikke-brukere, og ikke mot gruppen av brukere. Straff kan kanskje være et godt middel for å oppnå at færre begynner å bruke narkotika, men det er et uegnet middel for å hindre folk i å fortsette: ”... er det derfor rimelig å anta at kriminalisering fører til at færre kommer i kontakt med narkotika enn om stoffene hadde vært legalt tilgjengelige [...] For den som kommer inn i et narkotikamiljø og blir avhengig av stoff, vil lovens straffetrussel bety lite” (ibid: 79). Straffelovkommisjonen (Ny straffelov, 2002) mener at straff for bruk og besittelse av narkotika også har en begrunnelse i politiets kontrollbehov: ”... kriminalisering av bruk ikke først og fremst er begrunnet i ønsket om å straffe brukerne, men at den gir hjemmel for politiet til å overvåke brukermiljøene, beslaglegge stoffene og å gripe til tvangsmidler i form av ransaking og pågripelse av brukerne” (ibid: kapittel 9.11.1.). Andenæs (1996) fremhever at det å straffe noen for å oppnå en virkning hos andre, innebærer at man ofrer lovbryteren til samfunnsnyten. Rusmiddelbrukeren straffes for at andre ikke skal begynne å bruke narkotika, og for å ha et lovgrunnlag til kontroll med stoffene.

Jeg vil på bakgrunn av disse to kapitlene hevde at selv om noen av grunnene til å straffe rusmiddelbrukere oppfylte kravene til legitimitet, er det ikke legitimt å straffe narkotikakriminalitet. Årsaken er at grunnene som ikke oppfylte kravene til legitimitet er så viktige at de veier tyngre på vektskåla. Narkotikakriminalitet er gjenstand for offentlig forargelse og moralisme, men jeg mener at det i seg selv ikke er grunn god nok til at det skal være straffebelagt, når det er så mange tungtveiende faktorer som tilsier at vi ikke burde straffe slike lovbrudd. Det er tvilsomt om straff for narkotikalovbrudd har en virkning, allmenn- eller individualpreventivt. Kanskje kan det være en viss allmennpreventiv effekt ved at det blir en høyere terskel for å starte med rusmidler, men denne terskelen kan man skape med andre metoder. Det er heller ikke noe som tilsier at en oppnår målet med å straffe; som er å stoppe rusmiddelbruket og den påfølgende kriminaliteten. Straffen går utover viktige samfunnsmessige verdier, i tillegg til å ha svært betenkelige sidevirkninger. Jeg vil videre se på om narkotikaprogram med domstolskontroll er en straffereaksjon som kan gjøre det legitimt å straffe narkotikalovbrudd, og om det vil være et program som kan føre til både kriminalitets- og rusfrihet for den kriminelt belastede rusmiddelbrukeren.

9.2. Blanding av feltene for straff og behandling

Narkotikapolitikken er sterkt preget av at den har beina plantet i flere leire; kriminal-, helse- og sosialpolitikk. Dette fører til at man ofte begrunner intervensjoner i de ulike leire med hverandre. Formålet til narkotikaprogrammet har en slik dobbel begrunnelse. I forskrift om prøveordning med narkotikaprogram med domstolskontroll § 1, 2 står det: *”Prøveordningen har som formål å forebygge ny kriminalitet og fremme domfeltes rehabilitering.”* Målet med programmet er slik av både kriminal-, sosial og helsemessig art. Ødegård (1996) kaller dette for organisasjonsfusjonering, elementer fra en type organisasjon blir implantert i en annen. Forskjellige organisasjoner har ulike målsetninger, og tar derfor også i bruk ulike virkemidler. Dette kan føre til hva Ødegård (ibid) kaller en ”institusjonell disharmoni”. Ødegård (200?) skriver at: *”Når begrunnelsen for lang straff både gis med henvisning til terapeutisk intervensjon og kriminalitetsforebygging får imidlertid tvetydigheten en spesiell karakter: den bidrar til å viske ut distinksjonen mellom sosialpolitikk og kriminalitetspolitikk”* (ibid: 32). Det skapes en gråsoner mellom sosialpolitikk, kriminalpolitikk og helsepolitikk, og dermed en gråsoner mellom hjelp og sanksjoner. Ødegård (ibid) sier at omsorgsfunksjonen får karakter av en repressiv paternalisme i institusjoner som søker å kombinere straff og behandling. Tvetydigheten gjør det vanskelig legitimerbart, og vanskelig etterprøvbart. Tvetydigheten mellom hva som er hjelp og hva som er sanksjon gjør det vanskelig å peke på at narkotikaprogrammet ikke bare er helsemessig og sosial hjelp, men at det også er repressivt. Når offentlige organer og politikere fremhever at intervensjoner bare er for å hjelpe, blir det repressive skjult og vanskelig å angripe.

Det er flere betenkeligheter ved å kombinere disse, til dels vidt forskjellige, feltene. På 60- og 70-tallet tok straffeapparatet et oppgjør med det å begrunne straffen med behandling, etter sterkt press og kritikk utenfra. Kritikken kom både fra radikalt og konservativt hold. Straffen har fortsatt med å inneholde elementer av behandling, men det å begrunne en straff med behandling ble borte, og er først tatt opp igjen i våre dager. Hvorfor er det greit å begrunne straffen med behandling nå? Gjelder ikke kritikken som ble anført for tredivet år siden lenger, eller er det nye elementer som har kommet inn i bildet som gjør det greit igjen? Hauge (1996) beskriver kritikken som ble anført den gangen. De konservative mente at behandlingen ikke var straff nok. Den representerte en ettergivenhet overfor kriminelle, straffen ble ikke lenger oppfattet som avskrekkende. De radikale den gang mente den brøt med grunnleggende humane ideer og rettferdighetsideer. Behandlingsdommene var ofte mer

inngripende og belastende enn ordinære fengselsdommer. Begge sider var enige om at behandlingen slett ikke virket. Det ble gjort en rekke undersøkelser av om behandlingen fungerte eller ikke, de fleste med nedslående resultater.

I tiden mellom behandlingsideologiens fallitt og i dag har vi blant annet hatt soning i behandlingsinstitusjon etter straffegjennomføringslovens § 12, hvor formålet er rehabilitering og behandling. Noe av det som gjør blandingen av straff og behandling i en § 12-soning forskjellig fra narkotikaprogrammet er rett og slett rekkefølgen og navnet. Ved § 12-soning har den dømte først blitt dømt til fengselsstraff. Den dømte kan så i fengsel søke om å få sone i en behandlingsinstitusjon. Om vedkommende får dette innvilget, vil det antagelig føles som et gode, i det man går fra straffen og over i behandling. Ved narkotikaprogram får den dømte først et behandlingstilbud i frihet. Dersom det går dårligere enn akseptabelt, må vedkommende sone resten av straffen i fengsel. Dette vil antagelig føles som et tilleggsonde. Christie (1962) forklarer forskjellen på det å kalle behandlingen for straff, til fordel for å kalle straffen for behandling:

” [...] hvor man istedenfor å kalle straffen behandling i visse tilfelle kalte behandlingen straff. Man kunne som hovedregel skape forventninger om at lovbruddet ville resultere i negative sanksjoner – hva svært mange lovbytere i domsøyeblikket er villige til å akseptere. Deretter – men først deretter – kunne hjelpetiltakene settes inn som et tilbud til dem som hadde hjelpens behov” (ibid: 43).

Christie (ibid) sier at når man blir dømt til en særreaksjon (i dette tilfelle Berg arbeidsskole), sammenligner ikke den dømte det med å sitte i fengsel, men med den friheten man ville hatt om man ikke hadde blitt dømt. Selv om rekkefølgen i § 12-soning kan virke mer riktig for de som soner, har likevel ikke resultatene vært oppløftende. Ødegård (1996) gjorde en evaluering av stifinnerprosjektet i Oslo fengsel, som er et samarbeid mellom Tyrilistiftelsen og kriminalomsorgen. Han konkluderer med at verken de som var med i stifinnerprosjektet eller kontrollgruppen av andre på § 12-soning har fått en positiv effekt, målt i tilbakefall. Det kan synes som om det har vært få positive resultater av å kombinere straff med behandling.

9.2.1. Behandlerens rolle

Den som skal utføre straffegjennomføringen/behandlingen kan få en komplisert rolle, i og med blandingen av feltene. Det kan også bli komplisert for deltakerne å forholde seg til den type sammenblandet rolle.

Ødegård (1996) sier det er et institusjonelt paradoks når man får en sanksjon i form av en ren straffereaksjon, når terapeutisk inngripen er særlig berettiget, og det er store muligheter for at denne vil virke mot sin hensikt ut fra rehabiliteringsformål. Dette kan skje i narkotikaprogrammet, for eksempel når en deltaker har hatt en sprekke eller ikke følger en fastsatt avtale. I et slikt tilfelle kan straffen bli enten at vedkommende må sone resten av dommen i fengsel, eller at retten fastsetter strammere vilkår, selv om det beste middelet til å avhjelpe en slik situasjon kanskje er en terapeutisk oppfølging, som kan fungere som et verktøy i en læringsprosess. I sin undersøkelse av stifinnerprosjektet viser Ødegård (ibid) til behandlere som sier at de godtar kriminalomsorgens sanksjoner og refselsesformer for å kunne holde deltakerne i prosjektet. Behandlerne i narkotikaprogrammet kan også bli stilt overfor slike vanskelige valg, om en skal akseptere innstramninger som går på bekostning av behandlingen for å beskytte deltakeren mot den subsidiære fengselsstraffen. Det kan også skje den motsatte veien, sier Ødegård (ibid), ved at en terapeutisk sanksjon lett kan oppfattes straffende og ikke behandlende når den blir gitt i en straffemessig kontekst, som i en rettssal hvor sanksjonene i narkotikaprogrammet skal utdeles. Begge disse situasjonene kan føre til at behandleren blir sett på som en motpart, og ikke en samarbeidspartner og hjelper. Behandleren må være en linedanser som behersker den hårfine balansegangen mellom straff og behandling.

Et annet problem som kan oppstå for behandleren i fusjonen mellom straff og behandling er om behandleren overkjøres av de straffende instansene (Ødegård (1996) tar opp dette når han snakker om behandlerens møte med fengsel). Dette kan skje ved fastsettelse av vilkår i retten, hvor dommeren må veie sikkerhetshensyn opp mot rehabiliteringshensyn. Blir viktige avgjørelser tatt andre steder enn hos behandlerne, svekkes den terapeutiske autoriteten, og forholdet til deltakeren kan bli vanskeliggjort.

Narkotikaprogrammet kommer til å fungere slik at taushetsplikten oppheves for alle som arbeider i teamet. Informasjonen om deltakeren skal flyte fritt mellom de ansatte. Det som kommer frem i en behandlingssituasjon, kan bli brukt av for eksempel læreren. Det som fortelles i fortrolighet til behandleren, kan bli vektlagt når en dommer bestemmer om vilkårene skal strammes inn eller løses opp. Dette kan skape et dårlig klima for behandling, da relasjonsbygging og tillit vanskeliggjøres. Hva vil en pasient gi fra seg av fortrolig informasjon når vedkommende vet at dette kan bli brukt mot han eller henne i retten. Eller sett fra andre siden, hvordan vil en deltaker i programmet oppleve det når det som er blitt sagt i fortrolighet kommer opp som et tema i rettssalen, og kanskje fører til sanksjoner. En kan sammenligne dette med undersøkelsen Christie (1962) har foretatt av særreaksjoner. Han ser

på rettspsykiateren, en som den tiltalte må betro seg til for sitt eget beste. Om virkningen av dette kommer det frem at: *”I klientens opplevelse av situasjonen utfører psykiateren en angivertjeneste for rettsmaskineriet”* (ibid: 40). Det er nærliggende å anta at dette kan bli virkningen også i narkotikaprogrammet. Et slikt forhold, sier Christie (ibid), fører til at behandleren avviker fra pasientens forventninger til hvilken rolle denne skal ha: *”Legerollen slår sprekker, og bakom skimter klienten en ren maktfigur”* (Ibid: 40). En slik situasjon vil også gå utover behandleren, som vil få problemer både med å opprettholde sin terapeutiske autoritet og med å få til en adekvat behandling.

9.2.2. Straffens lengde

Når man begrunner straffen med behandling, skapes det en mulighet til å idømme en straff som går over et mye lenger tidsrom enn ved en regulær fengselsstraff. I forskrift om prøveordning med narkotikaprogram med domstolskontroll § 10 står det at narkotikaprogrammet kan vare i inntil 5 år. Noe som er en svært lang straffegjennomføring i forhold til gjennomsnittlig straffegjennomføring i fengsel for narkotikaforbrytelser. Hovedvekten av utmålte ubetingede dommer for narkotikaforbrytelser lå i 2003 på mellom en og nitti dager²⁴ (Statistisk Sentralbyrå c, 2006). Det er beregnet at narkotikaprogrammet må vare i minimum ett år om det skal ha noen hensikt, fremdeles en mye lenger straff enn hva en gjennomsnittlig fengselsstraff for narkotikalovbrudd er. Hauge (1996) skriver om behandlingsideologien at den inneholder en tanke om at det ikke er lovbruddet, men lovbryterens person som skal bestemme reaksjonene. Man må finne den behandlingen som er best for personene den gjelder. Om det innebærer to års behandling, selv om en tilsvarende handling hadde medført en reaksjon på 6 måneders fengsel, er det greit, da det er i den beste hensikt. *”Dette innebar at en lovbryter, under henvisning til at reaksjonen ikke var straff, men behandling, kunne bli underkastet et meget langt institusjonsopphold”* (ibid: 268). Holdningen er at behandlingen er av det gode i motsetning til fengselsstraff, at behandlingen blir langvarig er derfor også et gode, det betyr bare at den dømte får en riktig behandling.

Denne holdningen til at narkotikaprogram ikke er straff men behandling, og hvordan dette rettferdiggjør en mye lengre gjennomføringstid, fant jeg igjen hos mange av intervjuobjektene. Det er også helt tydelig blant disse intervjuobjektene at

²⁴ Antall utmålte ubetingede dommer for narkotikaforbrytelser var i 2003: 393 dommer på 1-90 dager, 75 dommer på 91 dager-5 mnd, 67 dommer på 6-11 mnd og 10 dommer på 1-2 år. For grove narkotikaforbrytelser var dommene lenger med 264 dommer under 2 år, og 138 dommer fra 3-10 år (Statistisk sentralbyrå c, 2006).

individualiseringstankegangen preger holdningen til feltet. Tingrettsdommeren mener at bare den dømte er motivert nok så vil ikke lengden på narkotikaprogrammet være et problem:

”Igjen er det noe med at dette må jo være opp til vedkommende selv. Hvis man har veldig sterk motivasjon, så vil selv en kortere ubetinget fengselsstraff være mindre. Da vil han heller gjennomføre program som er mer tyngende, fremfor en kortere fengselsstraff.” RIO bruker de samme argumentene på hvorfor man må akseptere en lengre gjennomføringsperiode:

”Man må jo faktisk være villig til å gi og ta litt også når man skal være bruker av et sånt program. Kanskje du har i behandlingssituasjonene tre-fire måneder ekstra enn det du ville sitte i fengsel, å ha litt sånne ting å spille på også for å trekke til deg de mest motiverte i en sånn situasjon.”

Tyrilistiftelsen mener også at det er uproblematisk av hensyn til den gode effekt: *”Jeg synes ikke det er problematisk, for jeg synes jo først og fremst at her er det mulighet for den enkelte til å gjøre noe, og en forpliktelse for samfunnet å se til at den enkelte får mulighet til å gjøre det.”* Advokatforeningen la vekt på det gode tilbudet som rettferdiggjørende for å tenke annerledes rundt narkotikaprogrammet: *”Så man må på en måte fristille det litt og si at her er det et program, og det programmet har en varighet på et år, det er et tilbud til deg som du kan ta.”* Valgfriheten med hensyn til å delta i programmet eller ikke vektlegges også som formildende for den økte straffegjennomføringstiden. Politidirektoratet forfekter dette synet: *”Altså, det er jo samtykke her da, det er jo frivillig, så jeg tror ikke det skulle være noe problem.”*

Det er også en holdning om at programmet er en utsettelse av straffen, at den får du bare om du ikke gjennomfører programmet. Programmet i seg selv regnes ikke som en straff, kun som et vilkår. Justisdepartementet hadde en slik innstilling til programmet: *”Så det er egentlig en utsettelse av straff, men at du for å få den utsettelsen så må du fullføre et rehabiliteringsopplegg som går over et års tid.”* Bare WayBack mener det innebærer en straffeskjerpelse.

Denne utsettelsen av straffen gjør at det vil få svært forskjellige virkninger for de ulike deltakerne å bryte med programmet, det kan innebære alt fra noen måneder subsidiær fengselsstraff til flere år. De som er med i programmet, deltar altså på rimelig ulike premisser. En kan i tillegg stille spørsmål om lengden på straffereaksjoner i den andre enden vil øke i takt med narkotikaprogrammet, om straffens lengde kan komme til å bli presset opp av narkotikaprogrammet også i andre ender. Kan narkotikaprogrammet sette nye presedenser i hvor lang straffegjennomføringen skal være?

9.2.3. Behandling og endring

En ting er det helt klare repressive, det kan man se tydelig. Når riset bak speilet trer i kraft, og deltakeren må sone resten av straffen i fengsel, kan vi lett se at det er repressivt. Når vilkår strammes inn, kan vi se litt nærmere etter og si at dette også er repressivt. Men hva med den daglige virksomheten i programmet, kan vi si at det er mer enn bare hjelp og behandling? Meyer (1992) innfører begrepet ”Store Mor”, til en veksel fra ”Storebror” (som i ”storebror ser deg”). Meyer (ibid) bruker Store Mor begrepet for å forklare hvordan en tradisjonell kvinnelig omsorgsrolle med bløte verdier, har blitt institusjonalisert i lisensierte yrker. Dette har skapt en kultur som forfekter holdningen om at såkalte bløte verdier er utelukkende positive. En slik kultur fører til at man blir blind for den makten som ligger i utøvende omsorgsroller. Store Mor beskrives på denne måten:

”Store Mor er varm og god. Hun holder øje med, om vi kommer til skade, eller om vi foretager os ting, som muligvis kan føre til, at vi kommer til skade. Om vi bliver syge, fattige eller på anden vis kommer ud i uføre og bliver svake og ulykkelige. Om vi har brug for hjælp. Hun vil lette og lindre og støtte og vejlede” (ibid: 7).

Man kan ikke protestere mot det Store Mor gjør, da er man i tilfelle asosial, Store Mor vil bare alt vel. Store Mors grunnlag for å intervenere bygger på kunnskap om individets atferd og egenskaper. Muligheten til å intervenere på bakgrunn av kunnskap er en kilde til makt. Omsorgsbegrepet er så positivt ladet at man kan gå langt i dets navn. Meyer (ibid) sier at rekkevidden for omsorgens armer blir stadig større. Når man behandler, gjelder det ikke bare enkeltsider ved personer, hele personligheten skal endres. Omsorgs- og behandlingssektoren med sin profesjonalitet er en viktig bidragsyter til diskursen om hvordan menneskene skal styre seg selv, hvilke valg som er de riktige og hva man skal strebe etter. Omsorg og behandling er metoder for å styre mennesker: *”Kontrollen er ikke blevet borte, men den er ved at blive usynlig og indirekte. Den bygger på viden om adfærd og egenskaber. Detaljeret indsigt. Måling, vurderinger, registrering, sammenstilling og overblikk”* (ibid: 17). Selve gjennomføringen av narkotikaprogrammet kan bli aktiv utøver av en slik kontrollfunksjon som Meyer (ibid) beskriver. Alt ved narkotikaprogrammet er i beste hensikt, det er for å behandle og for å sette deltakerne i bedre stand til å være en del av samfunnet. Behandlingen av, og omsorgen for den enkelte deltaker har sin base i en omfattende personundersøkelse

hvor store deler av livet har blitt kartlagt. På grunn av krav til deltakerne om opphevelse av taushetsplikten, er denne informasjonen tilgjengelig for personalet i teamet. Deltakeren er gjennomanalysert, og personalet i narkotikaprogrammet sitter på all denne kunnskapen, i tillegg til kunnskapen om hvordan deltakeren skal se ut ved programmets slutt. Behandlingen bærer i seg disiplinering og kontroll, mens den fremstilles som kun av det gode, kun som hjelpende, noe som gjør det vanskelig å ha innvendinger mot programmet og dets hensikt.

Hedda Giertsen (2006a) kalte et foredrag om OASys (Offender Assessment and management System)²⁵ for "Oppdelt i småbiter og satt sammen på nytt". Tittelen på dette foredraget er svært treffende for narkotikaprogrammet. Deltakeren i narkotikaprogrammet går gjennom en grundig personundersøkelse, alle behov og problemer blir analysert og fordelt ut til ulike behandlere på hver sine felt. Deltakeren blir oppdelt i småbiter som leveres ut til de ulike profesjonene, slik at de kan reparere det som er galt, og sette sammen deltakeren til en ny og bedre person. Nå skal det sies at mye av det vi kjenner til av behandling nettopp går ut på å endre personer. Det som gjør narkotikaprogrammet så annerledes, er kombinasjonen med straff. Om deltakeren ikke vil behandles lenger, ikke vil bli en ny og annerledes person, om vedkommende synes at behandlingen er for inngripende, behandlingsmetoden ikke passer eller viser seg å være annerledes enn en hadde tenkt, eller om vedkommende ikke får til å følge opp programmet og vilkårene, så er den eneste utveien fengselsstraff. Behandlingen er i regi av kriminalomsorgen, ikke i regi av sosiale instanser hvor man kan si at dette vil jeg ikke, nå trekker jeg meg. Jeg vil si at på grunn av dette er makten i behandlingen en sterkere inngripen enn den hadde vært i en behandlingssituasjon utenfor straffeapparatets rammer.

9.3. Individuell plan og narkotikaprogrammet

Det er nærliggende å ikke bare sammenligne narkotikaprogrammet med fengselsstraffen, men også med lignende tiltak i den sosiale og helsemessige delen av narkotikahåndtering. Det er utarbeidet en rekke planer og intensjoner om hvordan samfunnet skal håndtere narkotikaproblematikk, både på det kriminalpolitiske plan, på det helsepolitiske plan og på det sosialpolitiske plan. Den nyeste reguleringen er rusreformene, som inneholder individuell plan.

²⁵ OASys er et kartleggingsverktøy for å bedømme fangers farlighet, og ut fra det vurdere hvilken type fengsel de skal plasseres i. OASys er bygd på en stor og omfattende personundersøkelse. OASys har som uttalt mål å identifisere de faktorene som bidrar til lovbrudd hos de undersøkte.

I "Forskrift om individuell plan etter helselovgivningen og sosialtjenesteloven" § 2 om formål står det at formålet med en individuell plan er:

"Å bidra til at tjenestemottakeren får et helhetlig, koordinert og individuelt tilpasset tjenestetilbud, herunder å sikre at det til enhver tid er en tjenesteyter som har hovedansvaret for oppfølgingen av tjenestemottakeren. Å kartlegge tjenestemottakerens mål, ressurser og behov for tjenester på ulike områder, samt å vurdere, og koordinere tiltak som kan bidra til å dekke tjenestemottakerens bistandsbehov. Å styrke samhandlingen mellom tjenesteyter og tjenestemottaker og eventuelt pårørende, og mellom tjenesteytere og etater innen et forvaltningsnivå eller på tvers av forvaltningsnivåene."

Målsettingen for narkotikaprogrammet slik den ble definert av arbeidsgruppen for utredning av mulighetene for drug court i Norge (Dommerledet narkotikaprogram, 2004), om som også ble videreført i Ot. Prp. Nr. 54 (Om lov om endring i straffeloven, 2005) er følgende:

"Målet for å prøve ut DN er å styrke innsatsen for tunge rusmiddelmissbrukere som har stort behov for hjelp og behandling og som vil ut av sitt rusmiddelmissbruk. Målene for prosjektene må være å få redusert de negative sidene ved deltakernes rusmiddelmissbruk, øke livskvalitet og redusere kriminaliteten [...]. Videre er målet også å utvikle samarbeidsmodeller etatene imellom når det gjelder planlegging og koordinering av tiltak for den enkelte."

Ser man disse målsettingene i forhold til hverandre, er det ikke mye som skiller dem. Den største forskjellen er de ulike diskursive feltene de befinner seg i, kriminalitetsfeltet eller helse- og sosialfeltet. De to målsettingene er svært samstemte i at dagens situasjon må endres, og hvordan den skal endres. Det må skje ved hjelp av en tverrfaglig innsats og et individuelt tilpasset opplegg. Problemet og løsningen er de samme, men det ene programmet er innenfor en straffende kontekst, mens det andre er innen en helsemessig og sosial kontekst. Alternativet til den ene er fengselsstraff, og til den andre ingen hjelp eller lavterskeltilbud. Man må regne med at målgruppen er de samme personene. Det essensielle spørsmålet her er om vi har bruk for begge to, eller om det er mulig å satse maksimalt på den ene siden. Narkotikaprogrammet er fundert på tanken om at man skal bekjempe sosial problemer med kriminalpolitiske midler, men likevel vil man kombinere dem med sosiale og helsemessige virkemidler. Vi ser at grunnlaget for narkotikaprogrammet er tanken om at det beste er å kombinere alle feltene for å oppnå resultater.

Straffelovskommisjonen (Ny straffelov: 2002) mener det ikke er hensiktsmessig å bruke kriminalpolitiske tiltak overfor rusmiddelbrukere: *"Etter flertallets oppfatning er det sterkt*

ønskelig å hindre utbredelsen av narkotiske stoffer. Men dette er en oppgave av helsepolitisk og sosialpolitisk art, hvor andre midler enn strafferettslige må benyttes” (ibid: kapittel 9.11.1.). Tanken om at vi kan ta narkotikaproblematikk ut av den straffemessige kontekst og fremdeles være i stand til å oppfylle alle gode intensjoner er nærliggende. Vi vil til og med kanskje være i bedre stand da hele innsatsen blir rettet mot det samme sted. Når man ser hvor like intensjonene i narkotikaprogrammet og individuell plan er, er det nærliggende å tenke at det allerede ligger en mulighet til å ta narkotikaproblematikken ut av den straffemessige konteksten. Narkotikaproblematikk må ikke nødvendigvis være bundet opp til straffesystemet. Å skulle oppfylle de gode intensjoner som både ligger i individuell plan og i narkotikaprogrammets målsetting kan til og med bli mer effektivt om vi går utenfor omveien rettsapparatet, og rett inn i en tett oppfølging av de som måtte ønske det og trenge det. Alle ressursene kan gå direkte og målrettet til hjelp innefor en helse- og sosialkontekst²⁶.

²⁶ Jeg kommer nærmere inn på dette temaet i kapittel 10.4: Sammenblanding av feltene for narkotikapolitikk

10. Samfunnsmessige forutsetninger for narkotikaprogrammet

*”Det er et stygt snev av maktesløshet i den frihetens
velsmakende brygg som er kokt i
individualiseringens gryte”*

Zygmunt Bauman

I offentlige dokumenter begrunnes narkotikaprogrammet i sin praktiske nytte; det er en mer effektiv metode enn fengsel for å nå målet om bekjempelse av kriminalitet og rusmiddelbruk hos tunge rusmiddelbrukere: *”Domstolene vil være mer villige til å idømme andre reaksjoner enn fengsel jo mer effektive disse reaksjonene er med hensyn til å få de domfelte inn i et livsmønster uten rusavhengighet og dertil hørende kriminalitet”* (Dommerledet narkotikaprogram: 12). Det som skrives om årsakene til at narkotikaprogrammet starter, er rent instrumentelt, det er et middel for å nå et mål. Det sies ingenting om hvilke forutsetninger i samfunnet programmet hviler på, de forutsetningene som må være til stede for at programmet i det hele tatt kan eksistere. Giertsen (1995) tar opp denne problemstillingen i sin artikkel om fengselsvesenets skjulte verdimønstre, og sier at å ikke nevne forutsetningene er et trekk ved en del av vårt samfunn:

”Et trekk ved vår kultur er at institusjoner og ordninger ofte fremstilles som nøytrale, begrunnet ut fra sin praktiske nytte, som om de ikke var basert på verdivalg. [...] Det er som om nyttehensynene gjør tiltakene umiddelbart forståelige og berettiget, som om det ikke er mer å si” (Giertsen 1995: 414).

Jeg vil i det videre forsøke å si noe om de samfunnsmessige forutsetningene som gjør at narkotikaprogrammet kan starte.

10.1. Individualisering som forutsetning

Samfunnet individualiseres, og naturlig nok foregår individualiseringen også på narkotikafeltet og straffefeltet. Jeg viste i kapittel 5.2.1. om individualisering hvordan den enkelte har ansvaret for seg selv og sin egen lykke, og hvordan det man oppnår må forstås som et speilbilde av egen innsats.

10.1.1. Individualisering av narkotikapolitikken

Som jeg viste til i intervjuene mener de fleste at det er et resultat av ens egne feil og gale valg som gjør at man begynner å bruke narkotika. Ut av intervjuobjektene kan en lese holdningen om at når en først er etablert rusmiddelbruker, er en ikke lenger i stand til å ta egne valg, men må få hjelp til å komme i en tilstand der det igjen er mulig å foreta egne valg. I tillegg mente intervjuobjektene at de som ikke tar egne valg, rusmiddelbrukere, er utenfor samfunnet. Det er grunn til å anta at siden denne forståelsen var så utbredt blant intervjuobjektene, ligger den ikke bare hos dem, de representerer et syn som ikke er uvanlig i samfunnet. Rusmiddelbruk er ansvaret til hver og en. Til tross for samstemtheten var det en vesentlig kløft i dette synet mellom LAR øst og de andre intervjuobjektene, LAR øst mente at rusmiddelbrukere slett ikke er utenfor samfunnet, de er i aller høyeste grad inne i det, og dermed er det alles ansvar å gjøre noe med problemet. LAR øst setter den mest utbredte holdningen i et klarere lys. De viser tydelig at skal man regnes som en del av samfunnet, så må man ta egne og riktige valg. Det er individets oppgave å løse rusmiddelproblemene og ikke samfunnets, da rusmiddelbrukere ikke en gang er en del av det. Ved å definere noen som utenfor samfunnet fraskriver vi oss et kollektivt ansvar for inkludering. Hver og en rusmiddelbruker må kjempe seg tilbake til samfunnet, men med tilrettelegging og veiledning. Det er ikke samfunnets ansvar å inkludere de som er utenfor, de må vise seg verdige til å bli inkludert ved å ta valg, og ha en vilje til å lære å ta valg.

I regjeringens handlingsplan mot rusmiddelproblemer, som representerer landets hovedstrategi i forhold til behandling av narkotikaspørsmålet, ser man at metoden for å bekjempe rusmiddelproblematikk er plassert inn i individet. Det er en mangel på samfunnsmessige forklaringer og løsninger på narkotikaproblematikk. Ser man på de strategiske målene i nevnte handlingsplan, er alle individuelt rettet; det er å redusere narkotikatilbudet, motvirke rekruttering og eksperimentering, øke andel rusmiddelbrukere som får hjelp, etablere alternativer til åpne salgs- og samlingssteder, og redusere kriminalitet som følge av narkotikabruk. Det er ingen av disse som griper tak i samfunnsmessige årsaksforklaringer, alle skal gjøre noe med hvordan individene handler. Bauman (2001) beskriver hvordan de offentlige oppgavene har blitt privatisert:

”Det som pleide å bli betraktet som et arbeid som skulle utføres med fornuften, betraktet som menneskeartens kollektive begavelse og eiendom, er blitt oppstykket (”individualisert”), henvist til hver enkelts vilje og utholdenhet og overlatt til enkeltmenneskets initiativ og egne ressurser” (ibid: 41).

Den flytende moderniteten har ført til at ansvar er forflyttet fra samfunnet og over på individet. Bauman (2001) viser til tidligere statsminister i Storbritannia, Margaret Thatchers kjente utsagn: *"There is no such thing as society"*, når han beskriver dagens holdning om at alt er opp til individene, samfunnet er uten ansvar.

Det er i et slikt klima det er mulig å opprette et narkotikaprogram. Hadde den dominerende oppfatningen i samfunnet vært at rusmiddelproblematikk faktisk er alles ansvar, det er samfunnet som helhet sitt ansvar, ville antakelig problematikken blitt tatt tak i med andre midler. Det blir da snakk om et sosialt ansvarsforhold, til fordel for et repressivt forhold. Et av Christies (2004) sentrale poenger er at det å skape avstand øker muligheten for å betegne uønskede handlinger som kriminalitet, til fordel for å se handlingen med sosiale briller. Å definere at rusmiddelbrukere er utenfor samfunnet, og at det kun er dem selv å skylde på for at de har havnet der, er med på å øke avstanden. Individualiseringen i samfunnet generelt, og individualiseringen av rusmiddelbrukere spesielt legger grunnlaget for en slik type program som narkotikaprogrammet er, hvor premissene er at hver enkelt skal kjempe seg ut av rusmiddelbruken på egen hånd, ved hjelp av profesjonelle som påser at det blir gjort på en korrekt måte.

Styringsmentaliteten blir tydelig her, det er oppfatningen om at vi må styre oss selv, men på en helt spesifikk måte, for å være en del av samfunnet. Narkotikaprogrammet er et ektefødt barn av et styringsmentalitetsperspektiv på hvordan man skal hankses med rusmiddelproblematikk.

10.1.2. Individualisering av straffegjennomføringen

Giertsen (1995) skriver om hvordan individualisering av straffegjennomføringen de senere årene har økt under navnet "differensiert soning". Hun viser til stortingsmeldinger og statsbudsjetter gjennom nittitallet som stadig bruker mer individualiserende termer. I St. prp. Nr. 1 (1994-1995) står det at: *"... den straffedømte selv må ta ansvar for sin egen mulighet til en kriminalitetsfri tilværelse"*, og videre: *"Ressursene må mer systematisk prioriteres mot de straffedømte som viser at de vil bidra til egen rehabilitering"* (Giertsen 1995:416). Den differensierte soningen gjør at noen holdes nede mens andre løftes opp. De som løftes opp er de resurssterke, de som vet hvordan valg skal taes innefor gitte kontekster. "Differensiert soning" og individualisering av straffegjennomføringen er systemer som skaper dårligere kår for de svakeste. Giertsen (ibid) mener det representerer en markedsliberal tankegang, der det man får er basert på egen innsats, ikke på behov. Nettopp den markedsliberale (eller

nyliberale) tankegangen er, som beskrevet i kapittel 5.2., en viktig del av styringsmentaliteten, den ligger som et premiss for de valg som er riktig å ta.

Individualiseringen av straffegjennomføringen må sees som et viktig grunnlag for å kunne muliggjøre narkotikaprogram med domstolskontroll. Et rettferdighetsideal om likhet for loven i denne sammenhengen er borte i straffegjennomføringen, det blir ikke med ut av rettssalen og inn i kriminalomsorgen. Idealet som gjelder nå, er at de som viser at de er i stand til å kunne ta rette valg, får en lettere soning. Velger man feil blir soningen hardere. Det er ikke tenkt at alle skal få tilbud om narkotikaprogrammet, det er bare de få som viser at de er skikket og godt nok motivert, resten skal i fengsel. Tankegangen om at man får det man har gjort seg fortjent til, presser seg frem til fordel for en tankegang der like saker skal behandles likt. I praksis kan dette resultere i at de som har de beste forutsetningene i utgangspunktet får narkotikaprogrammet, ikke nødvendigvis de som kunne ha hatt størst behov for det.

Cohen (1994: 71) sier med bibelen: *”Den, der har, ham skal der gives”*, når han viser til hvem det er som får alternativene ute i samfunnet. De er ikke behovsprøvd, hver enkelt må kvalifisere seg til dem, gjennom personundersøkelser og kartlegging. Han sier videre at de som får tilbudene ute i samfunnet, er de som allerede har sterkest tilknytting til samfunnet. Cohen (ibid) mener at mye av årsaken til dette er suksesskriterier som ligger til grunn for programmene. Det er ofte et stort press for at nye programmer, som det er skapt høye forventninger til, skal lykkes. Cohen (ibid) skriver også om hvordan individualiseringen er en av årsakene til at alternativer til fengsel, som narkotikaprogrammet blir iverksatt: *”Det er stadig lovovertræderen, der må forandre sig, ikke samfundet”* (Ibid: 153).

10.1.3. Ressurser for å virkeliggjøre valgene

Det moderne samfunnet med styringsmentalitet er det individualiserte samfunnet hvor alle har ansvaret for seg selv og sine egne valg, hvor det man høster er resultatet av det man sår. Det innebærer et ideal om at staten skal bygges ned, og at individene skal være frie til å ta egne og selvstendige valg. Til dette sier Bauman (2001): *”Den makeløse friheten vårt samfunn tilbyr sine medlemmer, er kommet sammen med en makeløs maktesløshet”* (ibid: 25). Grunnen til at han hevder det, er blant annet at friheten som tilbys ikke er den samme for alle, vi har ikke alle det samme utgangspunktet slik at vi kan nyte den samme friheten. Det er en stor forskjell mellom den juridiske valgfriheten og den reelle. Bauman (ibid) skriver at tradisjonelt har overklassen vært individualisert, mens de lavere lag av befolkningen har hatt mange kollektive løsninger. Når ressursene ikke strakk til kunne de handle som et kollektiv og

dermed stå sterkere. I dag er alle individualisert og de gamle kollektivene er oppløst. Bauman (ibid) sier at når mennesker nå møtes, er de bare summen av enkeltindivider, de er ikke et felles handlende kollektiv. Det er innlysende at individualiseringen rammer de som er dårligst stilt, som har det dårligste utgangspunktet. Det er et faktum at selv om valgene er de samme for alle, har ikke alle den reelle muligheten til å foreta valgene: *”Det er en voksende avstand mellom individualitet som skjebne og individualitet som praktisk og realistisk evne til selvhevdelse”* (ibid: 47). Individualisering som er frigjørende for de med ressurser, er et åk for de uten. Når narkotikapolitikken og straffegjennomføringen er individualisert, sammen med resten av samfunnet, skaper dette en situasjon hvor de svakeste faller utenfor og blir tapere.

En viktig del av individualiseringen er å realisere seg selv, man må skape sin egen identitet. Bauman (2001) sier det malerisk: *”Det kunstverk vi ønsker å skape ut av livets skjøre materie, kalles ”identitet”*” (ibid: 99). Identiteten må være solid nok til å bli anerkjent som en identitet, men fleksibel nok til å ikke hindre fremtidig bevegelsesfrihet. Bauman (ibid) sier dette skaper tilstand preget av risiko og angst, å skape en identitet har nedbrytende virkninger. Dette er fordi man aldri kan være sikker på når man har oppfylt målet om å finne en identitet, man må alltid lete videre og finne en bedre identitet. Å skape en identitet er en felles oppgave som må utføres ut fra svært forskjellige utgangspunkt, sier Bauman (ibid), noe som skaper konkurranse mellom individene til fordel for samhold og fellesskap. Jeg vil stille spørsmålet om ikke det å ha en identitet som rusmiddelbrukere kan representere en løsning på problemet med å stadig være på jakt etter en identitet, en løsning på en tilstand preget av risiko, angst og maktesløshet. Smith-Solbakken og Tungland (1997) skriver om den rollen man trer inn i når man blir en del av det de kaller narkomiljøet. Identiteten de beskriver har en stor grad av stabilitet. Rusmiddelbrukere er en del av et illegalt miljø, og er derfor avhengig av at miljøet fungerer mer som et kollektiv enn det som er vanlig i dagens samfunn. Man må organisere aktivitetene med kjøp og salg, og få tak i penger. Det eksisterer ingen kontrakter, lovverk og formelle avtaler. Dette skaper avhengighet mellom aktørene. Man blir avhengig av et helt kollektiv som gjør det samme, og holder tett om det som skjer. Rusidentiteten følger alle livets sider, er stabil og fastsatt. Smith-Solbakken og Tungland (ibid) sin fortelling om hvordan de i narkomiljøet ser på de som ikke bruker rusmidler (straitinger), kan illustrere en fastere identitet hos rusmiddelbrukere enn den som er gjengs i samfunnet: *”I rusmiljøet oppfattes straitingers oppførsel lite ærlig. Det å skifte rolle alt etter situasjon, bytte klær og talemåter alt etter hvilken kontekst man befinner seg i er en selvfølge for straitinger, men ikke noe man vanligvis driver med i stoffmiljøet”* (ibid: 136).

Smith-Solbakken og Tungland (1997) skriver om den mekanismen det å tre inn i et ”narkomiljø” i mange tilfeller er en følge av, som de kaller for rolletapstrappa. Ofte har rusmiddelbrukere tidligere i livet opplevd å være tapere på flere av samfunnets områder. Smith-Solbakken og Tungland (ibid) skriver om hvordan man mister roller når man faller utenfor. Å falle utenfor skolen innebærer et tap av rollen som elev, man har mindre mulighet til å få seg jobb og mister rollen som arbeidstaker. Ved å falle utenfor disse rollene mister man kanskje også rollen som en god venn eller en god nabo. Identitetsmulighetene trappes ned en etter en, og en står til slutt med få alternativer igjen. I et samfunn hvor det er så viktig å bygge seg opp en identitet, kan enkelte slik oppleve å tape flere identiteter og muligheter til dem. Det er her rusmiljøet kommer inn og kan tilby en identitet som rusmiddelbruker: *”Når det går dårlig i den straitte tilværelsen, gir dette som regel grunnlag for suksess i den illegale tilværelsen”* (ibid: 134). Det å ikke ha roller og identiteter som en god samfunnsborger åpner dørene til et alternativt liv, og en fastsatt identitet. Det eneste problemet er at dette ikke er en samfunnsmessig godtatt identitet, valgene som hører til denne identiteten er ikke representative i forhold til de riktige valg, og den korrekte måten å styre seg selv på. Det blir legitimt å drive et program for å endre på en ikke legitim identitet.

10.2. Kategorisering som forutsetning

Som vist i kapittel 5.4. fungerer bløt og hard ende som en symbiose. De eksisterer i kraft av, og forsterker hverandre. Cohen (1994) kaller denne funksjonene av den bløte og harde enden for en bifurkasjon. Han skriver at ”det bifurkatoriske prinsipp” er et kulturelt universelt prinsipp, som krever sortering og utskillelse. Det er svært anvendelig i straffesystemet, særlig når alternativer til fengsel skapes:

”For at få alternativer til straf til at fungere måtte man finde en videnskabelig bifurkationsmekanisme, dvs. et system, som kunne adskille klienter til alternative programmer fra dem, der var bestemt for den hårde enden. En af de metoder, man opfandt til løsning av denne opgave, var ”personundersøgelsesenheder”” (ibid: 221).

Det er en omfattende sortering som må til for å skille de som hører hjemme i den bløte enden fra de i den harde, de man kan inkludere fra de som må ekskluderes, hvem som skal få narkotikaprogram og hvem som skal i fengsel. For at den dømte skal kunne få en reaksjon

som er inkluderende, må han eller hun gjennom ulike tester og kartlegginger, for slik å forsikre at vedkommende er i den bløte ende. Viser testene at en er for langt mot den harde ende, blir resultatet eksklusjon i fengsel. Finner personundersøkelsene at man ikke har de kvaliteter som skal til for å gjennomføre et narkotikaprogram, ender man i fengsel.

Den bløte inkluderende og den harde ekskluderende enden ivaretar ulike funksjoner som er avhengig av at begge endene eksisterer. Den bløte enden, sier Cohen (ibid), kan sees som symbolpolitisk. Et repressivt samfunn trenger å skjule og avlede oppmerksomheten fra den ekskluderende, innesperrende enden. Fengselet tydeliggjør at det er et stort sprang mellom en formell likhet og en reell ulikhet i samfunnet, noe man må ta oppmerksomhetene bort fra. Den bløte enden er en måte å gi det individualiserte samfunnet et inntrykk av valgmuligheter, som her viser seg i at den dømte kan velge seg den bløte enden. Den er et svar på kritikk av et repressivt, innesperrende samfunn. Kritikere med humanistiske idealer blir imøtekommet, uten å støte de mer konservative idealene. Den bløte enden skiller ut de letteste lovbyteren, og signaliserer at disse er kvalifisert til å være ute i samfunnet, i motsetning til de tyngste, som samfunnet krever beskyttelse mot. For å inkludere de i den bløte enden, krever samfunnet en sikkerhet om at de tyngste lovovertrederne er ekskludert i den harde enden.

Den bløte enden kan ikke ivareta alle funksjonene som den harde, ekskluderende enden inneholder, sier Cohen (1994). Den kan for eksempel ikke ivareta sydebukkkfunksjonen, det å peke ut noen som de skyldige i ting vi ikke setter pris på i samfunnet. For at sydebukkmetoden skal ha noen funksjon, må sydebukken ekskluderes²⁷. Cohen (ibid) peker på at noen av de funksjonene en sydebukk skal ivareta, er å rense ut de som gjør feil for å minne alle de andre på hvor riktig det er, det de selv gjør²⁸. Det er også for å peke på hvor grensene går mellom galt og riktig. Avvikeren må fremstå som ulik fra de som ikke er avvikere. Ved å bli inkludert i samfunnet tydeliggjøres ikke dette godt nok, da er avvikeren som en av oss andre²⁹. Og sist men ikke minst må den harde ende opprettholde funksjonen av å være riset bak speilet. Slik at samfunnet får en garanti om at de inkluderte holder seg på den rette sti. Hvis de ikke gjør det blir de ekskludert, slik at samfunnet kan føles trygt.

²⁷ Cohen (1994) viser til sydebukkens opprinnelige funksjon, som var å rense og styrke det hebraiske folket. Ypperstepresten la hånden på en geit og bekjente alle folkets synder, før den ble sendt ut i ørkenen.

²⁸ Sydebokkfunksjonen kan også sees som et utslag av individualiseringen i samfunnet, man trenger individer å legge skylden på, når man ikke kan anklage samfunnet

²⁹ Durkheim er kanskje den mest kjente teoretikeren på dette feltet. Han begrunner straffeinstitusjonen nettopp med at den skal tydeliggjøre samholdet i samfunnet og underbygge felles normer og verdier, ved å fordømme en som er annerledes. Det er en måte å tydeliggjøre forskjellen mellom rett og galt. Det er ikke for lovbyteren sin del av vi straffer, men for å kunne samles om felles verdier. Lovbyteren blir dermed en sydebukk som skal ivareta viktige samfunnsfunksjoner ved å bli straffet (Hauge, 1996).

Det ser ut til at mange er enige i at rusmiddelbrukere må få et alternativ som hjelper bedre enn fengselet gjør, som i det minste er mer humant. Dette kom tydelig frem både i intervjuene, i stortingsbehandlingen og i rapport fra arbeidsgruppen for utredning av mulighetene for drug court i Norge. Mange mente at rusmiddelbrukere ikke har nytte av å være i fengsel. Men som intervjuene mine viste, mener likevel de fleste at noen av rusmiddelbrukerne må sitte i fengsel. Narkotikaprogrammet hviler på forutsetningen om at man må skille de i den bløte enden fra de i den harde for å kunne ha et alternativ utenfor fengsel. Det eksisterer et krav i samfunnet om at man må gjøre noe for rusmiddelbrukere i fengsel. Narkotikaprogrammet representerer en imøtekommelse av det kravet. For at samfunnet skal akseptere at vi fremdeles fengsler rusmiddelbrukere, må det eksistere et alternativ. Slik legitimerer narkotikaprogrammet at det fremdeles er rusmiddelbrukere i fengsel. De har hatt et alternativ, de hadde et valg. På den andre siden må man fremdeles ha et sted å gjøre av de mest voldelige rusmiddelbrukerne, et sted for de som ikke er motivert nok og et sted for de man ikke har tro på at vil komme til å gjennomføre et program. For at samfunnet skal akseptere et narkotikaprogram, må man ha fengsel. Av den grunn hviler narkotikaprogrammet på fengselets eksistens. Fengsel og narkotikaprogram legitimerer hverandre. Et premiss som ligger i samfunnet for narkotikaprogrammets eksistens er bifurkasjonen mellom den bløte og den harde enden. Det er utskillelsen av den harde ende, og det er fengselets fortsatte oppbevaring av rusmiddelbrukere. Det ligger implisitt en antakelse om at noen er uhelbredelige, i forhold til de som kan hjelpes og ledes på rett spor.

10.3. Maktreservoarer som forutsetning

Som Cohen (1994) sier, er maktens reservoarer kildene til makt som etterlater seg nye former for makt. De kildene til makt jeg har fokusert på, er profesjonene og den politiske økonomi. Disse kan vise hvor makten kommer fra, og hvordan makten kan være et samfunnsmessig grunnlag for opprettelse av narkotikaprogram med domstolskontroll. De definerer premissene som bestemmer hvem som er bløt og hvem som er hard, hvem som skal inkluderes og hvem som skal ekskluderes, hvem man kan definere at er utenfor samfunnet, hvem som tar de gale valg, og hvorfor ikke rusidentitet er en akseptert identitet. I maktreservoarene kan man finne premissene for hva som er den korrekte måten å styre seg selv på. Et reservoar er jo nettopp kilden til makten, der den oppstår og reproduseres. Det er her vi må lete for å finne hvem eller hva som bestemmer hva som er de rette valgene, den riktige og den gale styringsmentaliteten.

Hva som er de rette valgene og hvem som tar dem, er helt avgjørende for hvem vi bestemmer oss for at er avvikere i et samfunn, de vi må gripe inn i forhold til.

I diskursanalyse brukes begrepet "representasjon" om måten verden fremtrer for menneskene på. Det beskriver hva som kommer mellom det fysiske gitte, og hvordan vi oppfatter det (Neumann 2001). Hva som er den gjengse oppfatningen av rusmiddelbrukere, rusmiddelproblematikk og hvordan samfunnet skal hantes med dette, er et utslag av representasjonen. De ulike representasjoner utgjør til sammen diskursen, altså det som ender opp med å bli diskursen er en av mange mulige utslag av hvordan man forholder seg til det fysiske gitte. Neumann (ibid) forklarer hvordan bærere av en gitt diskurs har en rekke rutiner for å opprettholde sin avgrensning av denne. At narkotikaprogram er en egnet metode til bruk overfor tunge rusmiddelbrukere som har et stort behov for hjelp og behandling, er et utslag av en rådende diskurs som blir opprettholdt ved hjelp av ulike rutiner, både innenfor profesjonene og som resultat av den politiske økonomi.

10.3.1. Grunnlag i profesjonene

Individualiseringen av straffegjennomføringen har gjort soningen differensiert, og bifurkasjonen mellom bløt og hard ende skaper behov for klassifisering og kategorisering av dømte. Dette gjør at det skapes et rom for profesjonene, fordi det trengs noen som nyter full tillit for å foreta kategoriseringene. Foucault (1977) skriver at når profesjonene innlemmer nye grupper i sitt felt, får de tillit til sin vitenskap om de nye gruppene. Han viser til ekspertenes inntog i strafferetten: *"Ved høytidelig å innlemme lovovertrედelsene blant de emner man kan ha vitenskapelig kunnskap om, rettferdiggjøres strafferettens grep, ikke bare om lovovertrედelsene, men også om individene, ikke bare om det de har gjort, men om det de er, vil bli, kan bli"* (Ibid: 22). På samme måte kan man se innlemmelsen av rusmiddelbrukere i straffeapparatet, slik følger det et helt kunnskapsapparat som kan fortelle noe om rusmiddelbrukeren fra en kriminalitetsvinkel. Foucault (ibid) fortsetter med å forklare det uløselige båndet mellom makt og kunnskap, hvordan de forutsetter hverandre: *"Makt og kunnskap forutsetter hverandre gjensidig. Intet maktforhold uten at det dannes et kunnskapsområde, og heller ingen kunnskap som ikke på samme tid forutsetter og danner visse maktforhold"* (ibid:30). Profesjonene har sin maktbase i kunnskapen, hvorav kunnskapen bidrar til å øke profesjonenes maktgrunnlag. Av dette maktgrunnlaget kan profesjonene som er innenfor narkotikafeltet, være førende i en diskurs som gjelder rusmiddelbrukere. Neumann (2001) skriver at en av de mest opplagte praksisene å trekke på for å opprettholde sin versjon

av diskursen er lovverket, det er et meget effektivt virkemiddel til å fremheve ønsket diskurs. Her finner man årsaker til at diskursen rundt narkotikafeltet er såpass preget av den kriminalpolitiske diskursen, mye av ekspertgrunnlaget ligger nettopp i dette feltet. Dette kan bidra til at når man skal behandle rusmiddelbrukere og forsøke å gjøre noe med narkotikaproblematikk, bruker man kriminalpolitiske virkemidler og skaper et narkotikaprogram. Samtidig blir narkotika ytterligere befestet i den kriminalpolitiske diskurs.

Cohen (1994) peker på at kategorisering er tett forbundet med intervensjon. Når profesjonene har klassifisert hvilken boks en avviker hører hjemme i, er det klart for å intervensjonere. Så lenge man har et stort og finmasket nett av kategorier, finnes det en boks for de fleste. Selve det å kategorisere, øker muligheten til å intervensjonere. Jo flere bokser, jo flere mennesker til å fylle dem. Mange profesjoner på et felt fører til at antall kategorier øker, på grunn av at det blir flere som klassifiserer, fra flere innfallsvinkler. I strafferetten har dette vært med på å skape den differensierte soningen, det er så mange kategorier av dømte at det må eksistere en mengde straffegjennomføringsmetoder, hver og en med et tilknyttet ekspertpanel³⁰. Med et narkotikaprogram legges det opp til en økt kategorisering. Uten profesjonenes makt vil det være vanskelig å få skilt ut et slikt program fra fengselet. Uten profesjonene til å fortelle hvordan de dømte skal behandles, og tiltroen til at profesjonene skal kunne trene opp rusmiddelbrukere til å ta de rette valgene og bli en del av samfunnet, vil det være vanskelig å starte et narkotikaprogram. Makten i profesjonene utgjør et grunnlag til narkotikaprogrammets eksistens, da de har kunnskapen om hvem som kan være deltakere og ikke. Man må ha profesjonene til å gjennomføre programmet, de er ekspertene som vet hvordan en avviker kan tilpasses et liv i samfunnet. Det er ikke nødvendigvis kun snakk om de profesjonene som skal jobbe direkte med strafferettsapparatet og deltakerne i narkotikaprogrammet. Som vi så av intervjuene, danner profesjonene en base for hvem som er akseptable å ha med i programmet. Det er allerede skapt en diskurs i samfunnet om hvem det for eksempel er farlig å ha med i et slikt program. Justisdepartementet, som står bak utspillet til et narkotikaprogram, har det rimelig klart for seg hvem de tenker at kan og ikke kan være med i narkotikaprogrammet når det gjelder vold:

³⁰ Det er blant annet et høyt antall programmer i fengslene, for mange ulike kategorier. På KRUS (kriminalomsorgens utdanningssenter) sine hjemmesider står det at hensikten med programmene er: *"Å fremme kriminalomsorgens mål om å legge til rette for at den domfelte skal kunne gjøre en egen innsats for å motvirke et kriminelt handlingsmønster"* (KRUS: 2006). Programmene legges til rette for den enkelte, eller den enkelte blir tilpasset programmene, alt etter hvordan man ser det. Her er et utvalg av de programmene som KRUS lærer opp ansatte i kriminalomsorgen til å gjennomføre: ATV-samtalegrupper, Brotsbryter, Bygging av mestringstillit (BAM), En-til-en, Mitt valg, Ny Start, Promilleprogram, RIF, Samtalegrupper for kvinner – VINN, Stressmestring og Trafikk og rus.

”Nei jeg synes vi nok har snakket om det på en sånn måte at alvorlig vold, nei. Vold i bildet, det kan være at du er voldelig men aldri dømt for det, du er aldri liksom tiltalt for det, men du er en voldelig person for det, og det er mest alvorlig. Du må da gjøre en screening, se hvor er du i dette landskapet, og da er det noe med, og i hvert fall i de alvorligste tilfellene av vold som du er pådømt, så vil vi måtte si nei til folk.”

Dette er noe profesjonene som arbeider direkte med narkotikaprogrammet må forholde seg til, og velge ut hvem som kan være deltakere i forhold til. På denne måten reproduseres en kunnskap om hvem som er de riktige deltakerne i et program, og hvem som ikke er det. Forventningene i samfunnet blir bekreftet. Profesjonene opprettholder diskursen om hvordan man skal behandle rusmiddelbrukere i samfunnet, hva de skal behandles til, og hva det vil si å være normal. Ved å kategorisere, skille ut og behandle reproduseres denne diskursen, og blir i økende grad naturalisert.

Neumann (2003) bruker begrepet kunnskapsprodusenter, som også er en profesjonell maktkilde. Profesjonene kontrollerer normalitet, de peker på hvem som tar de riktige valgene ved å skille ut de som tar feil. Kunnskapsprodusentene kan fortelle oss hva som er de riktige og de gale valgene, og de kan fortelle oss at gjør vi ikke tingene riktig, er vi utenfor samfunnet. Hele teamet som skal lære opp rusmiddelbrukere til å gjøre det riktige, er profesjonelle kunnskapsprodusenter. De vet hvordan deltakeren skal bli ved utgangen av programmet. De er også et utslag av at samfunnet har en tiltro til kunnskapsprodusenter, de har en tiltro til det som bestemmes som riktig og gal styringsmentalitet i samfunnet. Profesjonene har en maktbase i samfunnet, som gjør at de kan sette premissene. Disse premissene fører i neste omgang til en sterkere maktbase, i og med at premissene blir oppfattet som sanne og riktige. De danner, produsere og naturaliserer diskursen. En del av grunnlaget for narkotikaprogrammet er altså makten over definisjonen av hvordan man skal ta valg, hvilke valg som er de rette, og kategoriseringen av hvem som ikke klarer dette. Det er samfunnets aksept av disse definisjonene som skaper en reproduksjon av makten til å definere.

10.3.2. Grunnlag i den politiske økonomien

Cohen (1994) påpeker at det er grenser for hvor langt profesjonenes makt går. Den politiske økonomi er en slik grense: *”Professionerne vokser kun, når de får lov af den politiske økonomi”* (Ibid: 201). Et grunnlag for makten i profesjonene er samsvar med den politiske

økonomi. De offentlige profesjonene, som profesjonene rundt straffeapparatet og straffegjennomføringen, er spesielt avhengig av dette. Dagens politiske økonomi er preget av en markedsliberal tankegang. Den er preget av at institusjonen for formålsrasjonalitet og pengebytte (se kapittel 5.3.2) dominerer samfunnets andre institusjoner, og den er preget av at det som kan telles og måles dominerer (Christie, 2004). Dermed kan vi si at profesjonene har de aller beste ekspansjonsmuligheter om de er i overensstemmelse med en markedsliberal tankegang. Markedsliberale ideer går på tvers av tankegang om behovsprøving. Man må betale for å få noe igjen, i motsetning til å få noe for at det eksisterer et behov. Som Christie (2004) har fortalt, gjelder dette ikke lenger bare på feltet for pengebytte, det gjelder i alle institusjoner. Skal man ha noe, må man komme med en motytelse på den ene eller andre måten, ikke nødvendigvis med penger, men også med andre ting. For eksempel må man betale med rene urinprøver for å avansere i en differensiert soning.

Det er en stor velferdsdiskusjon når det gjelder spørsmålet om alle skal ha krav på de samme rettighetene, eller om man må gjøre seg fortjent til dem. Som et eksempel kan en se på forskjellen mellom sosialytelse og arbeidsledighetstrygd ved arbeidsledighet. Det er bare de som har ytt noe i form av betalt arbeid over en viss tidsperiode som har krav på arbeidsledighetstrygd, mens sosialytelse er en skjønnsbasert utbetaling som skjer i de tilfeller sosialkontoret mener, etter sine retningslinjer, at behovet for hjelp er stort nok. Hatland (1988) tar opp denne diskusjonen, og han spør seg om hva som må til for at et krav om rettigheter eller hjelp av staten skal være legitimt. Hatland (ibid) deler rettighetsbegrepet inn i to; rettigheter etter et forsikringsprinsipp, og rettigheter etter et skatteprinsipp. Forsikringsprinsippet innebærer en motytelse for å få en rettighet (som arbeidsledighetstrygd), mens skatteprinsippet er skjønnsbasert hjelp rett og slett på bakgrunn av at man er en del av det norske samfunnet³¹. Hatland (ibid) sier at hovedtendensen er at de krav om rettigheter som kommer av en motytelse står langt sterkere enn de som ikke gjør det. I prinsippet skal alle i samfunnet ha like rettigheter, mens forsikringsprinsippet og skatteprinsippet viser at i praksis har ikke alle det: *”Det ambivalente syn, der rettigheter nok er universelle og like for alle, men der innsats i den lønnede produksjon gir dem en særlig kvalitet, lever vi etter min mening med den dag i dag”* (ibid: 57). Det skapes en forskjell mellom de verdige og de uverdige fattige som krever sine rettigheter. Holdningen er at skal en bli ansett som fullverdig

³¹ Opprinnelig kommer skillet mellom forsikringsprinsippet og skatteprinsippet fra diskusjonene om utvikling av sosiale rettigheter på starten av forrige århundre. Det var en fløy som mente at sosiale rettigheter bare skulle gis på bakgrunn av hva som var betalt inn, som med forsikring. Den andre fløyen mente at alle som betalte skatter, og derav var en del av samfunnet og hadde bidratt hadde krav på sosiale rettigheter. Det samme gjaldt for barn deres, også om de skulle havne på skråplanet, da hadde foreldrene betalt inn skatt i en generasjon og barna deres hadde derav krav på hjelp, selv om de selv aldri hadde betalt skatt (Hatland, 1988).

medlem i samfunnet må en ha gjort sine arbeidsslag. Her kan en skimte en av årsakene til hvorfor mange av intervjuobjektene mener at rusmiddelbrukere er utenfor samfunnet, de gjør ikke ærlig arbeid. Selv om alle samfunnets medlemmer har konstituerte rettigheter, ligger det en holdning om at man må vise seg verdig for å motta noe, ved en eller annen form for innsats. Hatland (ibid) sier at her faller marginale grupper gjennom, de har ikke bidratt nok. Som det fremheves her, er forsikringsprinsippet det dominerende holdningen til når det er riktig å yte rettigheter og hjelp. Narkotikaprogrammet må også sees som et resultat av en forsikringstenkning, man må yte noe for å få gjenytelsen i form av narkotikaprogrammet. Det legges til grunn en forskjell mellom de verdige og de uverdige. Det er ikke slik at de fordeler, rettigheter og den hjelp programmet innebærer bare kan deles ut til hvem som helst som måtte trenge det, i form av skatteprinsippideen, hvor man skal få fordi man trenger det.

Giertsen (1995) peker på at den differensierte soningen er markedsliberal i sitt vesen. Den er et tydelig utslag av den politiske økonomi. For å få utbytte, må man investere. De som har mest kapital (i form av ressurser), får det største utbyttet når soningsalternativene deles ut. I narkotikaprogrammet er det de som har noe å betale med, i form av for eksempel motivasjon, som får utbytte, som kan være med i programmet. Det er de som er villige til å investere, og som har noe å investere, som kan delta. Det legges vekt på av flere intervjuobjekter at programmet må være kostnads- og ressurseffektivt. Man må få et utbytte av det man investerer. Tingrettsdommeren var opptatt av at deltakeren måtte være villig til å investere for å kunne bli tilbudt programmet:

”Til syvende og sist så vil det jo være opp til vedkommende rusmiddelmisbruker som har begått en kriminell handling som skal ha en dom, som må vise motivasjon og ønske om dette. Det er jo litt avhengig av hans egen, hennes egen innsats, det tror jeg veldig på [...] Det er noen med å, og det er motivasjonen, må være til stede, og den må være ganske sterk for at du skal [få tilbud om programmet]. For det er ganske store ressurser som legges inn, ikke sant.”

Narkotikaprogrammet bærer i seg kriterier om å være kostnadseffektivt, og om å få et resultat som kan telles. Det er de som gjennomfører, som teller positivt når narkotikaprogrammet skal telles opp, det er ikke de som bryter med programmet, men likevel kanskje får en mer human straffegjennomføring så lenge det varer. Det er ikke de som får en sårt tiltrengt skolegang, eller bolig. En kan anta at et kriterium for å starte narkotikaprogrammet, er kriteriet for suksess. Narkotikaprogrammet har ikke livets rett om regnskapet er negativt.

10.4. Straff, hjelp eller behandling

Cohen (1994) kaller profesjonene for en avgrenset gruppe mennesker som har tatt over hver sin kategori avvikere³². De oppretter monopoler på sitt område i behandlingen av sin kategori avvikere. I narkotikaspørsmålet blir dette noe annerledes, da det preges nettopp av å gå over flere felt. Vi har profesjoner i både helse-, sosial- og kriminalitetsfeltet, som hver for seg er eksperter på samme kategori, og som har ulike tilnærmingmåter til hvordan man skal ta fatt i og hankses med problemet. Men de tar for seg hvert sin del av kategorien. I narkotikafeltet er det derfor en stor gruppe av eksperter rundt hver enkelt. Kan den beste løsningen på et problem være å splitte det opp mellom så mange leire? Om narkotikaproblematikken bare skal høre hjemme i en av dem, er det naturlig å spørre seg om det skal være i sosial-, helse-, eller kriminalsektoren. Det blir derav naturlig å spørre seg om man skal tilby straff, hjelp eller behandling. Ved å velge dagens løsning som går ut på å kombinere feltene er det noen dilemmaer som må diskuteres. Noe en kan peke på som umiddelbart problematisk, er at de ulike diskursene til dels kan være direkte motstridende. Ødegård (200?) tar for seg hvordan narkotika historisk har vandret mellom de ulike forståelsesfeltene, og hvorfor. Frem til femtitallet var narkotikafeltet et medisinsk anliggende. Dette endret seg med nye rusmidler, blant annet midler uten medisinsk virkning og kontroll, og nye brukere. Narkotika gikk over til å bli et kriminalpolitisk anliggende. Ødegård (ibid) sier om endringen av diskursen at: *”Ulik forståelse av et problem gir gjerne ulike årsaksforklaringer. Og ulike årsaksforklaringer gir grunnlag for ulike løsningsstrategier”* (Ibid: 3). Hvilken diskurs vi velger å se narkotika i får altså store utslag for hvilke midler vi velger å bruke til å løse problemer knyttet til narkotika.

10.4.1. De motstridende feltene

Visjonene i ”Regjeringens handlingsplan for 2006-2008” er frihet fra rusmiddelproblemer, en visjon som befinner seg i en kriminalpolitisk diskurs. Mens hovedmålet er: *”En betydelig reduksjon i de sosiale og helsemessige skadene av rusmiddelbruk”*, en helse- og sosialpolitisk diskurs. Narkotikaprogrammet blir et middel for å nå denne målsettingen, man skal oppnå

³² Dette er altså en snever forståelse av profesjonsbegrepet. Jeg følger Cohens (1994) forståelse, og jeg anvender profesjonsbegrepet bare på de som beskjeftiger seg med avvik. Profesjonsfeltet er mye større enn jeg har valgt å anvende det.

helse- og sosialpolitiske mål med kriminalpolitiske virkemidler. Narkotikaprogrammet er et utslag av blandingen av feltene, hvor den kriminalpolitiske intervensjonen dominerer. Helse- og sosialpolitiske tiltak må foregå innefor en repressiv kontekst.

Kriminalitetsaspektet overskygger langt på vei helse- og sosialaspektet i handlingsplanen. Synet på rusmiddelbrukeren som kriminell er det dominerende aspektet. Vi har en repressiv narkotikapolitikk. Problemet med å blande disse feltene med hverandre, er at de til dels motarbeider hverandre. I kapittel 9.2. beskrev jeg hvordan det vanskelig lar seg gjøre å kombinere feltene for straff og behandling. Å behandle innenfor en straffekontekst kan virke mot sin hensikt. Det samme gjelder for det å straffe med behandling. Som kapittel 4.2. tar opp, er det vanlig å beskrive straff som et onde som påføres i den hensikt at det skal føles som et onde. Christie (1982) går litt lenger og sier om straff at: *”Å straffe vil si å påføre en pine i den hensikt at det skal føles som en pine”* (ibid: 5). Begge beskrivelsene er i normal bruk. Christie (ibid) kaller straff for en pinepåføring. Det er den direkte motsatsen til det å behandle. Man kan ikke behandle noen med pine. Om det er selve kuren som er vond, er én ting, men å si at pinen er behandlingen, det er vanskelig. Motsatt så kan man ikke ha et formål om å pine noen med behandling. Synonymene til behandling er ”kur, pleie, terapi”. Disse har ikke pine som resultat. Som en konsekvens av det overstående er det grunner til å hevde at den beste løsningen er å skille feltene. Å finne en løsning på narkotikaproblematikken vanskeliggjøres av å blande feltene.

10.4.2. Å repetere noe så lenge at det fremstår som naturlig

Neumann (2001) skriver at det å få noe til å fremstå som stabilt, er et utslag av makt, da verden hele tiden er i forandring. Han forklarer hvordan dette gjøres: *”Det må gjøres ved stadig å gjenta spesifikke representasjoner av ting, handlinger og identiteter, til det man gjentar får karakter av det selvfølgelige, og så fortsette å gjenta slik at ikke andre representasjoner fortrenger dem man har etablert som selvfølgelige”* (ibid: 143). Ved å repetere mange nok ganger at narkotika hører hjemme i kriminalitetsfeltet, oppstår det en naturalisering av denne diskursen. Det gjør det vanskeligere å tenke seg at narkotika skulle høre hjemme i noen andre felt. Men som Neumann (ibid) sier, må dette stadig repeteres for å fortsatt fremstå som det naturlige. Narkotikaprogrammet kan representere en slik repetisjon. Det er som å si; ja vi vet at narkotika også hører hjemme under helse- og sosialfeltet, men det er likevel kriminalfeltet som er, og skal fortsette å være, det dominerende. Narkotikaprogrammet er nok en stadfesting av at rusmiddelbruk er et kriminelt problem, og

det fremstår for samfunnet som helt naturlig. Ot. Prp. Nr. 81 (2004-2005) som omhandler narkotikaprogrammet, gjør akkurat dette når de påpeker at: *”Utfordringene er ikke bare mange, men de gjelder også ulike områder. Derfor er det nødvendig å se kriminalpolitikken og rusmiddelpolitikken i sammenheng”* (Om lov om endringer i straffeloven, 2005: 13).

Man kan innvende at narkotikaprogrammet tross alt legger opp til at feltet i større grad skal overføres fra kriminal til helse og sosial. Det er et mye større innslag av de sistnevnte feltene enn det noen gang før har vært i straffeapparatets behandling av narkotikaproblematikk. Kan narkotikaprogrammet representere et skritt på veien mot overføring av narkotikafeltet fra kriminalitet til et helse- og sosialpolitisk anliggende? En del av intervjuobjektene mener det. På spørsmål om narkotikaprogrammet kan føre til at rusmiddelbrukere blir ytterligere kriminalisert, da behandling blir knyttet tettere opp mot kriminalpolitikk, svarte politidirektoratet: *”For jeg tenker litt motsatt nemlig, at blir det ikke tvert imot. Blir det ikke sånn at det blir mindre kriminaliserende at når du til tross for at du har gjort noe straffbart slipper unna, eller hva man skal si, med behandling.”* Flere av de andre intervjuobjektene peker også på at med narkotikaprogrammet blir det et større helse- og sosialfokus på rusmiddelbrukere som blir tiltalt. WayBack går mot disse synspunktene. På spørsmål om den store motstanden i høringen mot å fengsle rusmiddelbrukere kan tyde på en negativ holdning til kriminalisering av rusmiddelbrukere, sier de: *”Det er en sånn erkjennelse av at det de har hatt til nå ikke har virket, men det er vel siden de har tenkt å innføre en domstolsbehandling av disse isteden så er det helt tydelig at de har ikke gitt opp håpet om å holde det på at det skal være kriminelt ennå.”*

Det som uansett viste seg i intervjuene, var at det er ingen som vil ta narkotikakriminalitet helt bort fra strafferettens område. Alle definerer noen områder som fremdeles må være kontrollert med kriminalpolitiske virkemidler. Jeg tror narkotikaprogrammet kan representere en avledningsmanøver. Det er en lettelse på trykket mot krav fra tilhengere av en helse- og sosialdiskurs som mener at disse innfallsvinklene til narkotikafeltet må stå sterkere. For fremdeles å opprettholde diskursen om det repressive felt som dominerende når det gjelder narkotika, velger man å inkludere den helsemessige og den sosiale diskurs i kriminalitetsdiskursen. Den repressive diskursen kommer ikke til å miste dominans av dette, man imøtegår et krav om at det skal være en helse- og sosialdiskurs på narkotikafeltet, og dermed legges debatten død. Cohen (1994) viser til Levi-Strauss’ differensiering mellom to typer avvikskontroll, som kan illustrerer hvordan et felt kan vinne dominans i spørsmålet om hva man skal gjøres med avvikere i samfunnet. Han formulerer det som at den ene er å spy ut og den andre er å oppsluke, eller kannibalisme. Den første typen er

isolasjon som avvikskontroll, mens kannibalismen er en integrasjon, en assimilering.

Kannibalismemetoden beskriver han som: ”*Absorption af visse individer med farlige kræfter som det eneste middel til at neutralisere disse kræfter eller ligefrem vende dem til egen fordel*” (Levi-Strauss i Cohen 1994: 259). På samme måte kan man se motsetningsforholdet mellom den kriminalpolitiske diskurs og den helse- og sosialpolitiske. For ikke å minske sin dominans, og for å beholde naturaliseringen av narkotikafeltet som kriminalpolitisk, absorberes de andre diskursene. Resultatet blir at den dominerende diskursen kommer styrket ut, også ved å få en godvilje fra de som hører til i de andre, ved å være inkluderende og ta hensyn til dem.

Neumann (2001) sier at bærere av en diskurs ikke nødvendigvis har legitimitet i en annen. Bærere av en helsediskurs er ikke gitt å ha legitimitet i en kriminalitetsdiskurs. Om narkotikaspørsmålet er dominert av en kriminalitetsdiskurs, mister bærere av en helsediskurs mye legitimitet i narkotikaspørsmålet. Kampen om hva som tilhører hvilken diskurs, kalles saksinnramming. Neumann (ibid) sier om saksinnramming at det fører til at selv om parter er berørt av et felt, har de ikke nødvendigvis legitimitet, fordi de er bærere av en diskurs som ikke er en del av saksinnrammingen. Narkotika har en kriminalpolitisk saksinnramming i og med at det er den dominerende diskursen på feltet. I høringen om dommerledet narkotikaprogram var høringsinstansene bærere av både helse-, sosial og kriminalitetsdiskursen. Det kan være interessant å se på hvem som ble tatt hensyn til, og hvem som falt gjennom når høringsrunden ble behandlet. Den største forandringen som ble gjort med programmet etter høringen, var endringen av dommerrollen, som ble mindre sentral. De som gikk mot narkotikaprogrammet på grunn av dommerrollen, var justitiarius i Høyesterett, Den norske Dommerforeningen og Agder lagmannsrett. Deres synspunkter ble tatt til følge, selv om de bare utgjorde 3 av 91 (hvorav 9 kritiske instanser) tilbakemeldinger på høringen. I sin konklusjon etter behandlingen av høringen sier lovavdelingen i justisdepartementet: ”*Dommeren bør ikke være en del av teamet.*” En av årsakene til at det ble gjort så store forandringer på grunn av hva disse tre sa, er at de er dominerende innenfor den strafferettslige diskursen. Derav har de legitimitet, og deres utsagn må bli tatt hensyn til. Andre innvendinger til narkotikaprogrammet ble gjort av interesseorganisasjonene KROM (Norsk forening for kriminalreform), SON (Straffedes organisasjon i Norge) og WayBack, som også representerer 3 av 9 kritiske instanser. Alle disse tre representerer en helse- og sosialpolitisk diskurs når det gjelder narkotika, de er altså utenfor saksinnrammingen. I høringen gikk disse tre mot ordningen med narkotikaprogram. De mente at vinklingen må være avkriminalisering, og prioritering av legemiddelassistert rehabilitering. I konklusjonen fra lovavdelingen i

justisdepartementets etter høringen nevnes de ikke³³, selv om de er like mange som de som gikk mot dommerrollen. Det er nærliggende å tenke at dett har sin årsak i at de ikke er en del av den dominerende diskursen rundt narkotika, og av den grunn har mistet legitimitet i saken. Deres synspunkter blir derfor ikke tatt til etterretning.

³³ Denne sammenligningen er basert på et oppsummeringsnotat etter høringsrunden fra justis- og politidepartementet datert 2.5.05

11. Iatrogene feedbackløkker

”Det indlysende mål for succes er ikke blot de nye foranstaltningers udbredelse, men hvorvidt de lukkede institutioner erstattes, skrumper ind eller i det mindste begynder at modtage færre lovovertrædere totalt sett.”

Stanley Cohen

Som jeg så vidt nevnte i kapittel 1.1. er iatrogene feedbackløkker³⁴ et begrep Cohen (1994) har hentet fra Illich og legevitenskapen, for å bruke på kriminalitetskontrollen. Begrepet er en betegnelse på opprydding av skader systemet selv har skapt (iatrogent), som igjen fører til nye skader (feedbackløkker). Det er altså en iatrogen feedbackløkke å medisinerer bort bivirkninger av en medisin med en medisin som gir nye bivirkninger, eller bekjempe forurensing med forurensende midler. Den samme funksjonen kan man finne igjen i straffeapparatet. Cohen (ibid) ser særlig på alternativer til fengsel når han snakker om iatrogene feedbackløkker. De skal rette opp skader straffesystemet har skapt med bruk av fengsel, men ender opp med å lage nye skader selv. Skylden for det iatrogene blir unndratt systemet, og det blir hver enkelt eget ansvar å rette opp skadene: *”På samme måte som sundhedsindustrien antyder, at den iatrogene sykdom er patientens egen fejl, lægger kriminalitetskontrollens ideologer skylden for fiaskoerne på lovovertræderne”* (Cohen 1994: 203). Det viktige spørsmålet her blir om man kan si at narkotikaprogrammet vil utgjøre en iatrogen feedbackløkke. Vil straffeapparatet rydde opp skadene fengselet har forårsaket for rusmiddelbrukere med et narkotikaprogram, og vil narkotikaprogrammet legge igjen nye former for skader? Om vi vil se på eventuelle iatrogene feedbackløkker når det gjelder straff for narkotikalovbrudd, kan vi, med en medisinsk term, gå tilbake til den første medisinen for å se hvor hendelsesforløpet starter. Fengselsstraff er medisinen for å bekjempe narkotikalovbrudd, fengselet skaper bivirkninger, som man trenger en ny medisin for å hele. Narkotikaprogrammet skal kurere bivirkningene av fengselsstraff. Om medisinerne, narkotikaprogrammet, som skal avhjelpe bivirkningene av fengsel selv lager bivirkninger, har man skapt iatrogene feedbackløkker.

³⁴ I den engelske utgaven av Cohen (1994), ”Visions of social control” heter dette begrepet ”iatrogenic feedback loops”. Iatrogene feedbackløkker er den danske oversettelsen.

Ideen om iatrogene feedbackløkker passer som hånd i hanske med styringsmentalitet. De har det samme individualiserte grunnlaget med tanken om at hver og en er sin egen lykkes smed, og de unntar andre enn individet for ansvar. Om et program feiler, er det deltakerne sin skyld, da de skulle ha forsøkt hardere. Bauman (2001) sier at et kjennetegn ved den flytende moderniteten (som er hans beskrivelse av dagens samfunn), er at samfunnet i aller høyeste grad er åpent for kritikk. Men en kritikk som går inn i strukturene, er ikke velkommen, kritikken faller utenfor den rådende diskurs. Samfunnet er kun åpent for kritikk mot symptomene. Løsninger på samfunnsproblemer som går til angrep på samfunnets strukturer, kan være svært inngripende og blir av den grunn ikke tatt vel imot. Dette skaper rom for saks- og symptombaserte løsninger, noe som gjør det lettere å finne løsningen inne i individet og ikke utenfor i samfunnsstrukturene. Som Baumann (ibid) sier det: *"Med andre, men tilsvarende vendinger kan vi si at en "forbrukeraktig" kritikk har erstattet sin "produsentaktige" forgjenger"* (ibid: 36). Det er resultatet, og ikke årsaken, som kritiseres. Dette er noe av det som gjør det vanskelig å komme med en grunnleggende kritikk mot narkotikapolitikken, det er ikke en åpenhet for å kritisere strukturene. Som Cohen (1994) sier er ofte løsningen på problemer bare "mer av samme skuffe", vi prøver enda hardere med samme midler. Når man har kommet til en erkjennelse av at fengsel kanskje ikke fungerer så godt overfor rusmiddelbrukere, så prøver man bare enda hardere med kriminalpolitiske virkemidler. Det er resultatet vi forsøker å gjøre noe med, ikke årsaken. En slik tankegang skaper en god grobunn for iatrogene feedbackløkker. For hver bivirkning av strafferettslige intervensjoner, er løsningen å medisinere mer, med samme type medisin.

Når vi ser på fengselsstraffen for rusmiddelbrukere, kan vi si at den i høy grad har fungert iatrogen. I denne gruppen finner vi svært mange bivirkninger av fengselsstraff, straffesystemet skaper selv mange skader. Det er en hel tradisjon av fengelskritisk litteratur som påpeker fengselets skadelige konsekvenser. Dette gjelder for alle som sitter i fengsel, og ikke nødvendigvis bare rusmiddelbrukere. Men det er de som er mitt tema, og fokuset blir er av den grunn her. Hammerlin (1994) har laget en oppsummering av sosiologiske, kriminologiske og sosial-psykologiske undersøkelser som viser negative virkninger av et fengselsopphold for en fange. Han kaller det "fangenes tapsliste". Den består av 17 punkter, så jeg skal bare nevne noen: Fangene får institusjonskompetanse istedenfor livskompetanse (institusjonalisering), stigmatisering, marginalisering, tap av frihet (avmakt) og tap av andre kvaliteter som bolig, arbeid og sosialt nettverk. Fangene blir rett og slett dårligere stilt når det gjelder å fungere ute i samfunnet enn de var før fengslingen.

11.1. Muligheter for iatrogene feedbackløkker

Jeg har poengtert at fengselet fungerer iatrogen på grunn av sine mange negative virkninger. Men vil narkotikaprogrammet, som introduseres som et forsøk på å bøte på de negative virkningene, skape nye negative virkninger? I utgangspunktet er det umulig for meg å predikere fremtiden med hensyn til narkotikaprogrammets eventuelle fremtidige feedbackløkker. Men jeg kan skissere noen sannsynlige følger ved å se narkotikaprogrammet i lys av teori på området, tidligere erfaringer og uttalte hensikter med programmet. Ikke minst kan det sies noe ut fra hvilket samfunnsmessig grunnlag narkotikaprogrammet er fundert på (som tatt opp i kapittel 10). Cohen (1994) hevder at så og si alle alternativer til straff innefor rammen av det strafferettslige systemet skaper iatrogene feedbackløkker:

”Næsten hele bevægelsen for alternativer til straf og kriminalforsorg i frihed kan betragtes som sådanne løkker – nye systemer, der oprettes for at tage sig af de ødelæggelser, de gamle har forårsaget, men som derpå selv giver anledning til skader, så klienterne igjen må frelses, omdirigeres, afstemles, afkategoriseres” (ibid: 206).

Spørsmålet er om narkotikaprogrammet vil føre til nye skader, eller om det vil bli et av de få alternativer til straff som ikke danner iatrogene feedbackløkker.

11.1.1. Nettutvidelse

Som Cohens (1994) sitat i begynnelsen av kapittelet understreker, er det viktigste med programmer som skal erstatte fengslene at det faktisk blir færre lovovertredere i fengsel. Når det gjelder narkotikaprogrammet, er det en viktig målsetting at det blir færre rusmiddelbrukere i fengsel. En av grunnene til at programmet kommer, er jo nettopp at verken rusmiddelbrukere eller samfunnet som helhet får noe positivt ut av å plassere denne gruppen i fengsel, da de verken slutter å bruke rusmidler, eller slutter å gjøre lovbrudd. Om fengslene tar inn like mange rusmiddelbrukere som før, samtidig med at narkotikaprogrammet tar inn sine deltakere, fører det til en samlet økt straffemengde for rusmiddelbrukere.

Intervjuobjektene vurderinger av om narkotikaprogrammet kommer til å avhjelpe på antall rusmiddelbrukere i fengsel, var varierende (spørsmålet ble tatt opp i kapittel 7.2.7). Det var bare advokatforeningen som mente at narkotikaprogrammet på sikt kunne erstatte fengsel helt, og bare WayBack som mente at det ikke ville få noen innvirkning på antall

rusmiddelbrukere i fengsel. De resterende var avveieende, men de mente at narkotikaprogrammet tross alt ville ta av for noe av fengselsoppholdene. Justisdepartementet la frem et overslagsregnskap på hva de mente ville være en realistisk nedgang:

”Vi snakker om tredve, femten første året [deltakere i programmet], så tror jeg ikke vi vil merke det noe særlig, men jeg tror nok at hvis vi tenker dette i et langsiktig løp og bygger flere av denne alternative måten å gjøre det på, så vil, så burde, kanskje målsettinga være at man går fra 60 % ned til 55 %.”³⁵

De fleste intervjuobjektene mener altså at narkotikaprogrammet kan ta av for en liten del av fengselsoppholdene, men ikke mye. Med unntak av WayBack mener de at det i hvert fall ikke blir flere rusmiddelbrukere i fengsel.

Cohen (1994) skiller mellom ekte og nye alternativer til fengsel. De ekte alternativene er de som fjerner lovbryteren fra straffesystemet, mens de nye alternativene fører lovbryteren inn i straffesystemet via et program. De ekte alternativene står for en samlet nedbygging av straffeapparatet, mens de nye fører til en samlet ekspansjon, eller som Cohen (ibid) sier; en nettutvidelse. Skal vi følge Cohen (ibid) på dette resonnementet vil narkotikaprogrammet bli et nytt alternativ, ikke et ekte. Rusmiddelbrukere skal fremdeles gjennomføre straffen under kriminalomsorgen i det strafferettslige systemet. Dette kan skape en systemekspansjon, det blir flere bokser å plassere rusmiddelbrukere i, og derav flere rusmiddelbrukere til å fylle dem opp. Om dette blir virkeligheten når det gjelder narkotikaprogrammet, vil det så absolutt være snakk om iatrogene feedbackløkker. Medisinen mot fengsel fører til at flere blir ført inn i straffesystemet. Det som skulle avhjelpe fengselsbruken, fører til en opprettholdelse av dagens nivå i tillegg til programmet.

De fleste intervjuobjektene følger altså ikke Cohens (1994) resonnement om at et ekstra straffegjennomføringsalternativ vil føre flere inn i straffeapparatet. Dette spørsmålet blir stående åpent; vil narkotikaprogrammet føre til en liten nedgang i antall rusmiddelbrukere i fengsel, eller fører det til en samlet systemekspansjon? Her står teorien mot forventningene. Jeg vil hevde at skal narkotikaprogrammet være forsvarlig i forhold til hensikt, og ikke skape iatrogene feedbackløkker, må rusmiddelbrukere faktisk føres ut av fengsel. Hvis narkotikaprogrammet kommer som et tillegg til fengsel, kan programmet føre til at flere rusmiddelbrukere kommer i fengsel. Hvis det skjer kan vi si med Cohen (ibid) at narkotikaprogrammet blir mislykket.

³⁵ Ca. 60 % av de som sitter i fengsel i dag er rusmiddelbrukere. Det er dette tallet justisdepartementet sikter til.

11.1.2 Inkludering, ekskludering og iatrogene feedbackløkker

Et av de premissene narkotikaprogrammet hviler på, er bifurkasjonen mellom den bløte og den harde ende. Jeg har vist med Cohen (1994) hvordan den bløte ende er avhengig av at den harde ende eksisterer. Ut fra en slik oppfatning kan narkotikaprogrammet ikke eksistere uten fengsel. For å inkludere de i den bløte enden, vil samfunnet ha betalt i sikkerheten om at de tyngste er ekskludert i den harde enden. Når man skaper et program som skal avhjelpe antallet rusmiddelbrukere i fengsel, og programmet er avhengig av at det fremdeles sitter en viss mengde rusmiddelbrukere i fengsel, er det en fare for at det skaper iatrogene feedbackløkker. På en gjennomsnittlig dag i 2003 satt det nærmere 3000 fanger totalt i fengslene (Statistisk Sentralbyrå a: 2006). Når 60 % av disse er rusmiddelbrukere, utgjør de mer enn 1700 personer. Narkotikaprogrammet skal ta 30 deltakere det første året. Ser man på funksjonen av kategoriseringen av den bløte og den harde enden, kan utskillingen av 30 personer i narkotikaprogrammet være med på å legitimere at det blir sittende så å si like mange rusmiddelbrukere i fengsel som før programmet. Narkotikaprogrammet kan skape en feedbackløkke av skadelige konsekvenser for de som blir sittende i fengsel. Samfunnet kan via narkotikaprogrammet legitimere at rusmiddelbrukere plasseres i fengsel, samtidig med at de får et større personlig ansvar for sin skjebne; de kunne vært mer motivert og vist seg samarbeidsvillig, så hadde de fått et alternativ ute i samfunnet. Med en bifurkasjon mellom den bløte og den harde enden, blir de som sitter i fengsel definert som den harde enden, de som ikke var bløte nok til å kunne gjennomføre et narkotikaprogram. Man kan tenke seg at dette vil føre til et ekstra belastende stigma. Ikke bare er man en fengslet rusmiddelbruker, men også en av de tyngste, en av de vi ikke vil ha ute i samfunnet. Flere av intervjuobjektene hadde den oppfatningen at rusmiddelbrukere ikke er en del av samfunnet. De må få hjelp og behandling for igjen å kunne ta del i det. De som ikke får tilbud om programmet og må sone i fengsel, vil derfor bli definert som ute av stand til å bli opplært i å ta del i samfunnet igjen. De er ikke egnet. Her kan vi se konturene av enda en feedbackløkke, de som kategoriseres som uegnet for narkotikaprogrammet, er også uegnet til å læres opp for å bli en del av samfunnet. Narkotikaprogrammet gjør at de som blir igjen i fengsel, må bære en ekstra belastning. Cohen (1994) understreker at de iatrogene feedbackløkkene spesielt går utover de som sitter igjen i den harde enden: *”En gruppe lovovertrædere er særlig utsatte: de uforbederlige, den hårde kerne, de karrierekriminelle, som så utaknemmeligt fremturer med at holde recidivtallene oppe. Bare de dog ville samarbejde!”* (ibid: 203).

11.1.3. Individualisering og iatrogene feedbackløkker

Årsaken til at iatrogene feedbackløkker dannes, blir forklart med at individene ikke har gjort en god nok jobb i programmene, ”bare de kunne samarbeide”, være litt mer villig.

Narkotikaprogrammet leter etter de riktige deltakerne, istedenfor at programmet blir tilpasset de med behov. Av intervjuobjektene mine er alle opptatt med å finne hvem som ikke kan være deltakere. Det er bare RIO som sier at: *”Alle kan være egnet til å være med i programmet hvis det er lagt til rette for det altså.”* De sier videre at programmet må være egnet, ikke deltakerne. Men de andre intervjuobjektene følger Cohen (2004) i at det er opp til deltakerne å avgjøre om et program er bra eller ikke. Følger deltakerne spillereglene og gjør en innsats, i tillegg til at de riktige blir plukket ut til å være deltakere, kan programmet komme ut av det med et suksessstempel.

Straffegjennomføringen og narkotikapolitikken er individualisert. Både skylden for suksess og fiasko blir lagt på deltakerne. Bauman (2001) sier at individualiseringen skaper tapere. Individualiseringen skaper tapere fordi det blir fremstilt som om valgene er de samme for alle. Alle har de samme forventningene rettet mot seg om å ta egne valg, og å danne seg en egen identitet. Men ressursene i samfunnet er svært ujevnt fordelt, og når de med mindre ressurser ikke klarer å leve opp til alle forventningene, på grunn av at valgene slett ikke er de samme for dem, er stempelet taper ikke langt unna. Individualiseringen og viktigheten av å velge de rette til programmet kan gjøre at de som er best utrustet i utgangspunktet blir plukket ut til deltakelse. De mest ressurssterke får programmet, mens de med færre ressurser ikke når opp og må sone i fengsel. Andenæs (1994) sier at: *”Det ser ut til at vårt valg av reaksjon har lite å bety sammenlignet med lovovertrederens personlighet og bakgrunn og det sosiale miljøet han vender tilbake til etter sitt møte med rettsapparatet”* (ibid: 45). Dette vil ikke bare gjelde for hvordan lovovertrederen kommer seg gjennom de ulike formene for straffegjennomføring, og hvordan vedkommende klarer seg etterpå. Det vil også ha betydning for hvem som får tilbud om hvilken type gjennomføring. Man kan se at det forgår en utskillelse av de svakeste på flere nivåer. De med færrest ressurser kommer antakelig ikke med i narkotikaprogrammet, og av de som kommer med i programmet, er det en fare for at de svakeste av deltakerne vil falle gjennom og likevel komme i fengsel. Narkotikaprogrammet har en stor del av grunnlaget sitt i individualiseringen. Det kan skape iatrogene feedbackløkker når grunnlaget for programmet er basert på en individualisering. Dette skaper tapere, de svakeste holdes nede og ender av den grunn kanskje også opp som svakere enn de var i utgangspunktet.

De som blir deltakere i narkotikaprogrammet og skal lære seg å ta de riktige valgene, og tilpasse seg definisjonen av å være en del av samfunnet igjen, har en stor oppgave foran seg. Det blir forventet at de fremover skal ta det som er definert som de riktige valgene, og te seg på en måte som gjør at folk kan definere dem som en del av samfunnet. Når rusmiddelbrukere er i behandling, skapes det naturlig nok en stor fallhøyde om de feiler på alle høye forventninger som de ikke klarer å innfri. Jeg vil si at i et narkotikaprogram vil fallhøyden være større. Å feile en behandling kan være straff nok i seg selv. I narkotikaprogrammet kommer man endatil i fengsel om man feiler. Og om en deltaker ikke klarer å gjennomføre programmet, er det hans eller hennes egen feil. Deltakerne må bære det hele og fulle ansvaret for at det har gått galt. Baumans (2001) teoretisering over individualismen sier nettopp det, hver og en har det fulle ansvar for sin egen suksess og sin egen elendighet. Det eneste programmet kan ta på sin kappe, er at de har valgt feil deltaker, de har valgt en som ikke greide å gjennomføre. Flere av intervjuobjektene begrunner at man skal være nøye med hvem man plukker ut som deltakere nettopp på grunn av det store nederlaget ved å ikke klare å gjennomføre et program. Justisdepartementet sier: *”Så når man tar inn folk må man ha tro på at de greier å gjennomføre, også må det være lista. Altså, man unngår for mye nye nederlag for folk.”* Det er altså deltakerne som må være tilrettelagt, ikke programmet. Også på denne måten kan narkotikaprogrammet skape iatrogene feedbackløkker. De som feiler, må ikke bare ta innover seg at de ikke nådde opp, de må også sone den subsidiære fengselsstraffen på et sted som er definert ute av stand til å verken gjøre rusmiddelbrukere rusfri eller kriminalitetsfri. Det kan føles som en ekstra tung straff, man blir gitt opp, er ikke god nok og må i tillegg i fengsel. Det kan ende med å skape en ekstra belastning for de deltakerne som feiler.

11.1.4. Valg av felt og iatrogene feedbackløkker

I kapittel 10.4. viste jeg hvordan narkotikaprogrammet kan være med på å befeste den narkotikapolitiske diskursen i det strafferettslige, repressive felt. Nok en gang er det stadfestet at rusmiddelproblematikk hører hjemme i strafferetten. Det blir stående som naturlig, og det blir vanskelig å tenke seg en annen løsning. Når det repressive felt fremstår som stadig mer naturlig, blokkeres andre innfallsvinkler. Den helsemessige og den sosiale tilnærmingen blir ikke en like legitim tilnærmingsmåte til narkotikafeltet. I tillegg absorberer narkotikaprogrammet det helsemessige og det sosiale feltet ved å gjøre dem til en del av seg selv. Blir følgen av narkotikaprogrammet et bidrag til at den repressive diskursens dominans

på narkotikafeltet fremtrer som mer naturlig og sterkere i forhold til de andre, vil resultatet skape iatrogene feedbackløkker. Rusmiddelbrukere blir ytterligere stigmatisert og stemplet som lovbreakere. Skadereduserende tiltak kan bli vanskeligere å få til, da disse typene av tiltak ofte står som en motsats til den repressive diskursen. Som et bidrag til en befesting av narkotikadiskursen i det kriminalpolitiske felt, kan narkotikaprogrammet også bidra til en vanskeliggjøring av tiltak til hjelp og støtte for rusmiddelbrukere i andre felt. Jo mer vi fokuserer på å skape lovbreakere av rusmiddelbrukere, jo vanskeligere blir det å skape et mer nyansert syn. Noe som igjen kan føre til at flere rusmiddelbrukere blir sluset inn i det strafferettslige system, og vi ender med flere, ikke færre, rusmiddelbrukere i fengsel. Det må anses som en svært skadelig konsekvens, og en total motsats til det som er programmet uttalte formål.

En nærliggende konklusjon på dette kapitlet, er at om man står i fare for å skape iatrogene feedbackløkker med narkotikaprogrammet, ville det aller beste være å gå tilbake til den første medisinen, fengsel. Da kan vi si at denne medisinen har altfor mange bivirkninger som vi ikke klarer å behandle på en adekvat måte, derfor må vi ha en annen medisin til å begynne med. Man må komme til den erkjennelsen at kanskje fengselsstraffen og straffeapparatet er feil medisin for rusmiddelbrukere, vi må tilby noe annet. Vi må skape et monopol for eliksiren med påskriften: ”Helse- og sosialmedisinen”.

12. Alternative løsninger på narkotikaproblematikken

”Bare signalene om at samfunnet rundt vil tilby noe annet enn kontroll, kriminalisering, straff, utarming og utstøting vil redde liv.”

Evvy Frantzsen

Jeg vil avslutte denne avhandlingen med å sette opp noen alternative modeller for en mer human narkotikapolitikk. Å komme med kritikk, fordrer at man også kan komme med et alternativ. Hvis ikke kan kritikken bli intetsigende, den må stå i forhold til noe. Jeg vil legge frem noen forslag til tiltak jeg mener kan føre til at rusmiddelbrukere får en lettere livssituasjon, og som kan føre til at flere skadelige konsekvenser av rusmiddelbruk fjernes.

12.1. Avkriminalisering

Det er særlig to holdninger som står mot hverandre når narkotikapolitikk diskuteres, det er nullvisjonen og skadereduksjonen. I nullvisjonen er målet det narkotikafrie samfunn, og tiltakene som tilhenger av denne visjonen vil iverksette, følger målsettingen. Det gjør blant annet at alt som letter muligheten for bruk av narkotiske midler ansees som hindringer for å nå målet. Dette kan være tiltak som sprøyterom, sprøyteutdeling og metadon. Nullvisjonen innebærer en mening om at alle lettelser i en restriktiv narkotikapolitikk vil føre til at flere starter med å bruke narkotika. I skadereduksjonstankegangen er målet å redusere de skadelige virkningene av å bruke rusmidler. I sin ytterste konsekvens betyr det at selve kriminaliseringen av rusmidler må fjernes, fordi kriminaliseringen i seg selv bærer så mange skadelige virkninger. Skadereduksjonstankegangen innebærer ideen om at nyrekruttering til narkotikabruk må bekjempes med andre virkemidler enn kriminalisering.

Jeg mener at man må satse på skadereduksjon for å gjøre problemer tilknyttet rusmiddelbruk minst mulig, for å heve rusmiddelbrukeres aksept i samfunnet, og for å lette livssituasjonen deres. Narkotikaproblematikken bør ut av den repressive diskursen, og inn i helse- og sosialdiskursen. Skal vi lage alternativer til fengselsstraff for rusmiddelbrukere, må alternativene være ekte, slik Cohen (1994) tar opp. De ekte alternativene til fengsel, er de som fjerner lovovertrederen fra straffesystemet. En måte å gjøre dette på er ved å avkriminalisere rusmidler. Ved en avkriminalisering kan mye av den aktiviteten rusmiddelbrukere sitter i

fengsel for, fjernes fra straffesystemet. I NOU 2002: 4 (Ny straffelov, 2002) argumenterer straffelovskommisjonen for at bruk og besittelse av narkotika må avkriminaliseres. De mener at det er uhensiktsmessig med en lovgivning som vil regulere noe som bare er skadelig for den personen som driver med det, når hovedmålet med kriminalisering er å beskytte andre enn gjerningspersonen mot skade. De legger til at menneskelig hensyn også taler for en avkriminalisering, da straffeforfølging vil være både lite formålstjenelig og urimelig for en gruppe mennesker som ofte har store personlige og sosiale problemer. Derfor må bruk og besittelse av narkotika bekjempes med andre midler enn strafferettslige sanksjoner, skriver straffelovskommisjonen. De sier videre at på grunn av FN-konvensjoner som Norge har forpliktet seg til er det bare mulig å avkriminalisere bruk og besittelse av narkotika, og ikke tilvirkning, innførsel og omsetning av narkotika. Straffelovskommisjonens forslag kan være en god start.

Så er det spørsmålet om en avkriminalisering vil føre til at flere begynner å bruke narkotika. For å forhindre det, må det settes inn tiltak. Skal narkotika avkriminaliseres, må man få en regulering av bruken. En måte å regulere på, er å reseptbelegge narkotika på linje med andre sterke legemidler. Ved å regulere bruken på denne måten, må man gå utenom FN konvensjonene som gjelder narkotikaomsetning, noe man bør gjøre nettopp for å kunne regulere på en virkningsfull måte. Får man en slik avkriminalisering og regulering av narkotiske stoffer, kan man regne med at vinningskriminaliteten i kjølevannet av rusmiddelbruk ville gå drastisk ned, eller helt forsvinne. Slik det er med andre legemidler, vil brukere kun betale en egenandel på de reseptbelagte midlene. Ved å avkriminalisere og regulere narkotiske stoffer kan de som i dag dømmes for bruk, besittelse, kjøp og salg av narkotika, og narkotikarelatert vinningskriminalitet fjernes fra fengslene. Dette er både samfunnsøkonomisk og humant gunstig. Andenæs (1996) konkluderer i sin gjennomgang av straff som virkemiddel overfor narkotikabruk med å fremme lignende løsning, og sier at det er hensiktsmessig å:

”Akseptere at samfunnet må leve med dem [rusmiddelbrukere], men begrense skadevirkningene ved regulering av omsetting, avgifter, opinionspåvirkning og tilbud om behandling. Dermed vil man ta bunnen ut av narkotikamarkedet, og dermed grunnlaget både for narkotikabrukerens vinningskriminalitet og for narkotikamafiaens maktstilling” (ibid: 81).

Andenæs (ibid) trekker også frem hvordan avkriminalisering kan gi en gevinst i forhold til at man får større kontroll over det illegale narkotikamarkedet.

I et foredrag tok Giertsen (2006b) opp flere negative virkninger av kriminaliseringen av narkotika. En av virkningene er at vi får en polarisering av holdninger på narkotikafeltet. Det skapes en skyttergravskrig mellom ulike holdninger, som fører til at det bare er de positive, eller bare de negative sidene ved rusmiddelbruk som blir trukket frem. Polarisingen gjør at det er en svært liten åpning for nyanser. Det kan ikke sammenlignes med alkoholdiskursen, hvor det eksisterer en åpen dialog om når alkoholbruk er greit og når det ikke er det, hvor mye man skal drikke og sammen med hvem. Det er for eksempel ikke greit å drikke mye alkohol sammen med barn, og det er ikke greit å drikke før man kjører bil. Denne sosiale diskusjonen faller bort når det pågår en skyttergravskrig hvor hver side kjemper om å fremme sine argumenter. Vi mangler debatten om når det er greit og når det ikke er greit å bruke rusmidler. Giertsen (ibid) tok opp noen omkostninger av en slik polarisering. En enten-eller-holdning til rusmiddelbruk skaper et sterkere stigma. Bildet av en rusmiddelbruker er det unyanserte bildet av elendighet, noe som fører til at det blir vanskeligere å komme ut av et rusmiddelbruk, og det blir vanskeligere å kjenne igjen egen eller andres rusbruk, når den ikke passer til beskrivelsen av hvordan en rusmiddelbruker er. Egen og andres rusbruk kan gå mye lenger uten at man ser faremomentene ved å bruke for mye, for man er jo ikke en av de elendige rusmiddelbrukerne. Det jeg hevder, er at en avkriminalisering fulgt av en åpen dialog om bruk av narkotiske midler faktisk kan fremme mindre bruk, ikke mer. Det kan kvele stigmaet som innebærer en myte om at man blir slave av rusmidlene når man har begynt å bruke dem, og det kan føre til mer moderat bruk, da det skapes sosiale grenser for når, hvor og hvor mye man bruker.

Ikke minst fører en avkriminalisering til at man kan satse for fullt på å sette inn sosiale og helsemessige tiltak der det trengs, på behandling og på skadereduksjon, både helsemessig og sosialt. Både fordi det frigjøres midler, og fordi man fjerner tanken om at skadereduserende tiltak oppfordrer til lovbrudd. For rusmiddelbrukere sin del vil det også bety at stigmatiseringen som en straffeforfølging representerer, vil forsvinne.

12.2. Kollektive løsninger til fordel for individualiserte

En stor del av avhandlingen har blitt viet til å beskrive ulemper ved individualiseringen, hvordan individualiseringen skaper tapere, og hvordan de med flest ressurser drar fordeler av individualiseringen på bekostning av de med færre ressurser. Det har også blitt pekt på at det individualiserte samfunnet er uforutsigbart. Alle må skape sin egen identitet, som aldri blir

ferdig og aldri er så bra som den kan være. Individualiseringen fjerner mye av samfunnsansvaret, det blir opp til hver enkelt å skape seg et lykkelig liv, ansvaret for både feil og suksess i dette arbeidet tilfaller individet. Den politiske økonomien, som i dagens samfunn kan karakteriseres som nyliberalistisk inneholder en ideologi om at hver enkelt er sin egen lykkes smed, for å få utbytte må man investere. Dette gjelder ikke bare i feltet for penger og handel, men også på alle andre av livets områder. Over alt må man ha noe å tilby for å få noe tilbake. Tankegangen om at man har rett på å motta også når man har behov, ikke bare når man har investert, gjør seg stadig mindre gjeldende. Det individualiserte, nyliberale samfunnet fører til en vanskeligere livssituasjon for rusmiddelbrukere, da dette er en ressurssvak gruppe. Følger man ideologien har de mindre å tilby og får dermed mindre igjen, selv om dette er en gruppe med store behov for hjelp og støtte. Skal man bedre levekårene til ressurssvake grupper i samfunnet, må man ta tak i disse to elementene; individualiseringen og nyliberalismen, da de representerer et samfunn hvor de svake blir svakere.

Bauman (2001) skisserer en løsning på de skadelige virkningene av individualiseringen: *”Nå er det den offentlige sfære som sårt trenger å bli forsvart mot den invaderende privatsfæren – men paradoksalt nok er det for å fremme, ikke å hemme, individets frihet”* (ibid: 65). Det Bauman (ibid) her tar til orde for er å få mer av den offentlig makten tilbake. Han sier at den offentlige makten har blitt svakere og mistet mye av den undertrykkende kraften en sterk stat bærer i seg, men i samme vendingen har den også mistet mye av evnen til å muliggjøre ting. Bauman (ibid) ser derfor for seg at en del av løsningen på individualiseringens bakside er å styrke både den offentlige makt og det offentlige domene. Bare slik kan de med ulike forutsetninger ta likeverdig del i det samme samfunn.

Rusmiddelbruk er ofte ikke det eneste og størst problemet rusmiddelbrukere lider under. Som Fekjær (2004) forteller, har rusmiddelbrukere svært ofte hatt store problemer i oppveksten. Problemene starter ikke med rusmiddelbruken, men forverres av stigmatiseringen rusmiddelbrukere må bære. Som oftest har altså rusmiddelbrukere dårligere forutsetninger for å klare å oppfylle de kravene som skal til for å leve bra og riktig i det individualiserte samfunnet. Flere når rett og slett ikke opp. Hvis vi skaper et samfunn hvor alle kan ta en likeverdig plass, har vi gjort mye i bekjempelsen av narkotikaproblemer. Dette kan gjøres ved å forsterke de kollektive, offentlige arenaene istedenfor å bygge dem ned. Man må ta vare på de som fremdeles er her, som den offentlig skole og bibliotek, samtidig som man forsterker kollektiv satsing på de områdene som er svært individualisert, som boligmarkedet. Man trenger å ta tilbake det offentlige rom som en arena alle kan benytte seg av, istedenfor et offentlig rom som bare er et tilbud til kjøpesterke grupper. Man må rett og slett omforme de

områder i samfunnet som er basert på individualisert deltakelse til å bli tilrettelagt slik at alle skal kunne delta på egne premisser, de må omformes til kollektive rom. For å forme offentlige rom som alle kan delta i, er det viktig å skape åpninger for at alle livets områder ikke må være styrt av en markedsliberalistisk tankegang. I et samfunn hvor det er rom for alle, er feltet for handel og penger skilt ut fra de andre feltene. Da kan ytelse bli basert på behov, ikke bare på gjennytelse. Med en slik modell blir det lettere for flere å delta i et samfunnsliv selv om man ikke kan bidra like mye som andre, det må skapes en aksept for det. Slik kan de med færre ressurser være velkommen, og delaktig på de områder hvor de i dag er ekskludert. Om man føler seg uønsket av samfunnet, vil man heller ikke ønske å gi noen tilbake. Har man en plass i samfunnet og føler seg ønsket, kan det derimot bygge opp ressurser og muligheter til å bidra i et offentlig rom.

13. Avslutning og konklusjon

*”Og bliver der overhode kræfter og krudt tilovers til
at gøre det gode, hvor nøden er, hvis vi for alvor
kaster os ud i det endeløse projekt med at forhindre
det onde.”*

Gitte Meyer

I denne avhandlingen har jeg diskutert hvordan narkotikaprogram med domstolskontroll kan fungere i rammene av et samfunn med styringsmentalitet, og den narkotikapolitiske linjen som blir ført. Jeg har sett på hvilken rolle nyliberalisme/markedsliberalisme, individualisering og maktreservoarer kan komme til å spille i et narkotikaprogram, og tatt opp spørsmålet om narkotikaprogrammet kan være en følge av disse. Narkotikaprogrammet har vært vurdert opp mot det jeg anser som samfunnets mest virksomme maktformer, og analysert i forhold til disse. Muligheten for at narkotikaprogrammet kommer til å legge igjen iatrogene feedbackløkker er diskutert. Det er presentert intervjuer av ti ansatte i instanser som vil bli berørt av narkotikaprogrammet. I avhandlingen har deres holdninger og meninger om narkotikaprogram med domstolskontroll, og temaer som er knyttet opp mot dette, kommet frem. Intervjuene er satt i forbindelse med teoriene og de offentlige dokumentene som er brukt til å belyse denne avhandlingen. Jeg har forsøkt å vise i hvilken grad intervjuobjektene selv viderefører og legetimerer de maktformene som er beskrevet, og den dominerende diskursen rundt rusmiddelbrukere og narkotikaproblematikk. Ved hjelp av intervjuene, teoriene og dokumentene har jeg drøftet hvilke konsekvenser narkotikaprogrammet kan få for deltakerne i programmet, for rusmiddelbrukere i fengsel og for rusmiddelbrukere generelt. Jeg vil i det følgende sette disse momentene i forbindelse med hverandre for å si noe om narkotikaprogram med domstolskontroll som ikke nødvendigvis er synlig ved første øyekast.

13.1. Er det flere årsaker til narkotikaprogrammet

Denne avhandlingen begynte med å stille spørsmålet om det er flere årsaker til at narkotikaprogrammet starter opp enn de som blir presentert for offentligheten. Et formål har vært å finne årsaker til iverksettelsen av narkotikaprogrammet som man ikke ser umiddelbart,

og å finne ut hvilke premisser i samfunnet narkotikaprogrammet hviler på. På bakgrunn av intervjuene kan vi si at en av årsakene til at man kan dømme rusmiddelbrukere til behandling, er ideen om at de er utenfor samfunnet, og trenger assistanse for å komme seg tilbake igjen. Da dette var et såpass fremtredende trekk i flere intervjuer, er det sannsynlig at dette er en gjengs holdning blant de som kommer til å bli berørt av programmet. Holdningen om at rusmiddelbrukere er utenfor samfunnet, gjenspeiler et syn på rusmiddelbrukere og det livet de fører som annenrangs, og at de må læres til å leve livet sitt som majoriteten av befolkningen. Ideen om at rusmiddelbrukere er utenfor samfunnet, representerer et avklart syn på hva det er rett å velge og hva som er feil, det er en avklaring av hva man må velge for å leve på en riktig måte. Det er en ide om at samfunnet kan ta seg den frihet å instruere de som avviker fra den rette levemåte, for å få dem tilpasset til en korrekt styringsmentalitet igjen. Det er kanskje i siste instans en holdning som gjenspeiler et forsøk på å bevare en gitt samfunnsstruktur. Denne samfunnsstrukturen er preget av styringsmentalitet, der individualisering er et grunnleggende trekk. Det er en samfunnsstruktur som bygger ned staten, og overlater mer ansvar til individene. Individenes styring og valg blir rettleidet av profesjonene, og er dominert av en markedsliberal tankegang. Å opprettholde en slik samfunnsform krever at individene styrer seg selv etter visse retningslinjer. Man kan hevde at narkotikaprogram med domstolskontroll er et utslag av en samfunnstendens som går utover, og skaper dårligere kår for de svakeste gruppene i samfunnet.

13.2. Virkninger av narkotikaprogrammet

Hovedformålet med denne avhandlingen har vært å finne ut om narkotikaprogram med domstolskontroll kan komme til å utgjøre en effekt for livssituasjonen til rusmiddelbrukere generelt, og i tilfelle hvilken effekt. Jeg har tatt opp en del virkninger narkotikaprogrammet kan få, men virkningene for de som faktisk gjennomfører programmet har ikke blitt behandlet. For de som blir valgt ut til å være deltakere i programmet, som har et sterkt ønske om å delta, og som gjennomfører. Programmet vil uten tvil være strålende for de som kommer ut i den andre enden uten et nytt fengselsopphold bak seg, men med en ferdig skolegang og en leilighet å gå hjem til. Det vil utvilsomt gjøre hverdagen deres lettere. Grunnen til at dette ikke er tatt opp i avhandlingen, er rett og slett fordi det vil være så veldig få mennesker det er snakk om, det vil være for de utvalgt og heldige. Disse er få i forhold til alle som ikke får narkotikaprogrammet, til rusmiddelbrukere som fremdeles må sone i fengsel, og til alle de

rusmiddelbrukere som ikke soner i fengsel, men som opplever en stempling som kriminell. Det har vært avhandlingens intensjon å se bredere på narkotikaprogrammet, finne konsekvenser som strekker lenger enn for de deltakerne som klarer å gjennomføre og antyde mulige konsekvenser som ikke er med i den offisielle målsettingen til programmet.

Jeg har tatt opp hvordan selve strukturen i narkotikaprogrammet er lagt opp slik at det vanskeliggjør en gjennomføring av programmet, programmet i seg selv kan skape tapere. Innholdet i narkotikaprogrammet hadde hatt bedre levekår utenfor en strafferettslig kontekst. Sammenblandingen av straff og behandling vanskeliggjør en konstruktiv behandling, og et tillitsforhold til behandleren. Selv behandlingen kan oppleves tvangsmessig, dominerende og maktfull. Programmet ligger under kriminalomsorgen, og forventningen om frihet med behandling kan brytes når deltakeren opplever å stå ovenfor et team med en straffegjennomførende hensikt. Programmet kan altså fremstå som mer repressivt enn hva som er deltakernes forventninger.

13.2.1. En vanskeligere livssituasjon for rusmiddelbrukere

Som jeg har vist, er det store muligheter for at narkotikaprogram med domstolskontroll vil få uheldige virkninger som kan skade både rusmiddelbrukere i fengsel, og rusmiddelbrukere generelt. En av de sentrale virkningene av narkotikaprogrammet, det at man skaper en ny kategori straffegjennomføring, med en ny utskilt gruppe til å fylle opp kategorien, kan føre til skadelige konsekvenser. Å skille ut noen, forutsetter at man har noe å skille dem ut fra. En kategori krever sitt motstykke. Narkotikaprogrammet med sin målsetting om å få rusmiddelbrukere ut av fengsel, forutsetter at fengselet fremdeles er der for rusmiddelbrukere. Slik vil narkotikaprogrammet opprettholde og legitimere fengsel for rusmiddelbrukere. Dette blir som å bekjempe forurensning med forurensende midler. Ikke bare vil fengsling av rusmiddelbrukere fortsette med narkotikaprogrammet, det kan også vanskeliggjøre andre tiltak som har en målsetting om å stoppe fengselsstraff for rusmiddelbrukere. Deltakerne i narkotikaprogrammet vil fungere legitimerende for å plassere dømte i fengsel, og de som er igjen i fengsel, har bare seg selv å skylde på for sin situasjon. Det er allerede gjort en innsats for de som ønsker noe annet, så debatten om hvorvidt man skal fortsette med å plassere rusmiddelbrukere i fengsel, kveles i startgropa. Deltakere i narkotikaprogrammet blir tatt som gisler for en fortsatt fengsling av rusmiddelbrukere. De blir dyttet frem som argument for at alle har en mulighet til å unngå fengsel.

Styringsmentalitet med sin individualisering har også blitt tatt opp som en mulighet for skadelige konsekvenser. Narkotikaprogrammet er et utslag av en holdning om at noen ikke klarer å styre seg riktig, og på grunnlag av det blir de utdefinert fra samfunnet. Det har et fundament i en økt individualisering av straffegjennomføringen, av narkotikapolitikken og i samfunnet generelt. Det er opp til hver enkelt å være bra nok til å kvalifisere seg til å komme med i narkotikaprogrammet, og for deltakernes del må de være gode nok til å fullføre. Det gjør at den enkelte må ta det hele og fulle ansvaret når det skjer feil. De som ikke kommer med i programmet kan takke seg selv, og de som bryter med programmet må også ta skylden på sin egen kappe. Med et narkotikaprogram som alternativ, kan det både bli en ekstra belastning, og det kan føre til et sterkere stigma, å sitte i fengsel. Dette nettopp på grunn av at rusmiddelbrukere i fengsel blir ansett som ikke egnet til samfunnsdeltakelse ved å bli utdefinert fra narkotikaprogrammet.

Sementeringen av narkotikapolitikken i det strafferettslige, repressive felt er også et mulig utslag av narkotikaprogrammet som kan skape en vanskeligere livssituasjon for rusmiddelbrukere. Den strafferettslige løsningen på narkotikaproblematikken blir stående som den mest naturlige, til fordel for helse- og sosialpolitiske løsninger. Det fører til at det blir vanskeligere å sette inn tiltak som ikke er kriminalpolitiske. Dominansen fra det kriminalpolitiske feltet kan føre til en stempeling av rusmiddelbrukere som ensidige kriminelle. Det blir vanskelig å få frem et mer helhetlig syn, og avstanden og stigma kan øke.

13.2.2 Konsekvensene

Sett under ett vil jeg hevde at det er sannsynlig at narkotikaprogram med domstolskontroll vil være en bidragsyter til å gjøre livssituasjonene vanskeligere for rusmiddelbrukere i fengsel, og også for rusmiddelbrukere ute i samfunnet. Narkotikaprogrammet kan gjøre det vanskeligere å se på rusmiddelbrukere med andre briller enn de kriminalpolitiske, noe som i tillegg til et økt stigma, kan føre til at tallet på rusmiddelbrukere i fengsel øker. Det vil også bli hardere å sone i fengsel, med en visshet om at man ikke er god nok for alternativet og for samfunnet. Om narkotikaproblematikk blir økende naturalisert i kriminalitetsfeltet, skaper det et trangere rom for andre tiltak og virkemidler. Tiltak i det helse- og sosialpolitiske feltet blir underordnet. Og ikke minst er det meget sannsynlig at narkotikaprogrammet fører til en økende stigmatisering og utstøting. Narkotikaprogram med domstolskontroll kan skape en vanskeligere livssituasjon for rusmiddelbrukere

45116 ord

Litteraturliste

Aftenposten, 5.4.2003: "Dørum vil erstatte straff med behandling."

Andenæs, Johs (1996): *Straffen som problem*. Oslo: Exil Forlag AS

Bauman, Zygmunt (2001): *Flytende modernitet*. Oslo: Vidarforlaget AS

Christie, Nils (1962): "Noen kriminalpolitiske særforholdsreglers sosiologi." I: *Tidsskrift for samfunnsforskning*, nr. 3, 1962

Christie, Nils (1982): *Pinens begrensning*. Oslo: Universitetsforlaget.

Christie, Nils og Kjetil Bruun (2003): *Den gode fiende*. Oslo: Universitetsforlaget

Christie, Nils (2004): *En passende mengde kriminalitet*. Oslo: Universitetsforlaget

Cohen, Stanley (1994): *Den sociale kontrolls nye former: kriminalitet, straff og klassifisering*. København: Hans Reitzels Forlag

Defining drug courts: The key components. U.S. Department of Justice. Drug Courts program office (1997).

Dommerledet narkotikaprogram. Rapport fra arbeidsgruppen for utredning av mulighetene for drug court i Norge. Justis- og politidepartementet. (Rapport 2004)

Fekjær, Hans Olav (1996): *Skadereduksjon – nyttig eller skadelig?* Innledning. Narkotikapolitisk forenings seminar 13.3.96

Fekjær, Hans Olav (2004): *Rus: Bruk, motiver, skader, behandling, forebygging, historikk*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.

Forskrift om individuell plan etter helselovgivningen og sosialtjenesteloven. Forskrift av 23.12.2004 nr. 1837

Forskrift om prøveordning med narkotikaprogram med domstolskontroll. Forskrift av 16.12.2005 nr. 1518

Foucault, Michel (1977): *Overvåkning og staff.* Oslo: Gyldendal

Foucault, Michel (2002): *Forelesninger om regjering og styringskunst.* Oslo: Cappelen Akademisk

Friestad, Christine og Inger Lise Skog Hansen (2004): *Levekår blant innsatte.* Oslo: Fafo-rapport 429

Giertsen, Hedda (1995): "Fengselsvesenets skjulte verdimønstre". I: *Lov og rett: Norsk Juridisk Tidsskrift* nr. 5/95. Oslo: Universitetsforlaget

Giertsen, Hedda (2006a): *Oppdelt i småbiter og satt sammen på nytt: OASys `offender assessment and management system` - et lovbrøtermålesystem.* Foredrag. Spåtinn: KROM konferansen

Giertsen, Hedda (2006b): *Kriminalisering av rus. Krigen mot narkotika, og hvilke følger får den – for den som rammes og for oss som samfunn.* Foredrag på Hausmania. Oslo: Agitatoria - Festival Illegal 25.03.06. (Kommer til å bli utgitt på internett).

Hammerlin, Yngve (1994): "Tidsglimtet – et fengselssystem eller kriminalomsorg i endring? Ansatser til videre tenkning". I: *Festskrift til Kåre Bødal.* Oslo: Kriminalomsorgens utdanningssenter og justisdepartementet, kriminalomsorgsavdelingen

Hatland, Aksel (1988): "Retten til velferd: et essay om det sosialpolitiske rettighetsbegrepet". I: *Nytt norsk tidsskrift*, nr. 1, 1988.

Hauge, Ragnar (1996): *Straffens begrunnelser.* Oslo: Universitetsforlaget

Høigård, Cecilie (2003): "Kriminalitet – naturalisering av sosiale relasjoner." I: *Fortsatt uferdig: festskrift til Thomas Mathiesen*. Andenæs, Kristian og Knut Papendorf (red.). Oslo: Unipax

Iverksettelse av prøveordning med narkotikaprogram med domstolskontroll. Rundskriv fra justis- og politidepartementet 16.1.2006.

Johansen, Nikolay B. (2002): *Tillit og svik i narkomiljøet*. Oslo: Statens institutt for rusmiddelforskning (rapport nr. 4/2002)

Kongelig resolusjon av 16.12.05

Larsson, Paul (2001): *I lovens grenseland*. Oslo: Pax Forlag A/S

Lipsky, Michael (1980): *Street – level bureaucracy: Dilemmas of the individual in public services*. New York: Russel Sage Foundation.

Lov om gjennomføring av straff mv. (Straffegjennomføringsloven). Lov av 1.3.2002

Lov om sosiale tjenester m.v. (sosialtjenesteloven). Lov av 13.12.1991 nr 81.

Mathiesen, Thomas (1978): *Den skjulte disiplinering: Essays om politisk kontroll*. Oslo: Pax Forlag A/S.

Mathiesen, Thomas (2002): *Makt og medier: En innføring i mediesosiologi*. Oslo: Pax Forlag A/S

Meyer, Gitte (1992): *Store Mor: Om overvågning og omsorgsskader*. København: Gyldendal Boghandel, Nordisk Forlag A/S.

Neumann, Iver B. (2001): *Mening, materialitet, makt: en innføring i diskursanalyse*. Bergen: Fagbokforlaget

Neumann, Iver B. (2002): "Forord" I: *Forelesninger om regjering og styringskunst*. Michel Foucault. Oslo: Cappelen Akademisk

Neumann, Iver (2003): "Innledning: regjeringsbegrepet og regjeringens historiske fremvekst". I: *Regjering i Norge*. Iver Neumann og Ole Jacob Sending (red.). Oslo: Pax

Ny straffelov: Straffelovkommisjonens delutredning VII. Justis- og politidepartementet, 2002. (NOU 2002: 4)

Om lov om endringer i lov 13. desember 1991 nr. 81 om sosiale tjenester m.v. (Rusreform II og rett til individuell plan). Sosialdepartementet 2003. (Ot. Prp. Nr. 54 (2002-2003))

Om lov om endring i straffeloven (prøveordning med narkotikaprogram med domstolskontroll). Justis- og politidepartementet. 2005. (Ot. Prp. Nr. 81 (2004-2005))

Papendorf, Knut (2004): "Narkotikapolitikk og tanken om skadereduksjon". I: *Materialisten*, nr. 2/3 2004

Regjeringens handlingsplan mot rusmiddelproblemer 2006-2008. Arbeids- og sosialdepartementet.

Slettan, svein og Toril Marie Øye (2001): *Forbrytelse og straff. Bind I: Innføring i strafferett*. Oslo: Universitetsforlaget

Smith-Solbakken, Marie og Else M. Tungland (1997): *Narkomiljøet: Økonomi, kultur og avhengighet*. Oslo: Ad Notam Gyldendal A/S

Thagaard, Tove (2002): *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget.

Ødegård, Einar (1996): *På ulendte veier – evaluering av stifinnerprosjektet*. Oslo: SIRUS

Ødegård, Einar (200?)³⁶: *Legitimitet og effektivitet – rettsregler som virkemidler i narkotikapolitikken*. Oslo: Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning

Internettkilder:

District Drug Court Treatment Programme. URL:

<http://www.courts.ie/offices.nsf/lookuppagelink/5C3FCB8E070ADAA280256E7B003B1D9F>
[Lesedato: 13.02.06]

Kriminalomsorgen. URL: <http://www.kriminalomsorgen.no/index.php?cat=35974>.
[Lesedato: 24.01.06]

Kriminalomsorgens utdanningssenter – KRUS: URL:

<http://www.krus.no/kriminalomsorgen/programvirksomhet.html>. [Lesedato: 12.4.06]

Landsforbundet mot stoffmisbruk. URL: <http://www.motstoff.no/org/index.htm>. [Lesedato: 30.01.2006]

Lar Øst. URL: <http://www.aker.uio.no/rus/annet/mar-ost.html>. [Lesedato: 24.01.06]

NADCP. URL: <http://www.nadcp.org/about/>. [Lesedato: 13.02.06]

Politiet. URL: <http://www.politi.no/portal>. [Lesedato: 24.01.06]

Rusmisbrukernes interesseorganisasjon. URL: <http://www.riorg.no/cparticle187372-28603.html>. [Lesedato: 24.01.06]

Statistisk Sentralbyrå. URL: <http://ssb.no/emner/03/05/straff/>. [Lesedato: 17.10.05]

Statistisk sentralbyrå a. URL: <http://ssb.no/emner/03/05/fengsling/>. [Lesedato: 30.03.06]

³⁶ Det er dette året (200?) som er oppgitt i kilden.

Statistisk Sentralbyrå b. URL: http://www.ssb.no/emner/03/05/sa_krim/sa21/krimweb.html.
[Lesedato: 13.04.06]

Statistisk Sentralbyrå c. URL: http://ssb.no/emner/03/05/a_krim_tab/tab/tab-2005-12-14-36.html. [Lesedato: 24.04.06]

Tyrilistiftelsen. URL: <http://www.tyrili.no>. [Lesedato: 24.01.06]

WayBack. URL: <http://wayback.no/index.php?side=hoved> [Lesedato: 24.01.06]